

Onthulling van de gedenkplaat en het straatbord voor Marinus van der Lubbe (1909-1934) op 10 maart 1984 door zijn beste vriend Koos Vink. Van der Lubbe werd drie dagen voor zijn 25ste verjaardag geëxecuteerd als brandstichter van de *Reichstag*. Hij was het eerste Nederlandse slachtoffer van de nazi's.

Leidschrift

Helden en antihelden
De *memory culture* over omstreden individuen

Jaargang 31, nummer 2, mei 2016

Colofon

Kernredactie:

Christianne Alvarado
Floortje Guijt
Marlisa den Hartog
Oscar Hartogsveld
Jeroen Röttgering
Lennart Visser

Redactie:

Jip Barreveld
Dr. Kim Beerden
Annemarie Bouwman
Jan Debets
Dimitri Dings
Irene Garofalo
Claartje van der Ham
Flóri Hofman
Lotte Koppenrade
Patricia Kret
Robert van der Linden
Christian Sliker
Key Tengeler
Ivar Wiegerinck

Illustraties:

De redactie heeft getracht zoveel mogelijk bestaande auteursrechten op illustratiemateriaal te respecteren. Eventuele rechthebbenden kunnen zich wenden tot de redactie.

© 2016 Stichting Leidschrift, Leiden

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0923-9146. Jaargang 31, nummer 2, mei 2016.

Leidschrift verschijnt drie maal per jaar. Recente nummers zijn verkrijgbaar bij The Mayflower Bookshop en het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden; Athenaeum Boekhandel in Amsterdam; Boekhandel Godert Walter in Groningen en via www.leidschrift.nl. Prijzen vindt u elders in dit nummer. Een jaarabonnement (2016) kost €21,- (studenten €18,-). Het abonnement kan elk gewenst moment ingaan en wordt automatisch verlengd. Opzeggingen dienen drie maanden voor het verschijnen van een nieuw nummer schriftelijk te worden ingediend.

Lay-out en kaftontwerp:

Redactie

Secretariaat:

Doelensteeg 16
2311 VL Leiden
071-5277205
redactie@leidschrift.nl
www.leidschrift.nl

Zet- en drukwerk:

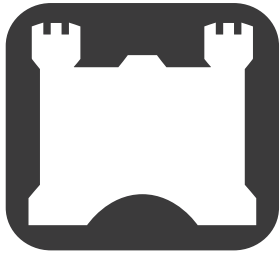
Ridderprint B.V. Ridderkerk

Comité van Aanbeveling:

Dr. J. Augusteijn
Prof. dr. H.W. van den Doel
Prof. dr. L. de Ligt
Prof. dr. L.A.C.J. Lucassen
Prof. dr. H.J. Paul
Prof. dr. H. te Velde

Inhoud

Redactioneel	5
Felipe Fernández-Armesto Heroism and the Anti-hero	7
Robert Black Niccolò Machiavelli. A Paradoxical Success	19
Matthew Restall Moses, Caesar, Hero, Anti-hero. The Posthumous Faces of Hernando Cortés	33
Miel Groten, Serge ter Braake, Yassine Karimi, Antske Fokkens Johan de Witt. De omstrede republiek	59
Daan Wegener Een portret van Robert Hooke, luis in Newtons pels	75
Dennis Bos Een proletarische held uit Leiden. Marinus van der Lubbe 1909-1934	93
Eveline A.M. van Rijswijk 'Geen erg heldhaftig verhaal'. Op zoek naar antihelden in het Rijksmuseum	109
Hugo Koning Batman en Iron Man. Helden van Homerus	125
Mathijs Timmermans Het auteurschap van het Nederlandse Beke-Vervolg	131
Personalia	149
Mededelingen	152
Eerder verschenen	153

Ridderprint

grafisch bedrijf

Dé specialist in het drukken van proefschriften

Ook voor al uw:

- Wetenschappelijke boeken
- Genealogische boeken
- Almanakken
- Jaarverslagen
- Jaarboeken
- Romans
- Poëzieboeken

Pottenbakkerstraat 15-17
2984 AX Ridderkerk

T 0180 463962
F 0180 415471

E info@ridderprint.nl
I www.ridderprint.nl

Als gouverneur-generaal van de VOC was Jan Pieterszoon Coen (1587-1629) een van de belangrijkste grondleggers van het Nederlands koloniaal imperium. Hij werd door tijdgenoten gezien als een vaderlandse held en in 1893 werd in zijn geboortestad Hoorn een standbeeld voor hem opgericht. Ruim een eeuw later, in de zomer van 2011, was hetzelfde standbeeld echter zo omstreden dat de inwoners van Hoorn een burgerinitiatief startten om het standbeeld te vervangen door een ‘echte held’. Coens rücksichtslose beleid in Nederlands-Indië had tot zoveel onschuldige slachtoffers geleid dat men hem toch onmogelijk een held kon noemen? Uiteindelijk besloot de gemeente de inwoners tegemoet te treden door op de sokkel van het beeld ook naar Coens omstreden imago te verwijzen.

De gebeurtenissen rondom het standbeeld van Coen zijn toonaangevend voor de moeilijke relatie die de moderne mens met vroegere helden kan hebben. Ook zetten deze gebeurtenissen ons aan het denken over het vraagstuk wat iemand tot een held maakt, tot een antiheld, of tot een schurk. Dit zijn kwesties die nauw verbonden zijn met het historisch debat rondom *memory culture* waarbij *Leidschrift* in deze editie wil aansluiten.

In het nummer dat nu voor u ligt zijn de biografieën en overleveringstradities van een vijftal opmerkelijke individuen uit de vroegmoderne en moderne tijd bijeengebracht. Het gaat om zeer verschillende mensen die echter één ding met elkaar gemeen hebben: hun (anti)helden status. Door het analyseren van de beeldvorming rondom deze individuen, zowel tijdens hun leven als na hun dood, wordt door de auteurs een beeld geschetst van hoe *memory culture* in de praktijk werkt. Hoe kan het dat mensen bij leven werden gepasseerd, of zwart werden gemaakt, maar na hun dood als helden werden vereerd? Of andersom: hoe valt iemand waarvan al eeuwen overal standbeelden staan, uiteindelijk alsnog als schurk van zijn voetstuk?

De inleiding van deze editie wordt verzorgd door Prof. Felipe Fernández-Armesto. In een bespreking van de verschillende opvattingen rondom het begrip (anti)held worden alle artikelen met elkaar verbonden. Centraal staat voor hem het feit dat heldendom ‘in the eye of the beholder’ ligt. Wat deze editie van *Leidschrift* bovenal duidelijk maakt, is dat de beeldvorming rondom (anti)helden ons iets vertelt over onze relatie tot het verleden. Uiteindelijk bepaalt de geschiedschrijving tenslotte wie de helden en de schurken zijn: ‘history is written by the victors’.

De redactie wenst u veel leesplezier!

Hereditas Nexus werpt een eigen licht op de nieuwste ontwikkelingen in de historische wereld en erfgoedsector met online besprekingen van:

- * Historische boeken
- * Tentoonstellingen
- * Evenementen

Hereditas Nexus

Brug tussen heden
en verleden

www.hereditasnexus.com

Heroism and the Anti-hero

Felipe Fernández-Armesto

The hero is dead. Long live the anti-hero! 'No more heroes any more', sang the Stranglers in 1977, and it looks as if they were – or have become – right. According to a survey from Farleigh Dickinson University's PublicMind website, most people in the US admitted to seeing 'little in the way of heroism' in 2014, and those who did have heroes tended to nominate personal acquaintances or relatives. Public figures were conspicuous by their absence, unless one counts Malala Yousafzai, the Pakistani teenager who was shot by the Taliban, and who, continuing her advocacy of female education, won the Nobel Prize for Peace.¹ The US is probably typical, in this respect, of much of the world or at least of the West. As role models, current celebrities have displaced historical idols. Revisionism exposes giants' feet of clay. Political correctness abjures the breeding grounds of acts of heroism on the battlefield or the barricade. Statues tumble. Collective values dethrone extraordinary individuals. Democratic shibboleths hiss at heroes' fame and hush their trumpets. Heroes succumb to the vengeance of the vanquished and of the formerly voiceless.

The evacuation of the historic pantheon is puzzling. Yet anti-heroes, who, one might think, depend for their own existence on the prevalence of heroes with whom to contrast them, still abound. *Leidschrift* has responded to what we might call 'the age of the anti-hero' by posing a deeper problem for contributors to the current number of the journal: that of why some figures with superficially heroic features, such as courage, historical impact, conspicuous achievement and potentially exemplary roles never made it into the pantheon in the first place.

The present collection of papers has a further, underlying theme: the mutability of cultural memory. Conventional *lieux de la mémoire* typically commemorate individuals who, as role models or targets of collective aspirations, have helped to forge the identities of political communities. We may be able to spot useful generalisations about how heroic reputations form and dissolve if we can understand why – for instance, to cite only the examples chosen by contributors to this volume – William of Orange has been a Dutch hero, while Johan de Witt has not; or why Machiavelli's

¹ 'Where have all the heroes gone?'. [Http://publicmind.fdu.edu/2015/heroes/](http://publicmind.fdu.edu/2015/heroes/), accessed 20 December 2015.

Leidschrift, jaargang 31, nummer 2, mei 2016

notoriety in the history of political philosophy contrasts with the fame of other thinkers of hardly superior moral qualities; or why Robert Hooke remained excluded from the Scientific Revolution's Hall of Fame in favour of figures of strictly comparable achievement; or why Hernán Cortés has inspired extremes of adulation and revulsion in rival constituencies in the Hispanophone world; or why Marinus van der Lubbe, who ignited the Reichstag fire, has never been elevated to the status of an early hero of anti-Nazi resistance.

Any such enquiry might founder because of the lack of consensus about what heroes and anti-heroes are. In common parlance – so my students, on whom I rely for such intelligence, tell me – the hero is an exemplar: 'everything I'd like to be' in the words of the song popularised by Bette Midler.² For present purposes, however, we have to set individuals' heroes aside and focus either on those adopted by groups as embodiments of distinctive value-sets, ideologies, or identities, or on the archetypes sought in some academic traditions as sources or instantiations of universally admired traits.³ Anti-hero is a term infrequent in everyday speech and defined in academic literature in flatly contradictory ways: on the one hand, as a protagonist 'conspicuously contrary to an archetypal hero' in some versions, and therefore as evincing unadmired behaviour, such as cowardice, mendacity, and malignity in opposition to the hero's anticipated courage, forthrightness, and benevolence.⁴ On the other hand, in words *Leidschrift* used in communication with contributors to the present volume:

the tragic individuals in history who just did not make it, despite their qualities and best efforts, such as revolutionaries, scientists that missed the boat and heads of state who became victims of circumstance.

The anti-hero cannot be all bad, just as the hero cannot be all good, for no one can sympathise with unbelievable characters. The most helpful standard of judgement is, perhaps, that of Satan in *Paradise Lost*, whose iniquity is, by definition, extreme, but who exemplifies heroic courage and obduracy,

² Bette Midler, 'Wind beneath my wings' (1988). [Http://www.azlyrics.com/lyrics/bettemidler/windbeneathmywings.html](http://www.azlyrics.com/lyrics/bettemidler/windbeneathmywings.html), accessed 20 December 2015.

³ C.G. Jung, *Heros und Mutterarchetype* (Augsburg 2000).

⁴ P.K. Jonason et al., 'The Antihero in Popular Culture: Life History Theory and the Dark Triad Personality Traits', *Review of General Psychology* 16 (2013) 192-199.

engaging readers' sympathy, even as – true protagonist that he is – he drives the story of his own and humankind's undoing. In the present compilation, Robert Black's subject, Machiavelli, seems the example closest to the model of Satan, sharing with the Prince of Darkness a soubriquet as 'Old Nick'. It is hard to think of a case of more determined demonisation by intellectual adversaries. Johan de Witt, too, Miel Groten et al. remind us, was 'den grooten en witten duyvel' in Orangist eyes. The admirers of Cortés had to contend with similar demonisation.⁵ For resisters on left and right alike, there was a mephitic whiff in the fire Marinus van der Lubbe kindled.

In the absence of agreed definitions, I suggest that the best way to proceed is not to attempt to define the terms of *Leidschrijf's* project, but rather to profile heroes and anti-heroes according to the characteristics commonly displayed in the respective categories.

One prior stipulation is in order. Strictly speaking, heroes and anti-heroes belong in fiction or myth, rather than what we conventionally call 'real life' or 'history'. They arise in the mind, not in experience, as movers and shapers of the stories they dominate. To be a hero or anti-hero you must therefore be a protagonist. In a mere supporting role, as Hollywood would term it, you can be at most a villain or antagonist. There may be more than one hero or anti-hero in one book, because one book can contain more than one story, but there can only be one protagonist per story. When heroes and anti-heroes appear in purported versions of history, it is usually because those versions are mythical or fictional, or else the sense in which the characters so designated are heroic is metaphorical. The heroes of Burckhardt⁶ or Carlyle,⁷ the 'great men' who shaped the stories of their times by the power of their wills, never existed – so most scholars think – outside the minds of their admirers. That 'the history of the world is but the biography of great men – now seems an antiquated claim, quaint or queer or querulous, according to how seriously one fears despots or bullies. Carlyle now evokes our pity, derision or detestation when we read:

⁵ I. Almond, *The Thought of Nirad C. Chaudhuri. Islam, Empire, and Loss* (Cambridge 2015) 151.

⁶ J. Burckhardt, *Reflections on History* (1868), G. Dietze trans. (Indianapolis, IN 1943) 270-296.

⁷ T. Carlyle, *On Heroes, Hero-worship and the Heroic in History* (London 1857 [orig. 1840]).

We cannot look, however imperfectly, upon a great man, without gaining something by him. He is the living light-fountain, which it is good and pleasant to be near. The light which enlightens, which has enlightened the darkness of the world (...) a natural luminary shining by the gift of Heaven.⁸

Democracy, which Carlyle defined as ‘despair of ever finding any heroes to govern you’, has made heroes seem superannuated.⁹ We are likely to endorse Herbert Spencer’s riposte to Carlyle:

You must admit that the genesis of a great man depends on the long series of complex influences which has produced the race in which he appears, and the social state into which that race has slowly grown. (...) Before he can remake his society, his society must make him.¹⁰

Nevertheless, we can allow some impact to exceptional individuals. To focus only on the protagonists of the stories in the present collection, one can hardly deny to Machiavelli a signal role in the history of political thought (though not, perhaps, the role he wanted), which developed from his influence a tradition of *Staatspolitik*. Nor would any reasonable person discount Cortés as a major influence on the history of the Spanish monarchy, which his adventure in Mexico turned from a typical maritime empire into the world’s first great empire of land and sea (despite the probably greater and largely unacknowledged role of his native translator in forging the alliance that overthrew Mexico); Johan de Witt seems secure in his pride of place in the history of the Netherlands during his time as *raadpensionaris*, Robert Hooke’s honoured status in the history of physics or in the rebuilding of London after the Great Fire seems unquestionable. Equally beyond cavil is Marinus van der Lubbe’s key role – however unsought – in the ascent of Nazism to supreme power in Germany. So all the anti-heroes proposed below function as protagonists in stories in which they belong.

Indeed, in the case studies that follow, many other features representative of the way heroes are commonly characterised occur prominently. Courage, selflessness and skill – the qualities identified as

⁸ Carlyle, *On Heroes*, 2.

⁹ T. Carlyle, *Past and Present* (New York, NY 1918) 249.

¹⁰ H. Spencer, *The Study of Sociology* (New York, NY 1896) 34.

definitive in a recent survey – are a useful starting-point.¹¹ No one could seriously impugn the ability and bravery of our featured anti-heroes: Machiavelli combined literary genius and an original mind with audacity in challenging convention and defying political opponents. Cortés created a byword for boldness by beaching his ships, and carried courage to the point of recklessness by transcending his commission – which was for a reconnaissance, not a conquest – and attempting to take over one of the most rapidly expanding and ecologically diverse empires of his day. He demonstrated stunning military or at least diplomatic skill in bringing his improbable project to fruition. Johan de Witt showed his courage from his first confrontation with a mob in his twenties to his death in his last such encounter, through his consistent defiance of the Orangists, even when they were in the ascendant. The performance of Dutch forces in war under his leadership suggests his statesmanlike skills, to say nothing of his celebrated mathematical prowess. Without an endowment of valour Robert Hooke could hardly have been a willing controversialist in his day, often challenging rivals more powerful or better connected than he. His ability in physics, surveying and architecture are beyond a peradventure. Marinus van der Lubbe's talents were more modest, but no one can gainsay him his status as an accomplished incendiary. And if the stubborn tenacity with which he practised arson and faced arrest, interrogation, and death were not bravery it would be easily mistaken as such.

Selflessness is harder to calibrate. It hardly seems prominent in Machiavelli, whose career in the emulous Florentine political world of his day depended on unremitting self-seeking. As Robert Black shows below, the apparent contradictions between Machiavelli's political texts on principalities and on republics were intelligible in the context of his search for patronage. He shifted from pro-Medicean to pro-republican postures when he gave up on the Medici as potential sponsors. His character was capacious enough for virtue as well as vice. He was consistently noir, misanthropic, and pessimistic and during his years without preferment his values were increasingly those of *The Prince*: irreligious and amoral. *Mandragola* – ironically, Black tells us, Machiavelli's most admired work – was unashamedly 'a play without hero or heroine'. With career success, however, Machiavelli restored moral advocacy to his political writings, and *Clizia*, his last drama, 'represents a return to more conventional norms'.

¹¹ S.T. Allison and G.R. Goethals, *Heroes: What They Do and Why We Need Them* (Oxford 2011) 28.

Which stance was posture? Perhaps neither. The real Machiavelli was both, alternately, a moralist and a pragmatist. In service to the state, when the opportunity was vouchsafed him, he seems to have been honest and unegotistical.

The other anti-heroes who appear in this volume were equally capable, if not of selflessness, at least of aligning their own interests with those of the communities they served. For Matthew Restall the essence of heroism is altruistic helpfulness – not a quality associated with the subject of his contribution, except as ‘defined by centuries of churchmen and chroniclers in terms of salvation’; in their eyes, he saved Spain from its enemies, and millions of ‘Indians’ from damnation. Restall finds that the ‘first impulse’ of Hernán Cortés ‘was for self-preservation’, but a share in a universal instinct is no disqualification for service to others and, unlike many *conquistadores*, Cortés continued to defer loyally to the crown despite his disappointment with the level of reward he obtained. His fiercest critic among his followers, Bernal Díaz del Castillo, berated him for taking an unfair share of loot, but joined in campfire-side sing-songs in praise of the leader as a hero *redivivus* of chivalric romance.¹² De Witt, like Machiavelli and Cortés, sought power for himself but used it for the enhancement of the state and the promotion of republicanism and collective leadership – a self-denying ideology for a ruler. Hooke’s irascibility derived, no doubt, in part from egotism, but not to the exclusion of a creditable record of service to the scientific community of his day. As for Van der Lubbe, despite the impenetrability of his mind and motives, there is no denying that his role in the Reichstag fire led to the sacrifice of his life.

Our anti-heroes, therefore, were not without conventionally heroic qualities. They also shared the tragic fate we expect of heroes in fiction – whose misfortunes, in Aristotle’s uneclipsed formula, derive not from wickedness but from pardonable flaws of character. Black distances his Machiavelli from the simplified tragic stereotype of romantic tradition, assuring us, for instance, that

Ridolfi’s vision (...) was a product of the nineteenth- and early twentieth-century Italian romantic culture in which he had himself been nurtured. The great individual and lonely creator beaten down by historical forces beyond his powers is not what emerges from

¹² B. Díaz del Castillo, *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España* (Madrid 2011).

Machiavelli's own words or from those who knew him in his last days.

Yet the author of two comedies was also the protagonist of two tragedies – of his failure to win Medici approval, and of his cosmic fate, cast as the demon of political pantomime on the basis of an unrepresentative work. Even more than Machiavelli, Cortés – as Lope de Vega saw – was cast for tragedy: frustrated by his own egregious ambitions, embittered by his enemies' successes, turning for a consolation to a religion of apostolic perfection that he was temperamentally ill equipped to practice. De Witt died ironically – as a spokesman for the republic who became a victim of the mob – and tragically as a consummate politician fatally unable to make a final compromise. Hooke, like every hero, had flaws: he was quarrelsome, touchy, proud, and incapable of tolerating people who did not take him at his own high self-evaluation. Daan Wegener chronicles his disputes for us: with Adrien Auzout (over lens-grinding), Johannes Hevelius (over the use of telescopes in astronomy) and Christiaan Huygens (over the development of the pocket watch), before the conflicts with Newton that led to the subversion of Hooke's reputation. It may seem hard to attribute heroic status to Marinus van der Lubbe, a simpleton with pyromaniac tendencies, but in the last essay in the present volume, Dennis Bos finds him both heroic and tragic, reviled by the Nazis as a red terrorist and by the Soviets as a Nazi stooge and scapegoat.

Finally, I think our anti-heroes exemplify a heroic quality unnoticed in previous literature but essential for any convincing profile. For the hero is necessarily surprising. Unless we expect David to fail against Goliath, or Roland to blow his horn, or Napoleon to wear purple naturally, or Alexander to conquer the world, or Christ to save it, the hero's tale lacks dramatic tension. Typically, therefore, he starts handicapped or disqualified by some potentially incapacitating peculiarity, such as youth, age, infirmity or derogation. Or else the hero is, in some sense, external to the society he serves or saves: he may be a stranger, a foundling, an orphan, an alien, a social outcast, a returning exile, a god, a maverick, a rebel, a self-isolated misanthrope or a lonely, masked crusader – foreign or extra-planetary. The anti-heroes studied below were all marginal figures in their worlds except for De Witt, who was conspicuously a child of privilege aligned by birth and education with the Dutch elite of his day – and even he was outside the militantly Calvinist religious establishment. Machiavelli was excluded from citizenship and experienced prison and exile. Cortés was an arriviste and

technically, at an early stage of his Mexican escapade, in rebellion or, at best, defiance of orders. Hooke, who never belonged in the acceptance world until, as Wegener observes, he became ‘fashionable, of all things’, in the twenty-first century, suffered from crippling social deficiencies. He lacked the gentle status of Boyle and the power and patronage of Newton. Van der Lubbe was a classic outsider: a reputed dimwit, orphaned, hampered by half-blindness, seeking refuge from a hostile world in criminal behaviour and clandestine groups.

On the other hand, our anti-heroes fail to match one widely advocated criterion of heroism: they would disappoint enquirers after archetypes. The theory of heroic archetypes, however, is misleading, formulated by observers who mistook Western norms as universally applicable. One has only to think of the variance among heroic ideas over time or in different cultures. In Japan, heroes can be as inert and epicene as Genji, the hero of Murasaki Shihibu’s homonymous novel, or as vital in ‘the nobility of failure’ as Saigo Takamori, the so-called ‘last true samurai’ who died resisting modernisation in 1877.¹³ In China, filial piety and personal humility are part of the typical profile of heroes. Some figures celebrated for heroism have exhibited remarkable cultural elasticity. Alexander became the namesake of Indian monarchs and the subject of a Malay epic. Ali Baba, Sinbad and Aladdin are mainstays of Western tradition. Usually, however, cultural transitions are impossible without adaptations to the norms of the host cultures, such as those Disney movies effect, with shameless irreverence, in turning Pocahontas, for instance, or Mulan into embodiments of feebly feminist values or simulacra of the paradoxically robust and romantic self-images of U.S. female teens in the early twenty-first century. Even in a single culture, purported heroes come and go according to fashion, their monuments defaced or toppled or transferred from public exhibition to the obscurity of a warehouse or the recesses of some unfrequented museum. Or, with changes of regime or scholarly re-evaluation, or enlargement of public sympathies, supposed villains can be rehabilitated, or anti-heroes reclassified as bit-part players in other people’s stories.

In the present volume Groten et al. present a perfect case. Orangists deplored Johan de Witt, but revisionism excited ripostes. More than a

¹³ I. Morris, *The Nobility of Failure: Tragic Heroes in the History of Japan* (New York, NY 1975); Idem, *The World of the Shining Prince: Court Life in Ancient Japan* (New York, NY 2013).

century after de Witt's death, the revolutionaries of the Batavian Republic awakened sympathy for him. In the nineteenth century he received modified approval from liberals (who did not, however, endorse his enmity for the house of Nassau) and socialists (who deplored, on the other hand, his aristocratic credentials). In the twentieth century he appealed more strongly to nationalists – including, remarkably, Geert Wilders – as well as to Marxists, and republicans. Now official approval has domesticated the demon and assimilated him as part of the national story. He even has a Dutch warship named after him. Robert Hooke, in Daan Wegener's account below, has undergone a similar transmogrification. Newtonian partisans demonized him, but historians have uncovered his positive achievements and rehabilitated him as a reputable if unheroic journeyman of science (though Wegener notes that *De Volkskrant* omitted the most positive account, by Lisa Jardine, from the works listed in the paper's obituary of her). So thoroughly has historical and more broadly intellectual fashion side-lined the notion of archetypes that some psychologists go even further and suggest that heroism is entirely in the eye of the beholder, depending not only on culturally selective judgements but on the degree to which the admirer's individual tastes match the supposed hero's attractions.¹⁴ Marinus van der Lubbe seems, somehow, less potent a figure than previously, now that a series of somewhat belated judicial revisions have pardoned his crime and reclassified it as a valid act of civil resistance to tyranny.

Efforts to show the universality of heroes, indeed, seem doomed to fail. Ari Kohen's is the most recent. He claims that the pattern of every hero can be traced to one of three archetypes, none of which is likely to inspire assent.¹⁵ All belong narrowly in Western tradition, according to one rather old-fashioned version of it, which derives everything Western from ancient Greece. Disappointing hopes of originality, Kohen's first hero is Achilles, the supposed archetype of the warrior for glory. Achilles is a great protagonist, but an unsatisfactory archetype, because the peculiar and personal complexity of his motives – which include pique, sexual jealousy, outrageous egotism, and material cupidity, make him realistic. As an archetype he would be one-dimensional and irresistibly forgettable. His

¹⁴ M.P. Venter and A. Sullivan, 'Defining heroes through deductive and inductive investigations', *Journal of Social Psychology* 150.5 (2010) 471-484.

¹⁵ A. Kohen, *Untangling Heroism: Classical Philosophy and the Concept of the Hero* (London 2014).

counterpart in Kohen's typology is Odysseus, the archetype of heroic endurance of pain and suffering in a cause universally recognizable – in his case, to return to homeland and family. Again, however, Odysseus is so riven with complexity – including unheroic qualities such as guile that embraces mendacity, and unheroic actions such as the slaughter of the suitors – that archetypal status is derogatory to him. In any case, Homer's world was not that of Carlyle. Gods and fate ruled it, not human heroes, who were protagonists at one level but puppets at another – in a cosmic story warped and checked by vast, capricious forces. Kohen's last and, he would claim, most enduring and influential archetype is Socrates, whom he calls the 'other-regarding hero'. His Socrates, who submits to self-sacrifice for trying to bring disinterested education to benighted Athens, and who therefore exemplifies self-abnegation for the good of others, is unrecognisable. The real Socrates executed his own death-sentence in obedience to the state and deference to the law. Unsurprisingly, Kohen ends by abandoning the quest for archetypes and admits that heroes are specific to the cultures and places in which people adopt them. 'In a post-Socratic world', he avers, 'we have chosen to place a premium on heroes who make other-regarding choices over self-interested ones'. He suggests that

at the heart of this reverence for the heroic man or woman is almost certainly the egalitarian and populist sentiment that defines the American democratic experiment for the vast majority of Americans who honour citizens who help to raise others up by inspiration or direct action.¹⁶

Even when they are foreigners, such as Zorro, or rich, such as Batman, or extra-terrestrial, such as Superman, or bathed – as it were – in Styx-like waters, such as Captain America, or mildly psychotic, such as Rambo, Americans want heroes who belong to them: fellow citizens who exemplify their dreams, protagonists of the standard myth of the ordinary American.

Equally unsuccessful in establishing archetypes is a survey of 'Heroes and Villains of World History across Cultures' recently published in *PLOS ONE*. Like most opinion surveys, the effort was vitiated by the pollster's unhelpful demands, which meant, no doubt, different things to different respondents. The researchers asked 6,902 university students from 37

¹⁶ Kohen, *Untangling Heroism*, 1, 8.

different countries to rate forty historical figures on a seven-point scale from 'extremely negative' to 'extremely positive'. By nominating the figures concerned, they warped the results, which, for what they were worth, supported Kohen's expectation that contemporary people value peaceful service as heroic and discard heroes of former cultures in which violence commanded esteem. Overall, Albert Einstein rated most praise. Mother Teresa ranked next. Mahatma Gandhi, Martin Luther King, Isaac Newton, Christ, Nelson Mandela, Thomas Edison, Abraham Lincoln and Buddha completed the top ten. Of these, only Lincoln was, in any sense, a warmonger. The ten most widely nominated villains, by contrast, evoked bloody connotations: in reverse order of abhorrence, Hitler, Osama bin Laden, Saddam Hussein, George W. Bush, Stalin, Mao Zedong, Lenin, Genghis Khan, Saladin and the Qin Emperor. 'At least among university students', the researchers concluded, 'the pursuit of scientific excellence appears to be evaluated in a pan-cultural manner: that is, positively across all sampled cultures'.¹⁷ Again, however, the only incontestable inference is that heroic values change.

The reason why heroes are not and cannot be universal is not hard to identify. Saints are, perhaps, potentially universal, whereas heroes are necessarily partisan. To be a hero, you must engage in struggle. To engage in struggle you must have opponents. The borderland between sainthood and heroism is, of course, densely populated. Blessed Mother Teresa of Calcutta, for instance, has attained sainthood in popular devotion prior to her formal canonization. But she is a hate-figure for atheists and secularists.¹⁸ Some saints feature in the calendar only in the communities they served – sometimes with zeal overflowing in blood. It is, however, at least open to a saint to be a saint for everybody, whereas a hero never is nor can be heroic for those against whom he or she contends. In some cases, which perhaps include those of Martin Luther King and Abraham Lincoln, the descendants of some opponents, at least, can relent, but even these honoured dead are still reviled by the partisans of racism and secessionism in the United States. One man's hero is another man's villain.

¹⁷ K. Hanke, J.H. Liu e.a., "Heroes" and "Villains" of World History across Cultures', *PLOS ONE* 10.2 (2015).

<http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0115641>, accessed 20 December 2015.

¹⁸ C. Hitchens, *The Missionary Position: Mother Teresa in Theory and Practice* (London 1995).

The same ambiguities seem to cling to the anti-hero. Machiavelli has become almost as admired among political realists as reviled by moralists. Johan de Witt, as Groten et al. remark, has been seen as ‘held of schurk’, according to the political affiliations of the beholder. Hernán Cortés is a hate-figure in the ‘Black Legend’ tradition of Spanish cruelty and rapacity, but so far the civic authorities of Seville have not expunged his name from the city’s main street. Robert Hooke was a victim rather of oblivion than enmity. Still he was a victim of partisanship in his dispute over his claim to have preceded Newton in describing gravity. Marinus van der Lubbe, though denounced by Nazis and repudiated by communists, is the beloved martyr of some liberals. So is the line between heroes and anti-heroes as indistinct as that between heroes and villains? So far, the list of shared traits, properties and qualities is impressive: protagonism, strangerhood, partisanship, hubris, courage, skill, even a certain measure of altruism. If, however, we return to the popular notion of heroism, which Bette Midler’s lyrics exemplify, we may get close to understanding the heroic ingredient that anti-heroes lack. In one of the studies appointments consultant Michael Sullivan and psychologist Anré Venter presented in 2010, participants really did define their heroes as exemplifying ‘everything I’d like to be’. Roughly a third ‘defined heroes in terms of ideal self-images, as models of what individuals should or could be as people (as opposed to modelling actions)’ while the rest ‘based their identification of heroic figures on the basis of the individuals’ actions’.¹⁹ Readers of *Leidschrift* might plausibly seek to imitate – or claim to imitate – Christ or Buddha or Mother Teresa, or even Achilles or Odysseus. But will any – even after reading the sensitive and humanising studies that follow – want to be quite like Machiavelli, or Cortés or De Witt or Hooke or Van der Lubbe?

¹⁹ Venter and Sullivan, ‘Defining heroes’, 471-484.

Niccolò Machiavelli. A Paradoxical Success

Robert Black

Niccolò Machiavelli (1469-1527) is history's most startling and influential political commentator. *The Prince* is the world's most famous (and infamous) work of political theory.¹ The *Discourses on Livy* are the cornerstone of modern republican thought.² *Mandragola* is the greatest play written in the Italian language.³ The *Florentine Histories* constituted the first successful neo-classical humanist history in Italian rather than Latin.⁴ In Machiavelli's day, Aristotle was the most famous political thinker; in our time, it is Machiavelli.⁵

In the sixteenth century, more than two hundred printed editions of his writings were published, a further hundred in the next century, and in the eighteenth more than a hundred and seventy.⁶ Just as today Freud and Marx are universal common currency, so was Machiavelli during the Renaissance.⁷ In the first century after his death he had his advocates (for example Jean Bodin, who 'praised him as an exemplary reader of history',⁸ and Francis Bacon, who argued 'that Machiavelli proposed a new intellectual instrument or weapon well adapted to (...) politics'⁹) but for the most part he was known as the wicked 'Machiavel', the godless champion of evil.¹⁰ Machiavelli's champions praised his realistic vision of politics, whereas his critics condemned his amoral separation of politics from ethics.

¹ Niccolò Machiavelli, *Il principe*, G. Inglese ed. (Turin 2013).

² Niccolò Machiavelli, *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, F. Bausi ed. (Rome 2001).

³ Niccolò Machiavelli, *La Mandragola. Storia e filologia*, P. Stoppelli ed. (Rome 2005).

⁴ Niccolò Machiavelli, *Opere storiche*, A. Montevicchi and C. Varotti ed. (Rome 2010).

⁵ V. Kahn, 'Machiavelli's Afterlife and Reputation to the Eighteenth Century' in: J. M. Najemy ed., *The Cambridge Companion to Machiavelli* (Cambridge 2010) 239-255: 239.

⁶ Kahn, 'Machiavelli's afterlife', 242.

⁷ Ibidem, 245.

⁸ Jean Bodin, *Method for the Easy Comprehension of History*, B. Reynolds trans. (New York, NY 1943) 54, 57. Quotation from Kahn, 'Machiavelli's Afterlife', 244.

⁹ Francis Bacon, *The Advancement of Learning*, G.W. Kitchin ed. (London 1973) 186. Quotation from J. Barthas, 'Machiavelli in Political Thought from the Age of Revolutions to the Present' in: J.M. Najemy ed., *The Cambridge Companion to Machiavelli* (Cambridge 2010) 256-273: 271.

¹⁰ William Shakespeare, *Henry VI, Part III*, 3. 2. 193.

Leidschrift, jaargang 31, nummer 2, mei 2016

In the seventeenth century, he was taken up by English and Dutch republicans (James Harrington, John Milton, Algernon Sidney, Henry Neville, Spinoza),¹¹ while in the eighteenth century his influence was felt on Montesquieu,¹² Rousseau,¹³ Robespierre,¹⁴ John Adams¹⁵ and James Madison.¹⁶ In the nineteenth century he was a favourite of luminaries including Hegel,¹⁷ Marx,¹⁸ Mill,¹⁹ Nietzsche²⁰ and Tocqueville.²¹ In the last century, Machiavelli was fundamental for Italian intellectuals such as Croce²² and Gramsci,²³ while he preoccupied philosophers, political analysts and historical critics including Hannah Arendt,²⁴ Leo Strauss,²⁵ Ernst Cassirer,²⁶ Isaiah Berlin,²⁷ Friedrich Meinecke,²⁸ Raymond Aron,²⁹ J.G.A. Pocock³⁰ and Quentin Skinner.³¹

¹¹ Kahn, 'Machiavelli's Afterlife', 250.

¹² Ibidem, 251.

¹³ Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract*, J. Cranston trans. (Harmondsworth 1968) 118, 131.

¹⁴ Cited by H. Arendt, *On Revolution* (New York, NY 1963) 30.

¹⁵ John Adams, *Works*, C.F. Adams ed. (Boston, MA 1856) vol. 5: 11, 183; vol. 6: 396. C.B. Thompson, 'John Adams's Machiavellian Moment', *The Review of Politics* 57 (1995) 389-417.

¹⁶ James Madison, *The Federalist Papers* 10, C. Rossiter ed. (New York, NY 1961) 83.

¹⁷ Barthas, 'Machiavelli in Political Thought', 256-273, 257-258, 261-264, 267, 269.

¹⁸ Ibidem, 266.

¹⁹ Ibidem, 258.

²⁰ Ibidem, 259-260.

²¹ Ibidem, 263-264.

²² Ibidem, 259, 262, 266.

²³ R. Rubini, *The Other Renaissance. Italian Humanism between Hegel and Heidegger*, (Chicago, IL 2015) 286-287; Barthas, 'Machiavelli in Political Thought', 263-266.

²⁴ H. Arendt, *On Revolution* (New York, NY 1963).

²⁵ L. Strauss, *Thoughts on Machiavelli* (Chicago, IL 1958).

²⁶ E. Cassirer, *The Myth of the State* (New Haven, CT 1946).

²⁷ I. Berlin, 'The Originality of Machiavelli' in: M. Gilmore ed., *Studies on Machiavelli* (Florence 1972) 149-206.

²⁸ F. Meinecke, *The Doctrine of Reason d'État and Its Place in Modern History* (1924), D. Scott trans. (New Haven, CT 1962); F. Meinecke, *The German Catastrophe. Reflections and Recollections* (London 1946), S. Fay trans. (Cambridge, MA 1950).

²⁹ R. Aron, *Machiavel et les tyrannies modernes* (Paris 1993).

³⁰ J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (Princeton, NJ 1975).

Machiavelli's immeasurable influence and prominence began with the posthumous publication of his *Discourses on Livy* (1531) and *The Prince* (1532). In his lifetime he achieved a national reputation as a playwright, on the basis of successful performances of his comedies *Mandragola* and *Clizia* in the 1520s,³² but as an author of printed publications his standing was minimal. Only three of his works were issued by the press, and only one with his cooperation: *The Art of War* in a single edition of 1521;³³ *The First Decade*, the poem recounting events in Italian history from 1494 to 1504, was printed at the instigation of his friend and colleague, Agostino Vespucci (Nettucci), in 1506,³⁴ while *Mandragola* came out in a pirated version of 1520. *The Prince* enjoyed a limited circulation in manuscript during Machiavelli's life, mostly among his Florentine friends and associates, while *The Discourses on Livy* were known mainly in pre-printed form to fellow members of the discussion group which met in the famous Florentine Rucellai gardens from 1515 to 1519. After their completion in 1519, they were read only by Machiavelli's intimate friend Francesco Guicciardini and have survived in a single complete contemporaneous manuscript (British Library Harley 3533). The *Florentine Histories* were dedicated and presented to Pope Clement VII (Giulio de' Medici) two years before Machiavelli's death in 1527; the work was not printed until 1532, although it enjoyed a limited circulation among prominent Florentines during Machiavelli's lifetime.

Machiavelli's nugatory impact as a political writer and thinker before his death was his own choice. He saw himself as a man of action; for him writing was a sideline or a substitute for involvement in diplomacy and politics. He paid little attention to how his compositions were received in the wider world. He was an author for the occasion: at various times he was intensely involved with particular individuals and specific projects, but, once circumstances changed, he moved on; he was no inveterate reviser. This is apparent, for example, in the one case in which at least three different versions of the same text have survived: the *First Decade* (1504-1506). During the production of the autograph manuscript, the dedication version and the printed text, the historical context changed significantly, resulting in

³¹ Q. Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought* (Cambridge 1978); Q. Skinner, *Machiavelli* (Oxford 2000).

³² Niccolò Machiavelli, *Tutte le opere*, M. Martelli ed. (Florence 1971) 891-913.

³³ Niccolò Machiavelli, *L'arte della guerra. Scritti politici minori*, G. Masi ed. (Rome 2001).

³⁴ Niccolò Machiavelli, *Scritti in poesia e in prosa*, A. Corsaro ed. (Rome 2012) 16-51.

three different slants. But such changes were effected by the smallest possible alterations to a few lines of text: there was no extended rewriting, no change in Machiavelli's basic line of argument or purpose. Despite his future influence, Machiavelli wrote for the present, not for posterity. It is no accident that his preferred method of publication was the ephemeral manuscript, not the printed page. 'Although printing was beginning to spread through Italy when Machiavelli was born in 1469, the culture of manuscript publication was still strong, and in his case predominant'.³⁵ In the age of the press, manuscript publication implied products of occasion rather than timeless pronouncements.

Machiavelli's early years might have prepared for a life of contemplation, not action. He belonged to an old, upper-class Florentine family. His father Bernardo (d. 1500) had prepared for a legal career, following the example of several prominent Machiavelli lawyer cousins. Most recently Girolamo Machiavelli had been not only a leading advocate in Florence but also a first-rank political figure. He fell foul, however, of Florence's Medici rulers, suffered exile and died a captive in 1460. This family disaster spelled the end of career hopes in law for Bernardo, who shunned public life, avoided involvement in Florentine business or industry, and eked out a living as a rentier from the income of small agricultural holdings near Florence. Bernardo's principal activity was as an *érudit*, not only in law but also in Latin humanism: he was a notable book collector and legal pundit.³⁶

Niccolò, his eldest son, was given a good classical education in Florence, entrusted to a series of leading humanist pedagogues at school and even attended the lectures of Florence's leading humanist scholar of the later 1490s, Marcello Virgilio Adriani (1465-1521). Niccolò's humanist background led to several early scholarly projects, which included copying and annotating the Roman poet Lucretius's *De natura deorum* and translating the Roman dramatist Terence's comedy, *Andria*, into Italian.³⁷ Machiavelli also began writing Tuscan vernacular poetry, mainly in the popular vein

³⁵ B. Richardson, 'The Scribal Publication of Machiavelli's Works: "copisti per passion", "copisti a prezzo"' in: J. Krave and L. Lepschy ed., *Caro Vitto. Essays in Memory of Vittore Branca*, in collaboration with N. Jones, *The Italianist* 27 (2007), special supplement 2, 174-187: 175.

³⁶ R. Black, *Machiavelli* (London 2013) chapter 1.

³⁷ P. Stoppelli, 'La datazione dell'*Andria*' in: G. Barbarisi and A.M. Cabrini ed., *Il teatro di Machiavelli* (Milan 2005) 147-199.

following the example of Burchiello, Luigi Pulci and Lorenzo de' Medici, although the courtly influence of Poliziano is not absent. Well into his late twenties, there was no sign of preparation for a profession or for business: Niccolò was loyal to the paternal example, living off his father's meagre income and passing his time in amateur humanist studies and as a vernacular poet of modest talent and production.³⁸

Machiavelli's life was revolutionized by a completely unexpected turn of events, when in 1498 he was elected to a high bureaucratic office in Florence. The Florentine chancery was a type of civil service, staffed by quasi-permanent functionaries. Its principal role was to assist in foreign affairs, preparing diplomatic correspondence for the government and administering the network of ambassadors and envoys sent to foreign powers, both in Italy and beyond the Alps. Occasionally chancery officials were sent abroad on diplomatic missions as well. Machiavelli was appointed to head the second chancery (technically in charge of diplomacy and correspondence with Florence's subject territories but in practice chancery business was shared between the first and second chancellors and their assistants) and to serve as secretary to the Ten of War, a magistracy responsible for administering Florentine military and diplomatic affairs: as such he was the second highest ranking figure in the entire chancery. It is still not fully understood why someone entirely without secretarial or diplomatic experience such as Machiavelli succeeded in this election. Perhaps it had to do with his antipathy to the firebrand preacher Girolamo Savonarola, who had dominated the Florentine political scene between 1494 and 1498, but had just fallen from power and suffered execution just a month before Machiavelli's success. Perhaps it was connected to the political detachment of his branch of the Machiavelli family: chancellors and secretaries had been heavily involved in behind-the-scenes politics in the Savonarolan period and now it may have been felt opportune to return these civil servants to their previously non-political role.³⁹

Machiavelli put enormous pent-up energy into his new job. He went on more than forty diplomatic missions – an unprecedented level of involvement for a Florentine chancery secretary. He met and negotiated with the leading players in Italian and European politics: Pope Alexander VI and his son Cesare Borgia; Pope Julius II; Pandolfo Petrucci, the unofficial ruler of neighbouring Siena; Louis XII, King of France as well as Duke of

³⁸ Black, *Machiavelli*, chapter 2.

³⁹ *Ibidem*, chapter 3.

Milan since 1500; and Emperor Maximilian I. He also became well acquainted with the activities of the King of Spain, Ferdinand the Catholic. Because of his energy and high level of competence, Machiavelli became the favoured assistant of Piero Soderini, elected as Florence's chief magistrate (*gonfalonier* of justice for life) in 1502. With Soderini's backing, Machiavelli launched a key project of his own: a native Florentine militia to supplement Florence's mercenary army. Contemporaries thought Machiavelli's greatest achievement was to manage the recapture in 1509 of Florence's subject city Pisa, which had been in rebellion since 1509.

However, Machiavelli's close association with Soderini proved to be his own downfall. Soderini had numerous enemies among the Florentine elite, whom he was thought to have betrayed by not restoring aristocratic government to Florence after his election. Soderini also tenaciously pursued an alliance with France rather than its rival Spain, thus incurring the enmity of Pope Julius II, who, allied to the Spanish, was determined to expel the French from Italy. The result was that, when France retreated from Italy after the Battle of Ravenna in 1512, Florence was besieged by a papal and Spanish army and Soderini had to flee the city. The Spanish and the Pope insisted on the return of the exiled Medici family (who from 1434 to 1494 had first dominated and then as good as ruled Florence); they seized power in mid-September 1512, and, seven weeks later, Machiavelli was sacked from the chancery.⁴⁰

Worse quickly followed. He was suspected of involvement in a conspiracy to oust the newly restored Medici regime, arrested in February 1513, tortured, and imprisoned. When the head of the Medici family, Cardinal Giovanni, was elected Pope Leo X in March 1513, a general amnesty was declared and Machiavelli was released from prison. But he was now *persona non grata* as far as the Medici regime was concerned – a fact that he himself failed to appreciate. He regarded himself as a loyal Florentine citizen, who had given his all to his native city during his fourteen years in the chancery. Moreover, he had had close relations with the Medici family and in particular with Giuliano, Leo X's younger brother. He had dedicated poetry to him in the 1490s and had sent him two famous sonnets from his prison cell in 1513; there is even some indication that he had had an adolescent homosexual liaison with Giuliano in the 1490s.⁴¹ So Machiavelli became obsessed with trying to gain a place in Medici service after his

⁴⁰ Black, *Machiavelli*, chapters 3 and 4.

⁴¹ *Ibidem*, 27-29, 76-78.

release from prison. In these efforts he enlisted the assistance of two important Florentine brothers – the aristocrats Paolo and Francesco Vettori, both intimate associates of the Medici.⁴² With Francesco in particular Machiavelli now initiated a famous correspondence, not only filled with agonized complaints about his personal misfortunes, but also containing penetrating analyses of Italian and European contemporary diplomacy as well as profound reflections on politics in general. The intellectual exchange was far from one-sided, Vettori (later himself a significant historian) arguing the imponderability and unpredictability of politics, while Machiavelli insisted that politics was subject to rational analysis.⁴³

In these circumstances, Machiavelli turned to writing. His earlier compositions had been almost entirely in verse: he had in fact continued to compose poetry in his extremely limited spare time as chancellor – most importantly the long narrative poem the *First Decade* (see above) and three long moral *capitoli* on the themes of fortune, ingratitude and ambition (1506-1509). Now he decided to write a prose treatise on politics, following the model of the so-called *speculum principis*, an ancient, medieval and humanist literary form in which a prince was given advice on how to become a glorious ruler. Machiavelli's aim was to win the favour of the Medici family by showing two of its leading scions – as yet to be provided with principalities by Pope Leo X – how to succeed as new princes. This work was *The Prince* (originally called *On Principalities* by Machiavelli), first dedicated to Giuliano, and then rededicated to the pope's nephew, Lorenzo. It was first mentioned by Machiavelli in a letter to Vettori on 10 December 1513. It then went through two revisions, the first early in 1514, when it may have been sent to Giuliano, with an allegorical sonnet as its preface; then it was slightly revised in late 1515 or possibly as late as the beginning of 1516, and given to Lorenzo. The text now survives only in the final version with the dedication to Lorenzo. *The Prince* was a revolutionary political text: if a new prince wanted to achieve glory, he had to put aside traditional morality and learn to practise deception and other underhanded methods. The only role for morality and religion was as a cloak to conceal the prince's *Realpolitik*. However, the work made no impression at all on the Medici, who shunned Machiavelli and ignored his advice book.⁴⁴

⁴² Black, *Machiavelli*, chapter 5.

⁴³ J. Najemy, *Between Friends. Discourses of Power and Desire in the Machiavelli-Vettori Letters of 1513-1515* (Princeton, NJ 1993).

⁴⁴ Black, *Machiavelli*, chapters 5 and 6.

By early 1515, Machiavelli finally realized that he was getting nowhere with the Medici. He now became involved with a circle of Florentine aristocrats who met to discuss literature, history and politics in the gardens belonging to Cosimo de' Rucellai, a young student of classics and humanism. The Rucellai circle included a number of close Medicean associates, but by the mid-1510s a significant contingent of Florentines were becoming disenchanted with the Medici regime. Florence was now well down on the list of Medici priorities, below Rome, the papacy, the church and international affairs: Florentine government was in the hands of absentee rulers and stopgap substitutes. In these circumstances, the republican alternative came to the forefront for more than a few important Florentines, and the Rucellai gardens hosted a number of such republicans – albeit often clandestine or disguised. At the Rucellai gardens Machiavelli began to lead discussions and even to lecture on politics and history: his perspective was republican, popular, anti-aristocratic and anti-Medicean.

The result was his *Discourses on Livy*, a text that brought together his remarks and thoughts on the widest possible range of political and historical questions, as developed from the Rucellai sessions. *The Prince* – composed in the context of Medici patronage and potential rulership – had focused on an individual who would become the saviour and redeemer of Florence and Italy, beset as they were by foreign invaders. The *Discourses* moved away from this perspective, concentrating instead on the role of classical antiquity – in line with the classicizing literary interests of the Rucellai group – and particularly of antiquity as a model of political inspiration and as a standard for social reform. The *Discourses* took on board the Machiavellian revolution in political morality as developed in *The Prince* but now widened the perspective to include all types of constitutional and social structures in antiquity and modern times – republics, principates, popular and democratic classes as well as aristocratic elites, with its scope extending to transalpine Europe as well as to Italy. An entirely original set of ideas articulated in the *Discourses* was Machiavelli's rejection of the time-honoured condemnation of political and social conflict. He strode forth as the founder of modern pluralist political ideology with the view that the success of the ancient Roman republic was due to the conflict between the plebs and the aristocrats – a situation that underpinned Roman liberty and was the recipe for the political energy which drove Rome's successful foreign conquests and imperialism.⁴⁵

⁴⁵ Black, *Machiavelli*, chapters 7 and 8.

Another important literary work composed during the most desperate and depressed period of Machiavelli's life in the second half of the 1510s was a long, incomplete allegorical poem, *The Ass*, dating from 1517-1518.⁴⁶ In *The Prince* and the *Discourses* Machiavelli had put forward the extreme and unconventional view that there was not a spark of goodness in man, and now his misanthropy received its fullest expression in *The Ass* with the outrageous argument that animals were superior to men, excelling in prudence, strength and temperance: they were closer to nature and endowed with superior senses. In the *Discourses* Machiavelli had launched an unprecedented attack on Christianity, asserting that – with its exaltation of humility and its doctrine of turning the other cheek – it was responsible for political and military weakness and failure in modern times, but in *The Ass* he went even further, making the cosmic leap from anticlericalism and anti-Christianism to atheism, arguing that God was powerless to help man and suggesting implicitly that an impotent God was a contradiction in terms and so could hardly exist.⁴⁷

Machiavelli's greatest literary creation, the side-splitting comedy *Mandragola*, also dates from these years of gloom in the second half of the 1510s. Here Machiavelli conceives of a universe in which there is no room for a Christian god, much less for a god with any discretion at all. Nature and fortune are counterpoised: benefit and disadvantage are automatically balanced; nature has its own volition conforming to neither a moral nor a religious order. The world of *Mandragola* is the rotten world of *The Prince* in microcosm. Amorality is rife; necessity justifies evil. *Mandragola* is the blackest of black comedies. It is a play without hero or heroine. The world of *Mandragola* is a caricature of Machiavelli's political world, lacking in values or ideas, dominated by primitive instincts: lust, avarice, pride, procreation. Here Machiavelli reached the nadir of his negativism: in the abominable world of *The Prince*, there had been the possibility of an Italian redemption through a great new leader; in the *Discourses*, hope from a republican renewal inspired by the example of antiquity; in *The Ass* a further development of the cyclical idea – inherent in *The Prince* and explicit in book one, chapter two of the *Discourses* – that politics was subject not only to inevitable decline but also to revival. In *Mandragola* there is nothing but evil.⁴⁸

⁴⁶ Corsaro ed., *Scritti*, 139-193.

⁴⁷ Black, *Machiavelli*, 179-185.

⁴⁸ *Ibidem*, 186-194.

Mandragola marked the nadir of Machiavelli's depression but also constituted the turning point in his fortunes. The first known Florentine performance in the early spring of 1520 persuaded Leo X to have the play staged in Rome shortly afterwards: it was an immediate success, not least with the pope, who was renowned for his sense of humour. *Mandragola's* favourable reception coincided with a change in Florence's political climate. In the mid-1510s Florence had been under the charge of Leo X's nephew, Lorenzo, whom he made Duke of Urbino in 1516, but the latter incurred the dislike of Florentines of all classes through his signorial and princely bearing – inimical to Florence's deep-rooted republican ethos and traditions. When he died in 1519, Leo X – never happy with Lorenzo's autocratic style – immediately orchestrated a rapprochement with Florentine republican sentiments, sending his conciliatory cousin Cardinal Giulio de' Medici to oversee the city. One notable (or notorious) republican was Machiavelli. There now commenced a series of gestures and commissions reintegrating Machiavelli into Florentine political life and into Medici favour and patronage: he was given a semi-official diplomatic mission to Lucca in 1520; he prepared – evidently at Medici behest – a sample piece of historical writing, *The Life of Castruccio Castracani of Lucca*, also in 1520;⁴⁹ and he was requested to submit – together with several other Florentines – a proposal for a constitutional reform of Florence, delivered to the Medici in 1520-1521 as his *Discourse on Florentine Affairs after the Death of the Younger Lorenzo*.⁵⁰ All this culminated in a commission for an official history of Florence under the auspices of the University of Florence but in fact coming from Cardinal Giulio. As Florence's official historian – ultimately producing the *Florentine Histories*, dedicated and delivered personally to Giulio (now Pope Clement VII) in 1525 – Machiavelli's reconciliation with the Medici and the Florentine establishment was complete. Complementary to this Medici rapprochement was Machiavelli's dedication in 1521 of his military treatise, *The Art of War*, to the Medici courtier Lorenzo Strozzi, as well as his intimate friendship with the Medici's right-hand man, the Florentine aristocrat Francesco Guicciardini, who served as a papal lieutenant and military governor in the 1510s and 1520s.⁵¹

⁴⁹ A. Montevocchi and C. Varotti ed., Machiavelli, *Opere storiche*.

⁵⁰ Niccolò Machiavelli, *L'arte della guerra. Scritti politici minori*, J. Marchand ed. (Rome 2001) 624-641.

⁵¹ Black, *Machiavelli*, chapter 10.

Machiavelli now began a second career in Florentine public and Medici service with a series of increasingly significant diplomatic, military and political missions until the Medici regime's fall in May 1527, a month before his own death. These included legations to the Chapter General of the Franciscan Order in Carpi (1521); to the Romagna and Venice (1525); to the League of Cognac and Francesco Guicciardini, Cremona and Modena (1526); and to the League and Guicciardini again and then south towards Rome (1527). He was also appointed provisor and chancellor to the Five Procurators of the Walls, supervising Florentine fortifications in 1526 and 1527.⁵²

Machiavelli's most famous biographer, Roberto Ridolfi, wrote of his well-known image as portrayed in a Florentine painted terracotta bust:

A man getting on for sixty, his head bent, his face marked with the labours of the mind and the spirit, the poor face of a tired and unhappy man (...) Beneath the weariness and the bitterness on that face the pathetic remains of a clever and subtle smile (...) If that portrait is his, no page of writing can better tell the story of Machiavelli's tragedy.⁵³

'The change of 1512 had caught him still young in the full vigour of his powers and hopes. This change of 1527 found him old, tired and disillusioned'.⁵⁴ Round him on his deathbed 'were those few good friends that remained to him'.⁵⁵

There is no doubt that Ridolfi's vision here was a product of the nineteenth- and early twentieth-century Italian romantic culture in which he had himself been nurtured; other recent biographers who have accepted Ridolfi's interpretation include J.R. Hale, M. Viroli, F. Bausi, R. King, M. Marietti, N. Capponi and C. Vivanti.⁵⁶ The great individual and lonely

⁵² Black, *Machiavelli*, chapter 11.

⁵³ R. Ridolfi, *Vita di Niccolò Machiavelli* (Florence 1978 [seventh Italian edition]) 379; English translation: C. Grayson, *The Life of Niccolò Machiavelli* (London 1963) 242.

⁵⁴ Ridolfi, *Vita*, 388; trans. Grayson, 247.

⁵⁵ Ridolfi, *Vita*, 390; trans. Grayson, 249.

⁵⁶ J.R. Hale, *Machiavelli and Renaissance Italy* (London 1960); M. Viroli, *Niccolò's Smile. A Biography of Machiavelli*, A. Shugar trans. (London 2001); F. Bausi, *Machiavelli* (Rome 2005); R. King, *Machiavelli* (London 2007); M. Marietti, *Machiavel: le penseur de la nécessité* (Paris 2009); N. Capponi, *An Unlikely Prince: The Life and Times of*

creator beaten down by historical forces beyond his powers are not what emerged from Machiavelli's own words or from those who knew him in his last days. He was regarded as a unique playwright, implored by the Florentine community in Venice on 28 February 1526 to send another theatrical creation.⁵⁷ He was esteemed for his poetry.⁵⁸ He was proud of his national reputation as a man of letters.⁵⁹ He was highly regarded by Pope Clement VII.⁶⁰ He was esteemed as a military planner.⁶¹ Machiavelli was fully aware he had gained a circle of important friends.⁶² His letters were regarded as the voice of 'oracles'.⁶³ His luck was perceived to have changed, as his close friend, the Florentine aristocrat and prominent political figure Filippo Nerli wrote in September 1525: 'your friends are all very happy, and believe that what people have not granted on the basis of your merits has been provided by chance'.⁶⁴ At the end of his life, Machiavelli did not regard himself – and was not regarded by others – as the isolated and victimized genius.

The most notable development of Machiavelli's late writings was an apparent return to more conventional morality: his later works tend to substitute a more conventional ethical perspective for the radical rejection of traditional morals found in *The Prince*, the *Discourses* and *Mandragola*. Machiavelli was not immune to the normal human tendency to set aside youthful radicalism with the onset of maturing years. Moreover, with his emergence as the favourite of the Florentine elite in the Rucellai gardens and even more significantly as a key adviser to and official historical spokesman for the Medici, Machiavelli began to speak with the voice of the establishment.

A particularly striking feature of *The Art of War* is its conventional morality. Machiavelli upholds the common good (Preface. 3, IV. 137), law

Machiavelli (Cambridge, MA 2010); C. Vivanti, *Niccolò Machiavelli: An Intellectual Biography* (Princeton, NJ 2013).

⁵⁷ Niccolò Machiavelli, *Lettere*, F. Gaeta ed. (Turin 1984) 576.

⁵⁸ Machiavelli, *Lettere*, 577.

⁵⁹ *Ibidem*, 625.

⁶⁰ *Ibidem*, 582.

⁶¹ Ridolfi 1978, 579-80 n. 26; Ridolfi 1963, 322 n. 26.

⁶² Machiavelli, *Lettere*, 625.

⁶³ *Ibidem*, 608.

⁶⁴ Machiavelli, *Lettere*, 560. English translation by: J. Atkinson and D. Sices, *Machiavelli and his Friends. Their Personal Correspondence* (DeKalb, IL 1996) 366 (adapted).

(Preface. 3), justice (VI. 124), peace, good faith, the fear of God (Preface. 3. 5) and patriotism (Preface. 5, I. 2, IV. 151). Machiavelli appears to contradict not only the amorality of *The Prince*, where he had endorsed bad faith and marginalized the public good, but also the impiety of *The Ass*, where he had ridiculed prayers for divine intervention (V. 106-111). He now spotlights the soldier as ‘one who every day, submitting himself to infinite dangers, has ever more need of God’s help’ (Preface. 7). Similarly, an aspect of the *Discourse on Florentine Affairs* contradictory to the tone of *The Prince* and the *Discourses* is the text’s conventional moral and political language. Machiavelli consistently speaks of the ‘common good’, of a ‘pious and good’ political leader, of abstaining from ‘actions that are not good’.

As has been already observed, *The Prince* was a text in which the new prince’s selfish interests are paramount, with little room left for the greater political good. In contrast, the traditional values of the Italian city republics take centre stage in the *Florentine Histories*. The common good (‘ben comune’) had been marginalized in *The Prince* but now becomes central to Machiavelli’s discourse. Machiavelli now cast aside the political morality that had made *The Prince* such a controversial work. In *The Prince* Machiavelli had notoriously argued that it was better for a ruler to be feared than loved, but in the *Florentine Histories* he made precisely the opposite judgement (II. 37. 24). The admonition in *The Prince* (and *Discourses*) regarding the necessity of bad faith is now reversed (III.5.5).⁶⁵ The morality of *The Prince* is that of the criminal leader of the rebels in 1378, so that by condemning him, Machiavelli rejects *The Prince*’s ethics (III. 13. 22).⁶⁶ In chapter fifteen of *The Prince* Machiavelli had famously warned that ‘a man who wants entirely to profess the part of a good man will necessarily come to ruin among so many who are not good’, but in the *Florentine Histories* Benedetto Alberti comes to grief because he is too good among so many who are bad: the moral norm has now been reversed, Alberti being spotlighted as a paragon of virtue, not as an ingenuous political innocent (III.23.7).⁶⁷ In the *Discourses*, Machiavelli had made the revolutionary suggestion that civic divisions had been the foundations of Rome’s liberty and success, but in the *Florentine Histories* he returned to the more traditional theme of republican political thought, arguing that unity was beneficial and dissension detrimental to any political system (e.g. *Proemio* 4).

⁶⁵ Machiavelli, *Opere storiche*, 303.

⁶⁶ *Ibidem*, 332.

⁶⁷ *Ibidem*, 358.

Machiavelli's final extended literary effort was another comedy, *Clizia*, staged in January 1525. Here a plausible domestic drama takes the place of *Mandragola*'s acerbic social and religious critique. The 'protagonists' are 'the sober, class-conscious mercantile bourgeoisie (...) conservative, responsible, materialistic, superstitious'; *Clizia* becomes 'a near-documentary Day in the Life of a Florentine Bourgeois'.⁶⁸ Unlike *Mandragola*, where vice is triumphant, in *Clizia* the comedy assumes a moral purpose: as Machiavelli declared in the Prologue, 'Comedies were invented in order to benefit (...) the spectators'.⁶⁹ The principal character's humiliation teaches the consequences of immorality: his vice is suitably punished, the plot being resolved in a return to the moral and social order.

Machiavelli's immortal greatness is founded on the works from his years in the wilderness. In his most subversive writings – *The Prince*, the *Discourses on Livy*, *The Ass* and *Mandragola* – he rejected the moral and political values inherited by the Renaissance from Antiquity and the Middle Ages. These outrageous and revolutionary compositions were all written in mid-life, when Machiavelli was a political outcast in his native Florence. Later he was reconciled with the Florentine establishment and with the ruling Medici family, and as a result his final compositions – including his renowned *Florentine Histories* as well as his final comedy *Clizia* – represent a return to more conventional norms. Machiavelli's posthumous success was a paradox – the product of the very failure he had suffered at the low point of his life.

⁶⁸ J.R. Hale ed., *The Literary Works of Machiavelli* (London 1961) xxi-xxii.

⁶⁹ Machiavelli, *Tutte le opere*, 892. English translation: D. Gallagher (Prospect Heights, IL 1996) 5.

Moses, Caesar, Hero, Anti-hero. The Posthumous Faces of Hernando Cortés

Matthew Restall

‘There is so much to say about the prowess and invincible courage of Cortés that on this point alone a large book could be written.’¹ These words, written by Toribio de Motolinía, one of the first Franciscans in Mexico, were more far-sighted than the friar could have imagined.

When Motolinía penned that prophecy, Hernando Cortés (1485-1547) was still alive, and his secretary-chaplain, Francisco López de Gómara was soon to begin composing a ‘large book’ on the famous conquistador that would first see print a decade later as *The Conquest of Mexico*.² Using Cortés’s own so-called ‘Letters to the King’ as crucial building material, Gómara laid the foundation for a literary tradition that combined a narrative of the Spanish-Aztec War of 1519-1521, styled as a glorious, predestined Conquest of Mexico, with a life of the conqueror as a hagiography, hero-worshipping and legend-forming. Gómara’s book and Cortés’s Second and Third Letters were thereby planted as the urtexts, the trunk from which all branches of the traditional Conquest narrative grew.³

Blooms of intense popularity have periodically blossomed, but the topic’s essential popularity has remained deeply rooted for five centuries.⁴

¹ Written in his *Historia* first published in 1541, six years before Cortés’s death. I have used the translation in F.B. Steck ed., *Motolinia’s History of the Indians of New Spain* (Washington, DC 1951) 273. For the remainder of this article, unless otherwise stated, translations into English are mine.

² Gómara and Cortés met in the siege of Algiers in 1541; F. López de Gómara, *La conquista de México* (Zaragoza 1552).

³ I am borrowing from Rolena Adorno’s dubbing of the Second Letter as ‘the urtext on the conquest of Mexico’: R. Adorno, *Colonial Latin American Literature: A Very Short Introduction* (Oxford 2011) 43. The first publication of the Second Letter was H. Cortés, *Carta de relacio(n) e(m)biada a Su S. Majestad (etc.)* (Seville 1522), with dozens of full or partial editions in various languages following up to the present.

⁴ The following is a representative (not comprehensive) sample of literature in the tradition of Cortés biographies, sequenced chronologically by first editions, in Spanish, French, or English; some are straight-forward biographies (most but not all hagiographic), some are effectively such via histories of the Conquest, both apologist and critical (but I have included no editions of Cortés’s Letters): Gómara *Conquista*; G. Lasso de la Vega, *Primera parte de Cortés valeroso, y Mexicana* (Madrid

Leidschrift, jaargang 31, nummer 2, mei 2016

Serious attempts to uproot the legend, or see ‘beyond’ it (to quote the subtitle of one recent biography), are few and far between; almost every book has sought to lionize or demonize, to celebrate the hero or denounce the anti-hero. As the author of that recent biography noted, Cortés was long ago transformed from a man into a myth,

1588); B.L. de Argensola, *La conquista de México* (Mexico City 1940 [orig. 1620s]); B. Díaz del Castillo, *Historia Verdadera de la conquista de la Nueva España* (Madrid 1632); A. de Solís, *Historia de la conquista de Mexico* (Madrid 1684); W.H. Dilworth, *The History of the Conquest of Mexico, By the Celebrated Hernan Cortes*. (London 1759); W. Robertson, *The History of America*. 2 vols. (London 1777); J.M. Vaca de Guzmán, *Las naves de Cortés destruidas* (Madrid 1778); J. de Escobiquiz, *México conquistada. Poema heroico* (Madrid 1798); G. Spontini, *Fernand Cortez. Opéra (arrangé pour le piano)* (Paris 1809); J.R. Planché, *Cortez; or, The Conquest of Mexico. An Historical Drama, in Three Acts* (London 1823); T. de Trueba y Cosío, *Life of Hernan Cortes* (Edinburgh 1829); W. Prescott, *History of the Conquest of Mexico, with a Preliminary View of the Ancient Mexican Civilization and the Life of the Conqueror Hernando Cortés*, Felipe Fernández-Armesto, intro. (London 1994 [orig. 1843]); L.F. Thomas, *Cortez, the Conqueror. A Tragedy in Five Acts. (Founded on the Conquest of Mexico)* (Washington, DC 1857); A. Helps, *The Life of Hernando Cortes*. 2 vols. (London 1894); J.S.C. Abbott, *Makers of History: Hernando Cortez* (New York, NY 1904); F.A. MacNutt, *Fernando Cortes and the Conquest of Mexico, 1485-1547* (New York, NY 1909); H.D. Sedgwick, *Cortés the Conqueror* (Indianapolis, IN 1926); H.M. Robinson, *Stout Cortez: A Biography of the Spanish Conquest* (New York, NY 1931); M. Solana y Gutierrez, *Don Hernando Cortés, marqués del Valle de Oajaca* (Mexico City 1938); J. Vasconcelos, *Hernán Cortés: creador de la nacionalidad* (Mexico City 1941); S. Madariaga, *Hernán Cortés* (London 1942); H. R. Wagner, *The Rise of Fernando Cortés* (Berkeley CA 1944); M. Alcalá, *César y Cortés* (Mexico City 1950); M. Collis, *Cortés and Montezuma* (London 1954); J.M. White, *Cortés and the Downfall of the Aztec Empire: A Study in a Conflict of Cultures* (New York, NY 1971); W.W. Johnson, *Cortés* (Boston, MA 1975); J.L. Martínez, *Hernán Cortés* (Mexico City 1990); R.L. Marks, *Cortés: The Great Adventurer and the Fate of Aztec Mexico* (New York, NY 1993); H. Thomas, *Conquest: Montezuma, Cortés, and the Fall of Old Mexico* (London 1993); C. Elizondo Alcaraz, *El Escorpión de Oro: Luces y sombras en la extraordinaria vida de Hernán Cortés* (Mexico City 1996); C. Duverger, *Hernán Cortés: Más allá de la leyenda* (Madrid 2005); P.O. Koch, *The Aztecs, the Conquistadors, and the Making of Mexican Culture* (Jefferson, NC 2006); E. Mira Caballos, *Hernán Cortés: El fin de una leyenda* (Trujillo, Spain 2010); J.D. Lyons, *Alexander the Great and Hernán Cortés: Ambiguous Legacies of Leadership* (Lanham, MD 2015); A. Sandine, *Deadly Baggage: What Cortés Brought to Mexico and How It Destroyed the Aztec Civilization* (Jefferson, NC 2015).

a myth whose aspects have always been disputed by concurrent schools of thought and ideological rivals, in such a way that allowed each one to think of 'their' Cortés: demigod or demon, hero or traitor, slaver or protector of the Indians, modern or feudal, a greedy or great lord.⁵

To see 'beyond the legend', its nature must first be understood. To that end, the discussion that follows traces the posthumous development of Cortés as Caesar, Moses, Hero, and Anti-Hero. The latter pair are two sides to the same coin, for the Anti-Hero image has tended to maintain the Cortés myth rather than undermine or shatter it. I suggest that two mythical Cortesian qualities (identified at the essay's end) underpin his legend; upending them might lead to a deeper understanding of both the historical Cortés and the era of the Spanish-Aztec War of 1519-1521.

Caesar

The motto chosen by Cortés for his coat of arms was *Judicium Domini apprehendit eos, et fortitudo ejus corroboravit brachium meum* (The judgement of the Lord overtook them, and His might strengthened my arm). Taken from an account of the siege of Jerusalem by Titus Flavius Josephus, the line implied that Cortés had besieged and captured a second Jerusalem.⁶ The reference reflected Cortés's own embrace of the exalted notion that his actions in Mexico were divinely guided, that his role was that of a universal crusader. It also reflected the Spanish tendency, commonplace in the early modern centuries, to compare Spain's imperial achievements to those of the ancient Greeks and Romans.⁷

⁵ Duverger, *Hernán Cortés*, 27 (whose subtitle is referenced above).

⁶ Josephus' account of the Jewish War, which culminated in the fall and destruction of Jerusalem in the First Jewish-Roman War (66-73) in 70 AD, would have been available in Latin to Gómara, who provided the full motto at the very end of his *Conquest of Mexico* (f. 139v; p. 410 in the 1964 English edition).

⁷ For example, Francisco de Jerez (who fought in South America) wrote in 1534 that Spaniards achieved more, against greater odds, than the armies of ancient Rome, and Bernardo de Vargas Machuca, a veteran conquistador writing at century's end, likewise argued that Spanish success was even more astonishing than the most famous feats of the Greeks and Romans, see: B. de Vargas Machuca, *Milicia y descripción de las Indias* (Madrid 1599) 25v-26v; K. Lane ed., *Defending the*

A specific leitmotif developed, within that larger pattern, whereby Cortés was compared to Julius Caesar. Cortés made no such claim, the purpose of his Letters was, after all, to display his undying loyalty to a king who, as Holy Roman Emperor, was *the* Caesar of the day. But the clerics and intellectuals who formed the pro-Cortés, anti-Bartolomé de Las Casas faction in Spain during the conquistador's final years pointed out three supposed similarities: both men were remarkable generals; both were unique literary figures for recording detailed accounts of their greatest campaign (Cortés's Letters; Caesar's *Gallic Wars*); and both had administrative vision, guiding the Mexican and Roman worlds respectively into new eras. Comparisons were not restricted to Julius Caesar – in his ode to Cortés of 1546, for example, Francisco Cervantes de Salazar also compared Cortés to Alexander the Great and to St. Paul – but, the Caesar reference tended to predominate.⁸

Gómara made much hay with the comparison to ancient Rome, featuring Cortés's coat of arms in the frontispiece to his *Conquest of Mexico*, and in his larger *History of the Indies* (see Figure 1). 'Never has such a display of wealth been discovered in the Indies, nor acquired so quickly,' enthused Gómara; not only were Cortés's

many great feats in the wars the greatest [of any Spaniard in the New World] but he wrote them down in imitation of Polybius, and of Salust when he brought together the Roman histories of Marius and Scipio.⁹

Conquest: Bernardo de Vargas Machuca's Defense and Discourse of the Western Conquests, T.F. Johnson trans. (University Park, PA 2010) 92-96; M. Restall, *Seven Myths of the Spanish Conquest* (Oxford 2003) 1, 27-28. On the larger topic of how early modern Spaniards viewed their world in relation to that of the ancient Romans, see: D.A. Lupton, *Romans in a New World: Classical Models in Sixteenth-Century Spanish America* (Ann Arbor, MI 2003).

⁸ Restall, *Seven Myths*, 15, citing: J.H. Elliott, 'The Mental World of Hernán Cortés' in: idem, *Spain and Its World, 1500-1700* (New Haven, CT 1989) full page numbers (hereafter: fpn): 39-41.

⁹ F. López de Gómara, *La Istoría de las Yndias* (Zaragoza 1552) 26v.

Figure 1: The frontispiece to Francisco López de Gómara's *La Istoria de las Yndias* [*The History of the Indies*], which was bound together with his *Conquista de Mexico* [*The Conquest of Mexico*]. The latter was first published (both in this form and separately) in Spain in 1552, and was a hagiography of Hernando Cortés. It remains foundational to the five-century Cortés legend, despite Cortés's name being absent from the title (but, significantly, that fact is in line with the tradition of many Cortés biographies taking the form of narrative histories of the 'Conquest of Mexico', and vice versa). The smaller shield in the center of the frontispiece is Cortés's coat of arms, surrounded by heraldic references to kingdoms of Spain's empire. Reproduced by permission of the John Carter Brown Library.

Gómara used his giddy comparisons of Cortés to the great generals of ancient Greece and Rome – and to their historians – as building blocks for his construction of the exemplary conquistador. By contrast, the other famous conquistador, Francisco Pizarro, was portrayed as illiterate, ignoble, and avaricious. This allowed Gómara to better promote Cortés as the noble, pious model of a literate man-at-arms, and his invasion of Mexico as 'a

good and just war.¹⁰ Gómara went a little too far – his criticism of the Conquest of Peru prompted his *History* to be quickly banned in Spain. But by century's end there were ten Italian editions, nine in French, and two in English, making it 'so widely read that it served, almost by default, as the official history of the Spanish New World.'¹¹

The Cortés-Caesar leitmotif lasted for centuries. In his 1610 account of the Spanish conquest campaigns in New Mexico, composed as an epic poem, Gaspar de Villagr a repeatedly invoked Cort es as the paradigmatic conquistador. When, in Villagr a's telling, Cort es's efforts to campaign in northwest Mexico were opposed by Viceroy Mendoza of New Spain, the conflict had classical echoes: 'Greed for power, like love, will permit no rival. Even as Caesar and Pompey clashed over their rival ambitions for world power, so now Cort es met with opposition.'¹² Similarly, the splendors and religious devotion of Mexico City were

'all due to the noble efforts of that famous son who set forth to discover this New World, whose illustrious and glorious deeds, after the years have passed, will surely be seen as no less great and admirable than those of the great Caesar, Pompey, Arthur, Charlemagne, and other valiant men, whom time has raised up.'¹³

The theme was prominent too in Bernal D az's history, as in Antonio de Sol s's – the latter prefaced with the assertion that 'whoever will consider the Difficulties he overcame, and the Battles he fought and won against an incredible Superiority of Numbers, must own him little inferior to the most celebrated Heroes of Antiquity.'¹⁴ Sol s's book was a bestseller in multiple languages for well over a century.¹⁵ Meanwhile, Cort es was promoted inside and outside the Spanish world as a model, modern Caesar. For example, in

¹⁰ L pez de G mara, *La Istoria de las Yndias*, 2, 58.

¹¹ R. Kagan, *Clio and the Crown: The Politics of History in Medieval and Early Modern Spain* (Baltimore, MD 2009) 160.

¹² G. de Villagr a, *Historia de la Nueva Mexico* (Alcala 1610) f. 16v; G. de Villagr a, *History of New Mexico*, Gilberto Espinosa trans. (Los Angeles, CA 1933) 54.

¹³ My translation from Villagr a, *Historia*, ff. 30v-31r.

¹⁴ Prefaces to different editions expressed variations on this theme; I have here quoted the 1724 English edition A. Sol s, *History of the Conquest of Mexico*, T. Townsend trans. and ed. (London 1724), unnumbered first page of Preface.

¹⁵ Sol s was partially replaced by Robertson (1770s on) and entirely by Prescott (1840s on); Kagan, *Clio and the Crown*, 268-273.

his *History of the Conquest of Mexico, By the Celebrated Hernan Cortes* (first published in 1759 but seeing dozens of editions into the twentieth century), W. H. Dilworth sought to improve and entertain ‘the BRITISH YOUTH of both Sexes.’ The book claimed to contain ‘A faithful and entertaining Detail of all [Cortés’s] Amazing Victories,’ with a story ‘abounding with strokes of GENERALSHIP, and the most refined Maxims of CIVIL POLICY.’¹⁶

From Dilworth to Prescott to modern authors (who have devoted entire books comparing Cortés to Caesar or to Alexander) the Spaniard has generally come off well in relation to ancient generals,¹⁷ be the focus on military logistics, governmental vision, or moral justification. For a 1938 Mexican biographer of the conqueror, Julius Caesar was more self-interested than Cortés: the Spaniard was not only glorified, but also sanctified, an ‘epic boxer’ and ‘mystical crusader’ who embodied his age more than his own personal ambitions.¹⁸

Other Latin American intellectuals suggested that Cortés ‘was a Caesar, but more like Caesar Borgia than Julius Caesar’ – meaning Cesare Borgia, the duke made famous by Machiavelli in *The Prince* – and that Cortés’s ‘political vision’ was so similar to Machiavelli’s that one imagines him reading *The Prince*. That is an impossible scenario, for the now-classic political treatise was not published until 1532, as literary scholars acknowledge. But some have argued that Machiavelli’s ideas were circulating before his book saw print, allowing Cortés to be ‘the practical Spaniard’ to Machiavelli’s ‘theoretical Italian.’¹⁹

¹⁶ Dilworth, *History of the Conquest of Mexico*, title page, CAPS in original.

¹⁷ E.g.: Vasconcelos, *Hernán Cortés*; Alcalá, *César y Cortés*; Lyons, *Alexander the Great and Hernán Cortés*.

¹⁸ Solana, *Don Hernando Cortés*, 425.

¹⁹ ‘Caesar Borgia’ quote by the Argentine novelist and literary critic, Enrique Anderson Imbert, *Historia de la literatura hispanoamericana* (Mexico City 1962) 33; other quotes by the Mexican scholar José Valero Silva, *El legalismo de Cortés como instrumento de su conquista* (Mexico City 1965) 40; both quoted in: I. Mizrahi, ‘El maquiavelismo renacentista en las cartas de relación de Hernán Cortés’, *Dactylus* 12 (1993) 98-115. An earlier version of *The Prince* was circulated in 1512, but it was in Latin in manuscript form, and Cortés had already been in the Caribbean for eight years. It is possible, perhaps probable, that the ideas on political action that ended up being most closely associated with *The Prince* were circulating sufficiently in the 1510s that they reached Cortés in Cuba (as Mizrahi suggests); but by framing such a possibility not in terms of the larger context of the intellectual world of the pre-1520 Spanish Caribbean, but in terms of a specific Cortés-Machiavelli link, the

Moses

Following the logic of the Cortés legend, political disunity among Mesoamericans has traditionally been read as the conqueror's achievement, with the question being whether his 'divide and rule' strategy was influenced more by Julius Caesar, Cesare Borgia and Machiavelli, or the Bible.²⁰ The Christian element (Solana's 'mystical crusader') inevitably gave Cortés the moral edge over any of his possible influences (the Bible aside). Thus beginning with the earliest writings on the Conquest by Franciscans and other ecclesiastics, Cortés was promoted as a pious version of a classical general, better than the ancients because he carried the true faith with him.

'I do not wish to deride the noble achievements of the Romans,' wrote Diego Valadés in 1579. 'Yet one must exalt with the highest praise and with new and illuminating phrases the unprecedented fortitude of Hernando Cortés, and the friars who came to these new worlds.' Comparing the possessions of the Roman Empire with 'the parts of the Indies that have come into our hands, ours are infinitely greater.' But for Valadés, it was not just a question of size. The Cortesian achievement was a religious one, and thus 'the sign of how Cortés exercised his power for the good' was how he and the earliest friars destroyed temples, expelled priests, and prohibited 'diabolic sacrifices.' It was thus the nature, as well as the magnitude and speed, of the enterprise that made it 'the most heroic.'²¹

Valadés, the son of a Spanish conquistador and a Nahua mother from Tlaxcala, was the first *mestizo* to enter the Order of Saint Francis.²² His perspective was thus as much colonial Tlaxcalan as it was Franciscan. Valadés was one of the earliest to articulate the invented tradition that Tlaxcalans were the very first – at Cortés's urging – to receive baptism as new Christians in Mexico. Another Tlaxcalan mestizo, Diego Muñoz

tradition of Cortés as exceptional and foundational - as legendary - is merely reinforced.

²⁰ Alcalá, *César y Cortés*, 168; Mizrahi, 'El maquiavelismo renacentista', 109-111 (I thank Russell Lohse for sending me this article).

²¹ D. de Valadés, *Rhetorica Christiana* (Perusia 1579) 204-105 [sic]; translation from the Latin mine. Also see a Spanish version in E.J. Palomera, *Fray Diego Valadés, O.F.M., evangelizador humanista de la Nueva España: el hombre, su época y su obra* (Mexico City 1988) 413-414.

²² His *Rhetorica Christiana* was the first published account of the Spiritual Conquest of Mexico.

Camargo, likewise the offspring of a Spanish conquistador and Nahua mother, also contributed to this core element of the Cortés-as-Moses legend. His *History of Tlaxcala*, completed in 1592, recounted a meeting that supposedly took place in 1520 between Cortés and the four rulers of Tlaxcala in the middle of the Spanish-Aztec War. At the meeting, Cortés delivered a virtual sermon, confessing that his true mission in Mexico was to bring the true faith. Explaining Christianity and its rituals, he urged the lords to destroy their 'idols', receive baptism, and join him in a vengeful campaign of war against Tenochtitlan. The lords then persuaded their subjects, who all gathered for a public mass baptism, at which Cortés and Pedro de Alvarado acted as godfathers.²³

This incident, part of a mythistory that survived into the modern era,²⁴ was likely a combination of Muñoz's imagination and Tlaxcalan folk history.²⁵ But it took root as fact, because it placed both Tlaxcala and Cortés in positive light, promoting one as the voluntary starting point for Christian baptism, and the other as an effective agent of proselytization. This Cortés was a pacifier, not a violent conquistador, a spiritual conqueror who deployed the word not the sword, inspiring conversion without coercion.

This Franciscan promotion of Cortés as a New World Moses, both during and long after his lifetime, had three roots. First, the twelve founding fathers of Catholicism in Mexico were Franciscans, arriving in 1524 with Cortés's support. Second, many of the Twelve shared a millenarian vision of their mission; their goal was to convert indigenous Mexicans in order that Christ could return, a holy task made possible by Cortés.²⁶ Third, the

²³ D. Muñoz Camargo, *Historia de Tlaxcala*, Alfredo Chavero ed. (Mexico City 1892 [orig. 1592]) 189-205; Idem, *Historia de Tlaxcala*, Luis Reyes García ed. (Tlaxcala 1998 [orig. 1592]) 195-205.

²⁴ For example, see fray Juan de Torquemada: *Los Veynte y Un Libros Rituales y Monarquía Indiana, con el origen y guerras de los Yndios Occidentales* III (Seville 1614) 191-197; *Monarquía Indiana*. Miguel León-Portilla ed. (Mexico City 1986 [orig. 1614]) 3, 166-169; Book 16, Ch. XIII; narrative also promoted by Mexican Bishop Lorenzana: see S. Wood, *Transcending Conquest: Nahua Views of Spanish Colonial Mexico* (Norman 2003) 85-94; O.F. Pardo, *The Origins of Mexican Catholicism: Nahua Rituals and Christian Sacraments in Sixteenth-Century Mexico* (Ann Arbor, MI 2004) 20-24.

²⁵ C. Gibson, *Tlaxcala in the Sixteenth Century* (Stanford, CA 1952) 28-31; Pardo, *Origins*, 23.

²⁶ G. de Mendieta, *Historia Eclesiástica Indiana*, Joaquín García Icazbalceta ed. (Mexico City 1870 [orig. 1596]) 210-11, on Cortés's support for the Twelve; J.L. Phelan, *The Millennial Kingdom of the Franciscans of the New World* (Berkeley, CA 1970)

Cortés-Franciscan alliance became cemented by the political schism that divided Spanish Mexico in the 1530s. The Franciscans were forced to compete in Mexico with secular clergy and rival orders, especially the Dominicans, who aligned themselves with the first royal officials sent to govern New Spain, all critical of Cortés; the Franciscans penned narratives that praised him.²⁷

One such Franciscan was fray Gerónimo de Mendieta. He spent the last quarter of the sixteenth century composing his *Historia Eclesiástica Indiana* in the Franciscan convent in Tlatelolco, once part of the Aztec capital and in Mendieta's day a Nahuatl neighborhood of Mexico City. Although Mendieta's history of the evangelization in Mexico was denied publication permission, it reflected opinion of the day and influenced subsequent chronicles and accounts of the Spiritual Conquest.

Mendieta believed that Martin Luther and Cortés were born the same year, and that this was part of God's plan for the Spaniard. This providential numerology was reinforced by the bloody orgy of human sacrifice that Mendieta thought occurred in Tenochtitlan that same year. God's remedy for 'the clamor of so many souls' and 'the spilling of so much human blood' was Cortés, dispatched to Mexico 'like a new Moses to Egypt.'²⁸ 'Without any doubt,' wrote the friar, 'God chose specifically to be his instrument this valiant captain, don Fernando Cortés, through whose agency the door was opened and a road made for the preachers of the Gospel in this new world.' Mendieta's nineteenth-century editor printed in the margin: 'Cortés chosen as a new Moses to free the Indian people.' Proof of Cortés's role, divinely appointed since birth, was another meaningful synchronicity with Luther: in the same year that the German heretic 'began to corrupt the Gospel,' the Spanish captain began 'to make it known

92-102; M. Restall and A. Solari, *2012 and the End of the World: The Western Roots of the Maya Apocalypse* (Lanham, MD 2011) 67-89.

²⁷ Pardo, *Origins*, 2-4.

²⁸ Mendieta, *Historia Eclesiástica*, 174-175. Mendieta was wrong, of course: Luther was born in 1483, two years before Cortés. Mendieta may have been influenced by Lasso de la Vega, whose epic elegy to Cortés included the statement that he was born the same year as Luther, see: G. Lasso de la Vega, *Mexicana, emendada y añadida* (Madrid 1594) XIII, 5. On subsequent repetitions of the birth-years error in Spanish literature, see Martínez, *Hernán Cortés*, 107-108.

faithfully and sincerely to people who had never before heard of it.²⁹ No less a ‘confirmation of the divine election of Cortés to a task so noble in spirit’ was the ‘marvelous determination that God put in his heart.’³⁰

Down through the centuries, authors writing in multiple languages wove these threads of Cortés’s religious devotion and the evidence of God’s intervention in the Conquest story. The conquistador guided indigenous people to the light so effectively that ‘the reverence and prostration on their knees that is now shown to priests by the Indians of New Spain was taught to them by don Fernando Cortés, of happy memory’ (as García put it in 1607).³¹ In the hands of Protestant authors in later centuries, the Moses leitmotif shifted into something slightly different – ‘religious fanaticism,’ one American historian put it in 1904 – but the core legendary element persisted. Upon assuming command of the expedition to Mexico, Cortés took up his ‘heavenly mission’ with the zeal of ‘a frank, fearless, deluded enthusiast.’ His destiny was ‘to march the apostle of Christianity to overthrow the idols in the halls of Moctezuma, and there to rear the cross of Christ.’³² In the less judgmental words of another turn-of-the-century historian, Cortés’s ‘religious sincerity’ was ‘above impeachment.’ Indeed, he was virtually a saint, ‘a man of unfeigned piety, of the stuff that martyrs are made of, nor did his conviction that he was leading a holy crusade to win lost souls to salvation ever waver.’³³ Later scholars were decreasingly

²⁹ Mendieta, *Historia Eclesiástica*, 174-75. Further proof was the fact that, just as God had given Moses an interpreter to speak with the pharaoh of Egypt, so did God ‘miraculously provide’ Cortés with interpreters (Gerónimo de Aguilar; and Malintzin, or Malinche, who later bore Cortés a son).

³⁰ Cortés showed ‘great zeal’ everywhere he went, ‘in the honor and service of God and the saving of souls’; he ‘toppled idols, raised up crosses, and preached the faith and belief in the one true God’; in subsequent passages, Mendieta mentions Cortés’s ‘zeal’ and ‘diligence’ in spreading the Gospel and promoting conversion; *ibidem*, 175-177, 182-184, 211-212, 228.

³¹ A. de Saavedra y Guzmán, *El Peregrino Indiano* (Madrid 1880 [orig. 1599]); G. Vecchietti, *Ferrante Cortese. Poema* (manuscript in British Library, London, Ms Add 30, 376) f. 49r; G. García, *Origen de los Indios de el Nuevo Mundo, e Indias Occidentales* (Madrid 1729 [orig. 1607]) 94.

³² These four quoted (1904) phrases are from Abbott, *Makers of History*, 44, although the argument is made to various degrees of subtlety from Robertson in the 1770s through the twentieth century.

³³ F.A. MacNutt in H. Cortés, *Letters of Hernando Cortés to Charles V I*, F.A. MacNutt, ed. and trans. (New York, NY 1908) 207.

adulatory, arguing that Cortés and his colleagues were, ‘so far as religion was concerned, simply products of their times.’ But many remained convinced that Cortés’s character and goals were, above all, religious, and that no other explorer or conquistador of the Americas could match Cortés ‘in the constancy or the depth of his zeal for the Holy Catholic Faith.’³⁴

Hero

Maxime heroicum – ‘most heroic’ – was how Valadés had summed up Cortés’s enterprise of military and spiritual conquest.³⁵ The term ‘hero’ was increasingly popular as a descriptor of Cortés from the late-sixteenth century onwards, typically tied to a set of adjectives that defined his heroic qualities: great, invincible, valiant. Although sometimes tied to religion (as Moses-Hero), the purpose of such praise was usually political and patriotic, to promote Cortés as an inspirational national hero. The Hero leitmotif ran thick through the familiar canon of conquest sources—from Gómara to Madariaga—as well as in a wide variety of other sources. One example is Villagrà, addressing the king, citing Cortés as the hero who ‘conquered an entire world.’³⁶

Cortés can be found in archival documents of the early modern centuries as a heroic reference, but a more natural and vivid medium for Cortesian adulation and legend-promotion was epic poetry.³⁷ One of the best examples – both for its quality of verse and its wide circulation for centuries – is Gabriel Lasso de la Vega’s *Valiant Cortés*, comprising over nine thousand lines of epic verse praising ‘the great Cortés.’ A second edition of six years later was more than twice as long. Five years later, a

³⁴ C.S. Braden, *Religious Aspects of the Conquest of Mexico* (Durham, NC 1930) 80.

³⁵ Valadés, *Rbetorica Christiana*, 205 (but ‘105’ erroneously printed as the page number).

³⁶ Waxing lyrically upon ‘the presumptuousness of man [who] attempts things which it seems are reserved for God alone’, Villagrà cites Cortés as the exemplar of ‘one in whom the spirit of adventure still burned with an unconquerable desire to discover not one more world but one hundred if possible’. Villagrà, *Historia*, f. 16, f. 18r; using the translations in *History*, 54-55.

³⁷ Obvious examples are in conquistador *probanças* in the Archivo General de Indias, Seville (AGI), mostly in the Justicia section, but there are many less obvious ones; e.g. John Carter Brown Library, Codex Sp 138, f. 6.

Mexican-born Spaniard named Antonio de Saavedra rose to the challenge (he and Lasso were friends) and published a similar chronicle. *El Peregrino Indiano* (*The Indiano Pilgrim*) used over sixteen thousand lines of epic poetry promoting the Cortés legend, likewise built around a version of the traditional Conquest of Mexico narrative.³⁸

That put the ball back in Lasso de la Vega's court, and within two years he had published his *Elegies in Praise of Three Famous Men*—one of whom was Cortés, compared favorably to another, Jayme the Conquistador, King of Aragon.³⁹ Lasso's devotion to lionizing the legendary conquistador of Mexico was as much necessity as it was ideologically motivated; he was supported and sponsored by the Cortés family. One of them, don Gerónimo Cortés, was an amateur poet who contributed prefatory verses both to Lasso's *Valiant Cortés* and to Saavedra's *Indiano Pilgrim*. This example, included in the former of the two books, captures the tone both of don Gerónimo's efforts and the more elegant lines of the poets his family kept solvent:

Once again there pours forth
the sweet sound of the greatness,
the labors, dangers, and bravery, with which
my invincible grandfather won eternal fame.⁴⁰

'Invincible' was a favored adjective, used both by Saavedra and don Gerónimo, and as the caption to the portrait of Cortés printed in all three of Lasso de la Vega's hagiographies (see Figure 2).⁴¹ 'Valiant' was also popular – 'valorous, great gentleman and Christian'; 'illustrious and valiant gentleman' – as was 'fame'; Cortés was often 'the most famous and most adventurous Captain'.⁴² Above all, he was the 'great hero'.⁴³

³⁸ Lasso de la Vega, *Cortés valeroso*; idem, *Mexicana*; Saavedra, *El peregrino indiano*.

³⁹ G. Lasso de la Vega, *Elogios en loor de los tres famosos varones* (Zaragoza 1601); J. Weiner, *Cuatro ensayos sobre Gabriel Lobo Lasso de la Vega (1555-1615)* (Valencia 2006) 93-120.

⁴⁰ Lasso de la Vega, *Cortés valeroso*, f. 4v. Don Gerónimo was a grandson of Cortés.

⁴¹ Saavedra, *El Peregrino Indiano*, 20, 33.

⁴² Vargas Machuca (2010 [orig. 1612]) 92, 96; Díaz (1632) unnumbered prefatory material, ii; by fray Diego Serrano, head of the Mercedarians (*el ilustre y esforçado Canallero*); Mendieta, *Historia Eclesiástica*, 173. Torquemada, whose *Monarquía Indiana* drew heavily upon (by modern standards, plagiarized) Mendieta, has the same phrase in the Prologue to his Book 4 (1614) I, 373.

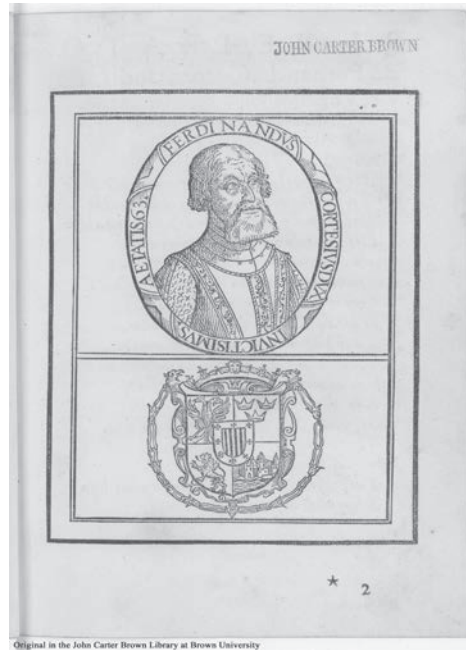

Figure 2: Portrait of Cortés used in all three of Gabriel Lasso de la Vega’s works praising the conquistador (1588, 1594, and 1601); this one taken from f. 2r of the first, *Cortés valeroso* (*Valiant Cortés*). The Latin caption reads: ‘Fernando Cortés, Invincible Leader, Aged 63’. Reproduced by permission of the John Carter Brown Library.

While Cortés never disappeared as a popular, patriotic topic, Cortesiana came in waves: that of the decades surrounding 1600; another in the reign of Carlos II (1661-1700), who commissioned and collected books and paintings on the Conquest of Mexico (Solís was his royal chronicler); and another in the late-eighteenth century. This latter wave can be explained generally in terms of Bourbon Spain’s more profitable, more robust empire, and specifically as a result of new Spanish publications of Cortés’s Letters to

⁴⁵ Another term that some poets could not resist was ‘courteous,’ because it played on the conquistador’s surname (e.g. Thevet 1676: 75; and the final lines of the Luis de Vargas Manrique sonnet that preceded the prologue to Lasso de la Vega 1594).

the King (most notably by Mexican Archbishop Lorenzana in 1770).⁴⁴ A larger cultural context was also the increased popularity of the epic poem, with Cortés as a traditional, fashionable subject. For example, in *Hernandia*, Francisco Ruiz de León wove themes from ancient Greek and Roman literature into the traditional narrative of Mexico's Conquest. The title may have been pithy, but the poem was a dense 383 pages of *ottava rima*, an Italian verse form associated primarily with heroic poetry. Although the poem's title suggested its topic was Cortés, in effect the conquistador was deployed as a figure from classical mythology, with the primary target being to praise Spain, the true faith, and heroism itself. By embodying that triad, Cortés was virtually deified, recognizable as a legendary icon, not a credible, historical human being.⁴⁵

In subsequent decades, more Spanish poets turned to the same theme and genre of verse. Two of them even used the same motif and title, *The Ships of Cortés Destroyed*.⁴⁶ One such poem, a sixty-stanza ode to 'the great Hero', won the Royal Academy's annual poetry prize. This giddily patriotic celebration of Spanish glory, as embodied in 'the new Cid, the Spanish Achilles', took Cortés's alleged destruction of his ships on the shores of the Gulf of Mexico as a symbolic moment that turned the Atlantic into a 'theatre' and 'fountain' of Spanish triumph. 'The great Cortés' thus brought to Spain national glory and global respect. Another poet, Juan de Escoiquiz, wrote over a thousand pages of stirring verse to praise 'the valiant Hernando'; *Mexico Conquered: Heroic Poem* included a prologue that

⁴⁴ From the late-sixteenth to mid-eighteenth centuries, Cortés's Letters saw no new edition, but Lorenzana's volume inspired new editions in French, German, and Dutch within a few years. H. Cortés, *Historia de Nueva-España, escrita por su esclarecido conquistador Hernan Cortés, (etc.)*, F. A. Lorenzana ed. (Mexico City 1770). Some credit may also lie with the earlier inclusion of Cortés's four Letters in the sources compiled in: A. González Barcia, *Historiadores primitivos de las Indias Occidentales* (Madrid 1749). After the flurry of editions in the 1770s, there were regular reprintings or new editions in European languages through the twentieth century (too numerous to cite here).

⁴⁵ F. Ruiz de León, *Hernandia. Triumphos de la Fe, y gloria de las armas Españolas. Poema heroico. Conquista de Mexico, cabeza del imperio septentrional de la Nueva-España. proezas de Hernan-Cortes, catholicos blasones militares, y grandezas del Nuevo Mundo* (Madrid 1755).

⁴⁶ Nicolás Fernández de Moratín and Joseph María Vaca de Guzmán, in 1765 and 1778 respectively (*Las Naves de Cortés Destruídas*). The mythistory of Cortés's ship destruction has its own literature, stretching from the late-sixteenth through twentieth centuries.

proclaimed Spain's glowing record of moral rectitude, legitimacy, and generosity towards 'Indians' (see Figure 3).⁴⁷

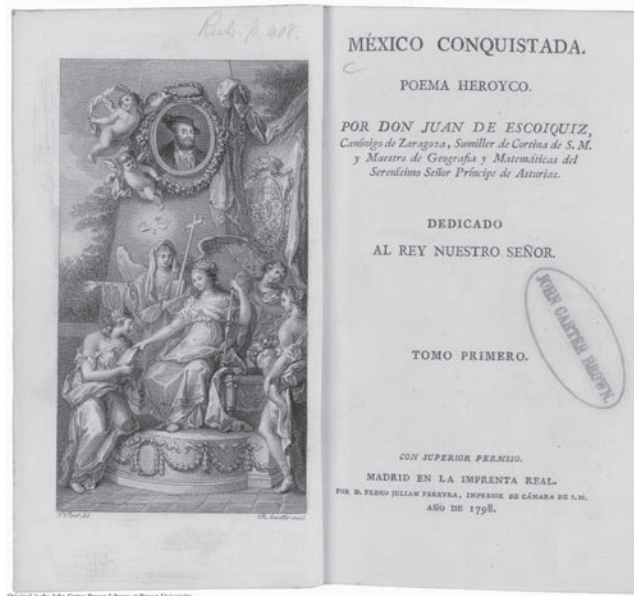

Figure 3: The frontispiece to Juan de Escoiquiz's epic poem of 1798, *México Conquistada: Poema Heroico* (*Conquered Mexico: An Heroic Poem*). Angels hold aloft a portrait of Cortés; below, a maiden queen representing Spain sits on a throne, handing a book (the word of God, perhaps) to another maiden, whose feathered headdress and subordinate position mark her as representing the Aztecs or 'conquered Mexico'. The providential theme of the engraving—with the Conquest not only justified by civilization's superiority over barbarism but guided and planned by God, using Cortés as His agent—is rooted in the late-sixteenth century creation of the Cortés legend and the Conquest's traditional narrative. Escoiquiz's poem, published a few years after Cortés's bones were reburied in a grand mausoleum commissioned by the Viceroy of Mexico, marked a perpetuation of that legend into the modern era. Reproduced by permission of the John Carter Brown Library.

⁴⁷ Vaca de Guzmán, *Las Naves de Cortés*, 1, 9, 8; Escoiquiz, *México conquistada: poema heroico*.

That prologue noted how favorable Spain's colonial record was in contrast to the dire reputation of other European empires, and in refutation of the lies spread by Las Casas and his foreign disciples. Anti-Las Casas apologias for Spanish conquest and colonialism formed a tradition stretching from Sepúlveda and Vargas Machuca, through the Bourbon era of epic poetry, into the early twentieth century – when a Spanish historian coined the phrase 'Black Legend'.⁴⁸ Yet despite this defensive tradition, and the abiding popularity of Las Casas's *Brief Account of the Destruction of the Indies*, depictions of Cortés as Hero persisted in the Protestant world. For example, for Thomas Nicholas, the Elizabethan translator of Gómara's *Conquista*, the 'delectable and worthy' exploits of Cortés were a model and precedent to be emulated. Any Englishman contemplating the ambition of discovery and conquest could learn from the Cortés case, 'how Glorie, Renowne, and perfite Felicitie, is not gotten but with greate paines, travaile, perill and danger of life: here shall they see the wisdome, curtesie, valour and pollicie of worthy Captaynes, yea and the faithfull hartes whiche they ought to beare unto their Princes service.'⁴⁹

Nicholas presented Cortés as an exemplar but not an exception among his people. Indeed, there is nothing in his introduction to the *Pleasant Historie of the Conquest of the Weast India, now called new Spayne* that reflects Black Legend stereotypes about Spaniards in the Americas. Not only does he echo the praise for Cortés that he found in Gómara's text, but Nicholas suggests that something can be learned from the steely spirit of Spaniards as a whole. Englishmen, he implies, should seek to emulate a people so full of the 'zeal of travayle' that they have built a 'greate' and 'marvellous' empire.⁵⁰ A century and a half later, another English translator of a bestselling Spanish book – Solís's *Conquest of Mexico* – articulated a

⁴⁸ 'Black Legend' was coined in 1914 by Julián Juderías y Loyot; for the mid-twentieth century debate among U.S. historians Charles Gibson, Lewis Hanke, Benjamin Keen, and William Maltby, see: B. Keen, 'The Black Legend Revisited: Assumptions and Realities', *Hispanic American Historical Review* 49.4 (1969) 703-19; idem, 'The White Legend Revisited: A Reply to Professor Hanke's "Modest Proposal"', *Hispanic American Historical Review* 51.2 (1971) 336-55; for a more recent study that summarizes and cites earlier ones, see R. García Cárcel, *La Leyenda Negra: Historia y Opinión* (Madrid 1992).

⁴⁹ Nicholas in Gómara, *The Pleasant Historie of the Conquest of the Weast India, now called new Spayne*, T. Nicholas trans. (London 1578 [orig. 1552]) i-ii.

⁵⁰ Gómara, *The Pleasant Historie*, ii-v.

similar admiration for Spain's achievements, arguing that the English should even be grateful to their rivals; for 'the Discovery and Conquest of that new World have enrich'd *England* with no small Share of the wealth of it; which makes it a Point of Gratitude in Behalf of my Country to publish the Actions of this Hero . . . so illustrious a Conqueror.'⁵¹

The persistent perception of Cortés as a heroic figure in the Protestant West can in part be explained by the simple fact that a great story needs a great hero, and by the late-eighteenth century, the Conquest of Mexico came pre-packaged as a narrative with Cortés as that hero (sometimes flawed, but always triumphant), Moctezuma as the doomed and tragic half-hero, and Diego Velázquez (Cuba's governor and Cortés's nemesis) as the anti-hero. It is hardly surprising that the story was appealing to Spanish poets hoping a patriotic theme would bring them success. But it was equally attractive to the painters, poets, composers, and writers of the Romantic era. In particular, the Romantics found Malinche a compelling character, ripe for reinvention. She became central to the story by being transformed into a sort of female version of Moctezuma—a representative of the indigenous Mexican world who surrenders not through weakness or superstition, but due to the overwhelming emotions of romantic and sexual attraction. The effect was to transform Cortés, in turn, into a rugged leading man, sexually irresistible to women, a symbol of *machismo*, a modern hero, 'the Romantic Caesar', as Mexican intellectual José Vasconcelos dubbed him.⁵²

Cortés the Romantic Hero would have been recognizable to Parisians who saw Gaspare Spontini's 1809 opera *Fernand Cortez*, as to Europeans who saw copies of Nicolas-Eustache Maurin's lithographs depicting scenes from the Conquest of Mexico.⁵³ In 'Clémence de Fernand-Cortès' (see Figure 4), the Spanish captain is the archetypal romantic hero—

⁵¹ A. Solís, *The History of the Conquest of Mexico*, unnumbered first page of Dedication.

⁵² Vasconcelos, *Hernán Cortés*, 172.

⁵³ G. Spontini, *Fernand Cortez. Opéra* (Paris 1809), which likely inspired Maurin; the opera was performed repeatedly in Paris, where Maurin lived, through the decades of both men's adult lives (they died within months of each other in 1850-51), and the style and content of the lithographs supports the claim of direct inspiration (also see the anonymous curator's commentary to the copies of Maurin's lithographs in the Museo de América, Madrid, accessible at med.gob.es/museodeamerica). I accessed prints of two of the Maurin lithographs in the California State Library, Sacramento (CSL-Sac).

martial yet magnanimous, triumphant both on the battlefield and in love. Stated the caption: ‘placing himself proudly on the throne’ of the defeated and manacled Moctezuma, Cortés informs his captive that ‘your empire is destroyed, I am the sole master here,’ and ‘resisting Cortés will cost you your life.’ But there is hope for Moctezuma, in the form of Aláida – a fictional, pale-skinned Indian Princess, a stereotypical stand-in for Malinche. ‘Your heart is noble, Cortés’, declares Aláida, putting herself between the fallen emperor and his Spanish executioner: ‘It will also be generous, and this moment will determine if it is a magnanimous hero or a barbarous soldier to whom I have given my love.’⁵⁴

Figure 4: Nicolas-Eustache Maurin, ‘Clémence de Fernand-Cortès’. One of a series of early-nineteenth century lithographs depicting the Conquest of Mexico, albeit with fictional characters interspersed with historical ones. CSL-Sac, Rare Prints #2001-0019. Reproduced by permission of the California State Library, Sacramento.

The question is left hanging, as it should be. For Cortés is both of the above: the magnanimous, macho, barbarous, soldier-hero who seduces an empire and founds a nation. From Gómara’s day to Maurin’s, and through

⁵⁴ My translations from Maurin’s original caption to Figure 4 above.

the twentieth century, Cortés has retained ‘an uncontested place amongst the heroes of the nations’.⁵⁵ Hyperbolic evaluations of this heroism have grown, rather than faded, across these centuries. For some, Cortés was simply the ultimate ‘hero,’ for others his ‘inner greatness’ burned too bright to be contained. The ‘Conquest was a thing of superlatives and the men who took part in it were supermen,’ with Cortés *the* superman.⁵⁶ Even when modern historians and writers attempted to evaluate Cortés in a balanced way, to see him as both hero and villain, in both ‘bright light and shadow’ (as one Mexican biographer put it), he has remained a larger-than-life figure, a ‘truly extraordinary’ and ‘riveting character’.⁵⁷ Apologetic hero-worship has served only to give modern legs to the legend: ‘It may be impossible for us, nowadays, to approve of men like Cortes [sic] and the *conquistadores*, but we may at least admire their courage, resourcefulness, and strength.’⁵⁸

Anti-Hero

The dashing, handsome, beautifully dressed – yet ruthless – ladies man of Maurin’s lithographs survived in the popular imagination long enough to be played by Cesar Romero in the 1947 Hollywood movie, *Captain from Castile*. Although the consummation of romance is reserved for the subplot, Romero’s Cortés is smooth enough to seduce an empire into submission.⁵⁹ But by the time of the 2015 Spanish television drama, *Carlos, Rey Emperador*, Cortés had become more of a promiscuous predator, even an uxoricide

⁵⁵ MacNutt, *Fernando Cortes*, xii (earned by his ‘pre-eminent qualities both as a statesman and general’).

⁵⁶ J. Descola, *The Conquistadors*, Malcolm Barnes, trans. (New York, NY 1957 [orig. 1954]) 227; Madariaga et al., *Hernán Cortés*, 108.

⁵⁷ Elizondo Alcaraz, *El Escorpión de Oro*, 11; W.L. Schurz, *This New World: The Civilization of Latin America* (New York, NY 1964) 112.

⁵⁸ E. Berry and H. Best, *Men Who Changed the Map: AD 400 to 1914* (New York, NY 1968) 134.

⁵⁹ The 1947 Darryl F. Zanuck/Twentieth Century Fox movie, directed by Henry King and starring Tyrone Power (and Cesar Romero as Cortés) was based on the first half of the 1945 novel by Samuel Shellabarger.

reflecting the popular belief (going back at least into the nineteenth century in Mexico) in the conquistador as a macho, wife-killing brute.⁶⁰

Those two images of Cortés are arguably two sides to the same coin, for the Anti-Hero legend is often little more than the revision of his Romantic Caesar-Hero characteristics to emphasize brutality over boldness, cruelty over cunning, seizure over seduction. In specific, historical terms, three roots of negative perception created the Anti-Heroic Cortés: the Cortés-Velázquez feud; the Black Legend; and Mexican nationalism.

Here is not the place to explore the first of these, but suffice to assert that Cortés's complex and ultimately bitterly contentious relationship with Velázquez (Cuba's conquistador-governor) underpinned and influenced most of his adult life. For his last two and a half decades, Cortés was ensnared in a massive legal and political battle, both directly with Velázquez and with his allies after the governor's death. Dozens of private lawsuits were filed against Cortés in the 1520s-1540s, while his *residencia* (official administrative review by the crown) dragged on inconclusively. The feud with Velázquez was at the centre of a vast legal-political web whose numerous insinuations and accusations echoed down the centuries, where they could once more be alleged (making a wife-murder scene in a television show not only possible, but plausible to audiences).⁶¹

The second root to the modern Anti-Heroic Cortés is a similar set of sixteenth-century accusations revived centuries later. Although Las Casas was one of the most vocal critics of Cortés during the conquistador's lifetime and for years after it, his scathing denunciations were largely restricted to Spanish and Latin manuscripts not published until the late-nineteenth or twentieth centuries.⁶² Modern apologists for Spain's empire wrongly imagined past centuries of Protestant writers using Las Casas to demonize Cortés; ironically, after such apologists invented the Black Legend, the Dominican's criticisms did become part of a modern Cortesian

⁶⁰ Cortés is depicted as strangling his first wife, Catalina Suárez, in Episode 7 of the series, directed by Oriol Ferrer and produced by Diagonal TV for RTVE, Spain.

⁶¹ The Cortés *residencia* documents are in AGI Justicia 220-225, with scores of additional documents in Justicia, Patronato, México, and other sections of the AGI; also see the superb selection and transcriptions in J. L. Martínez, *Documentos Cortesianos* 4 vols. (Mexico City 1990-1992).

⁶² B. de Las Casas, *Historia de las Indias*, 4 vols, J.S. Rayon ed. (Madrid 1876 [orig. 1561]); *De Thesauris in Peru* published as *Los Tesoros del Peru*, A. Losada, ed. (Madrid 1958 [orig. 1561]).

Black Legend. The Anti-Hero myth may be ‘sterile, anachronistic, and ultimately false,’ but for a century it has been fueled by modern reinterpretations of past texts and events far beyond the discovery of works by Las Casas – fueled by a powerful movement that is Mexican nationalism (its third root).⁶³

For Ignacio Romerovargas, the mid-century Mexican champion of ‘Moctezuma the Magnificent,’ Cortés was no more than a ‘bandit,’ and his ‘invasion . . . an act of barbarism contrary to just law and a violation of the laws of human civilization.’⁶⁴ In an era in which Las Casas is hailed as anticipating the modern human rights movement, and Moctezuma and (his successor) Cuauhtemoc are periodically subject to attempts at rehabilitating them as national heroes, some see Cortés as something of a precursor to today’s monsters and megalomaniacs.

Over the last two centuries, Mexicans have sought to come to terms with the Conquest and Spanish colonialism as part of the process of forging a national identity. This ongoing process has been a complex political and cultural one, articulated in sophisticated terms by generations of intellectual figures from Lucas Alamán to José Vasconcelos to Octavio Paz. Along the way, Cortés has been tossed back and forth, denounced and defended in numerous ways, but in the end persisting as a highly ambiguous figure. Even the great muralists of the Mexican Revolution gave him varying treatment, from Diego Rivera’s deformed and syphilitic Cortés to the naked Cortés elevated by José Clemente Orozco into the Adam of a Mexican genesis.⁶⁵ On the 500th anniversary of Cortés’s birth, Paz commented on the paradox of Mexican feelings towards the conquistador as both violator and founder, asserting that ‘hatred of Cortés is not even hatred of Spain. Its hatred of ourselves.’⁶⁶ As another Mexican scholar noted, Cortés is ‘a very

⁶³ Enrique Krauze, *De héroes y mitos* (Mexico City 2010) 59.

⁶⁴ I. Romerovargas Iturbide, *Moctezuma el Magnífico y la Invasión de Anáhuac* (Mexico City 1964) 184, 186.

⁶⁵ Rivera’s version is in one of the scenes in the Palacio Nacional (completed in 1945); Orozco’s 1926 fresco painting is in the Colegio de San Idelfonso, both in Mexico City. As Krauze notes (*De héroes y mitos*, 72), the oldest public monument in Mexico City that shows Cortés is an 1887 monument depicting his torture of the last Aztec emperor.

⁶⁶ O. Paz, ‘Hernán Cortés: Exorcismo y liberación’ in: O. Paz and L.M. Schneider ed., *México en la obra de Octavio Paz: El peregrino en su patria* (Mexico City 1987) I, 101-6. Paz interpreted the Orozco fresco of Cortés and Malinche not as a peaceful

controversial character' because 'to Mexicans he represents that ambivalence, the presence of the destructive European; but he's also the great European warrior, the conqueror.' Likewise, even scholars in the English-speaking world whose sympathies lie with the Aztecs more than the conquistadors, have let slip their grudging admiration for the 'devious, masterful gentleman-adventurer'.⁶⁷

In other words, Cortés has evolved in modern times into a reluctantly but relentlessly admired Anti-Hero. Like Satan in Milton's *Paradise Lost* or J.R. Ewing in the television drama *Dallas*, he is an Anti-Hero so compelling, so central to the story, so necessary to the formation of the other characters, that he draws our primary attention; in the end, we love to hate him.

Cortés the Anti-Hero, the modern monster, is of course no closer to being a credible historical figure than Cortés as Caesar, Moses, or national Hero. In Neil Young's song 'Cortez the Killer', Cortés is simply the medium by which the idyllic society of the Aztecs is destroyed, as if he were a weapon, not a man ('What a killer'). By the song's time, Cortés had become associated with destruction for so long as to be a well-recognized symbol of loss; and indeed the final verse reveals the Mexican subject matter to be merely metaphorical, with the paradise lost of Moctezuma's world standing for the romantic paradise that Young lost with the end of a relationship.⁶⁸

Initially banned in Spain, upon release there the song's title was softened to 'Cortez, Cortez'; the Cortés legend had come far enough for a song about a different kind of conquest and loss to be a battleground between images of Cortés as the Romantic Caesar, the National Hero, and the lethal Anti-Hero. A parallel battleground, fought on for centuries, has been that of Cortesian remains, statues, and monuments. It began with his

genesis but as evoking the sexual violence of the Conquest; see also M.A. Hernández, *Figural Conquistadors: Renriting the New World's Discovery and Conquest in Mexican and River Plate Novels of the 1980s and 1990s* (Lewisburg, PA 2006) 87.

⁶⁷ Felipe Solís interviewed in the 'Cortés' episode of the television documentary series *The Conquerors* (History Channel 2005); B. Keen in: A. de Zorita, *Life and Labor in Ancient Mexico: The Brief and Summary Relation of the Lords of New Spain*, B. Keen trans. and ed. (Norman 1994 [orig. 1566]) 19.

⁶⁸ Neil Young and Crazy Horse, *Zuma* (Reprise Records 1975); also see the liner notes to *Decade* (Warner Bros 1977), on which 'Cortez the Killer' was included; D.A. Manrique, 'Los discos prohibidos del franquismo', *El País*, 20 January 2012, 'Cultura' section.

bones, buried, moved, and reinterred in every century since his death; it continued with the bizarre tale of the 1794 mausoleum and the modern mystery of the conquistador's bones;⁶⁹ and it has continued in more recent decades, with the controversy surrounding the 1982 sculpture of Cortés, Malinche, and their son Martín, denounced, vandalized, moved, and effectively hidden in Mexico City;⁷⁰ and the 2010 defacing of the 1890 statue of Cortés in his hometown of Medellín, Spain ('a cruel and arrogant glorification of genocide and an insult to the Mexican people').⁷¹

Within such a history there lies some semblance of a debate over the Spanish-Aztec War, but by and large the violence and tragedy of that war is masked behind political posturing and presentist squabbles, sometimes tinged with unintentional comedy. As long as the battleground is Cortés – not just his Hero or Anti-Hero status, but Cortés in any historical or posthumous form – the conflict is unlikely to result in a better understanding of the war that made him (in)famous.

Self-Preservationist

In a recent study of the recipients of the Carnegie Medal for heroism, two Harvard professors found 'almost no examples of heroes whose first impulse was for self-preservation but who overcame that impulse with a conscious, rational decision to help.'⁷² That last word is at the heart of our

⁶⁹ Duverger, *Hernán Cortés*, 21-26, 368-71, App. V; J. Martínez Ahrens, 'La tumba secreta de Hernán Cortés', *El País*, 3 June 2015, 'Opinión' section (I thank Kris Lane for sending me the link to this article); notes from my visits to the Hospital de Jesús, Mexico City.

⁷⁰ C. Krauss, 'After 500 Years, Cortés' Girlfriend is Not Forgiven', *New York Times*, Mexico City Journal, 26 March 1997.

⁷¹ The quote is my translation of an anonymous note left by the protestors who splashed red paint on the statue. Medellín's mayor bemoaned the vandals' 'lack of historical understanding'. The protestors also noted that red paint was significant because that very night the Spanish and Mexican national soccer teams were to meet in Mexico City (the Spanish team plays in red and is nicknamed 'La Roja'); A. Carvajal, 'Mandan con pintura roja una estatua de Hernán Cortés por ser un 'insulto a México'', *El Mundo*, 12 August 2010, 'España' section.

⁷² E. Yoeli and D. Rand, 'The Trick to Acting Heroically', *The New York Times* 30 August 2015, 'Sunday Review', 10.

understanding of heroism – to help others, to save their lives—and suggests that the opposite, the anti-hero, might be seen as a self-preservationist. For most of his half-millennium afterlife, Cortés, the *urconquistador*, has been seen as some combination of Hero, Moses, Caesar, or Anti-Hero – a genius general-of-letters chosen by God to save Spain from its enemies, and to save millions of ‘Indians’ from damnation. In the modern age, as civilization replaced religious salvation as empire’s justification, the hagiographies of Cortés continued to roll off presses; as the founding father of New Spain, and the father of a *mestizo* son, he was the civilizing progenitor of modern Mexico. At the same time, an Anti-Hero counter-narrative emerged, with ‘Cortez the Killer’ as a wife-murdering villain who brought apocalyptic slaughter, epidemic mortality, and cultural anomie.

Within that history (and the pages above offer but a glimpse into five centuries of sources in every imaginable medium), two core Cortesian characteristics have persisted: almost every description and depiction, regardless of the century or medium, promotes Cortés as exceptional and masterful. One composer of epic poetry put it colorfully:

If you want to see the valiant spirit, / that has given so much glory to
your nation, / prepared for risks and prudent, / resolute in
endeavors and bold, / a General of the Spanish people, / whose
valor the world has respected, / in the great Cortés you will see it
all.⁷³

Scores of scholars and writers, painters and composers, have chosen Cortés as a subject because in terms of his exceptionalism and his mastery of events, ‘you will see it all.’

Remove those two assumptions, however, and two things collapse: the heroic legend of Cortés; and the traditional narrative of the Conquest of Mexico. The two are inextricably bound up together, mutually dependent and explanatory. To paraphrase Octavio Paz, to dispel a myth, one must attack the ideology that spawned it.⁷⁴ If Cortés is no longer exceptional, nor in complete control, an opening is created – a whole world of openings – into which other people and other explanations can be discovered. Other Spaniards can be seen, with agency, making decisions, turning events. Indigenous protagonists become active, not passive, guiding developments,

⁷³ Vaca de Guzmán, *Las Navas de Cortés Destruidas*, 7.

⁷⁴ Paz’s actual words quoted in Krauze, *De heroes y mitos*, 73.

impacting outcomes. Those with traditionally small parts (or no parts) in the drama can periodically take center stage – non-Nahuas as well as Nahuas, lesser leaders as well as ‘kings’ and ‘generals’, women as well as men – in ways that dramatically shift our perspectives and understandings. Other explanatory factors, now well-known but often tacked on as secondary phenomenon that ‘helped’ Cortés, such as epidemic disease and indigenous ‘disunity’ or micropatriotism, can be seen as more central and human.⁷⁵

And then there is the war itself. Divorcing Cortés’s biography from the ‘Conquest of Mexico,’ and then leaving behind that phrase, with its connotation of a campaign that was a remarkable yet inevitable triumph, allows us to see the Spanish-Aztec War for what it was: an horrific conflict that raged for over two years, marked by civilian massacres and atrocities of all kinds, with mortality rates around two-thirds among Spanish invaders and Mesoamerican communities alike. Indeed, seen through the lens of war’s unpredictable chaos, the image of Cortés as exceptional and masterful becomes utterly absurd, divorced from reality, a portrait of a fictional commander of an imagined campaign. But viewed within the context of the war as it really was, Cortés’s exceptionalism recedes to one small but revealing fact: he survived. Not only was he one of the very few Spaniards to experience the entire Spanish-Aztec War, he survived additional expeditions and campaigns, dying a natural death in Spain (one historian has asserted he was the only conquistador in Mexico to do so).⁷⁶ In the end, perhaps Cortés’s greatest accomplishment was self-preservation.

⁷⁵ These ideas will be explored more fully in my book, *The Meeting* (subtitle to be finalized), forthcoming from Ecco/HarperCollins.

⁷⁶ ‘He was the only one of all the conquistadors to die in his bed’, see: C. Duverger, *Crónica de la eternidad: ¿Quién escribió la historia verdadera de la conquista de la Nueva España?* (Madrid 2013) 25.

Johan de Witt. De omstreden republikein

Miel Groten, Serge ter Braake, Yassine Karimi, Antske Fokkens

Intro

Door verstandige mensen wordt terecht gezegd dat de kinderen en nakomelingen van doorluchtige vorsten en helden niet degenen zijn die uit hun lendenen zijn gesproten en volgens de wet de erfgenamen zijn van hun wereldse goederen. De ware nakomelingen zijn degenen die afgietsels zijn van de zielen van die vorsten en helden, die in hun voetsporen treden en met hun daden tonen dat zij de eeuwige schatten, hun deugden, hebben geërfd.¹

Johan de Witt was raadpensionaris van Holland en een van de machtigste mannen van Europa uit de tweede helft van de zeventiende eeuw. Bovenstaand citaat impliceert dat hij graag als een persoon met vele deugden herinnerd zou willen worden, niet als de zoveelste telg van een vooraanstaand Dordts regentengeslacht. Zijn deugden worden nog steeds herinnerd en geroemd, maar het was niet altijd even evident dat het zo zou gaan.

Johan de Witt wordt het frequentst genoemd in combinatie met het Rampjaar (1672), toen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden door vier mogendheden tegelijk werd aangevallen. In het Rampjaar liet de publieke opinie zich sterk gelden en werd Johan de Witt letterlijk gedemoniseerd als ‘den grooten en witten duyvel’ in pamfletten. Het politieke spectrum werd uiteengereten in een pro-Oranjekamp dat Willem III als stadhouder benoemd wilde zien en de groep rond Johan de Witt, die de macht van Willem zo veel mogelijk wilde beperken. Uiteindelijk werd zo een klimaat gecreëerd waarin De Witt en zijn broer Cornelis werden gelyncht en aan stukken gereten.

Sinds de moord is Johan de Witt een van de meest besproken figuren uit de Nederlandse geschiedenis gebleven, waarbij hij symbool is gaan staan voor anti-Oranje sentimenten. In 1757 ontvlamde de ‘Wittenoerlog’, waarin middels pamfletten de betekenis van De Witt voor de Republiek werd bediscussieerd. Moderne historici en andere schrijvers zijn het er over eens dat het buiten kijf staat dat De Witt een capabel

¹ J. de Witt, *De Deductie van Johan de Witt. Manifest van de Ware Vrijheid 1654*, hert. Serge ter Braake (Arnhem 2009) 172-174.

Leidschrift, jaargang 31, nummer 2, mei 2016

politicus was met vele talenten. Sommigen verwijten hem echter dat hij te weinig oog had voor wat zich onder de bevolking afspeelde.

In dit artikel wordt het beeld behandeld van De Witt in de historiografie, van de zeventiende eeuw tot nu. Wanneer werd hij in welke mate gezien als held of schurk? Hoe is zijn beeldvorming gebruikt of misbruikt? Hoe veranderde het beeld van De Witt? We beginnen met een kort overzicht van het beeld van Johan de Witt door de eeuwen heen. Vervolgens zullen wij ons focussen op de ‘gestolde tijdsbeelden’ in encyclopedische naslagwerken en door middel van *digital humanities*-technieken het veranderende tijdsbeeld in een breder perspectief plaatsen.

Digital humanities onderzoek maakt gebruik van technieken uit de *computer science* voor het beantwoorden van geesteswetenschappelijke vragen. Grote hoeveelheden tekst kunnen automatisch worden geanalyseerd, wat historici de mogelijkheid biedt onderzoeksvragen te stellen die voorheen moeilijk haalbaar waren. Voor het onderzoek waar dit artikel deels op is gebaseerd, hebben we gebruik gemaakt van *tools* uit de computationele taalkunde om grote hoeveelheden gedigitaliseerde tekst te analyseren over Johan de Witt en andere historische figuren.

De zeventiende eeuw: beeldvorming in pamfletten

Dit artikel behandelt grotendeels de beeldvorming over Johan de Witt na zijn dood, maar kan niet los worden gezien van de beeldvorming in de laatste fase van zijn leven. In het Rampjaar 1672 was hij, doorgaans samen met zijn broer Cornelis, frequent het onderwerp in politieke pamfletten. De haatcampagne tegen de broers heeft een niet te onderschatten rol gespeeld bij de uiteindelijke moord.

In veel pamfletten kwam het beeld naar voren dat Johan en Cornelis de oorlog met Engeland hadden veroorzaakt en dat ze verraders waren die het land wilden verkopen. Tegelijkertijd werd de man die eerder een moordaanslag op Johan de Witt had gepleegd, Jacob van der Graaf, in een veelgelezen pamflet gespiegeld aan Christus. Volgens tijdgenoten was dit pamflet een van de oorzaken van de moord.²

² M. Reinders, *Gedrukte chaos. Populisme en moord in het Rampjaar 1672* (Amsterdam 2010) 60, 69, 73.

De haatcampagne ontbrandde met het pamflet *Waerschouwinge aen alle edelmoedige en getrouwe Inwoonderen van Nederlandt*, vlak nadat Willem III tot stadhouder was benoemd (een benoeming zeer tegen de wil van Johan de Witt). Johan zou al een moordpoging hebben beraamd op Willem III toen deze nog een baby was, de Republiek aan Frankrijk hebben willen verkopen en gemeenschapsgeld hebben gestolen.³ Andere haatpamfletten waren van eenzelfde strekking met als rode draad dat Johan het land verkocht had, overigens een topos dat al eerder gebruikt was tegen zowel de Oranjes als de Loevesteinse factie. Sommige pamfletten riepen openlijk om de dood van Johan de Witt. De aan de Oranjes verwante koning van Engeland, Karel II, droeg graag bij aan die negatieve beeldvorming.⁴ Toen de gebroeders de Witt vermoord waren verschenen minstens 99 pamfletten. Het overgrote deel van die pamfletten prees de moord. 18 van de 99 auteurs lieten zich positief uit over de De Witten.⁵

Roeland Harms wees erop dat de negatieve beeldvorming ook nog eens versterkt werd omdat lasterpamfletten goed verkochten. Auteurs werden steeds inventiever in het zwart maken van Johan de Witt. In één pamflet werd Johan bijvoorbeeld de toegang tot de hel geweigerd omdat de duivel bang was dat hij het bestuur zou overnemen.⁶ Het politieke klimaat in het Rampjaar leende zich er hoe dan ook niet voor om de dood openlijk te veroordelen en de De Witten op te hemelen. De Oranjes hadden gewonnen en er was nog steeds een invasie van vier kanten die afgeslagen moest worden. Zelfs vrienden van Johan als Baruch Spinoza en Michiel de Ruijter veroordeelden de moord slechts in stilte.⁷ In de uitgebreide *Beschryvinge van Dordrecht* van Matthijs Balen krijgt Johan de Witt om dezelfde reden een zeer beperkt lemma toebedeeld.⁸

³ Reinders, *Gedrukte chaos*, 137.

⁴ Ibidem, 139, 155, 157; R. Harms, *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011) 150, 151.

⁵ Reinders, *Gedrukte chaos*, 165, 180.

⁶ Harms, *Pamfletten en publieke opinies*, 165-166.

⁷ R. Prud'Homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt. De zwartste bladzijde van de Gouden Eeuw* (Utrecht, Amsterdam en Antwerpen 2013) 121.

⁸ M. Balen, *Beschryvinge der stad Dordrecht* (Dordrecht 1677) 226.

De achttiende en negentiende eeuw: De Wittenoorlog en natievorming

Na zijn dood is de beeldvorming over Johan de Witt op allerlei manieren gebruikt (en misbruikt) voor politieke doeleinden. Dit werd onder meer duidelijk in 1757, toen tijdens de zogeheten ‘Wittenoorlog’ meer dan vijftig pamfletten verschenen over Johan de Witt en Willem III, waaronder zowel korte geschriften als hele boeken, zowel min of meer historische werken als regelrechte scheldpartijen.⁹ Het sterk gepolariseerde debat werd vooral gevoerd uit partijpolitieke spanningen binnen de Republiek als gevolg van het uitbreken van de Zevenjarige Oorlog in Europa. Gouvernante Anna van Hannover (de latere stadhouder Willem V was nog minderjarig) en sympathisanten wilden de Engelsen steunen, maar een factie die neutraal wilde blijven wist dit te voorkomen uit angst voor Franse represailles. Een nieuwe oorlog met Engeland of Frankrijk, zoals in het Rampjaar, was niet ondenkbaar, en zo werd De Witts optreden weer actueel.¹⁰

Het De Wittkamp, aangevoerd door de Amsterdamse historicus Jan Wagenaar, won de ‘oorlog in de zuiver historische discussie zeker.’¹¹ De Orangisten verloren zich vaak in ‘een dogma: dat van de absolute heilzaamheid van het stadhouderschap, de absolute goedheid en wijsheid van de Stadhouders’.¹² De pro-De Wittauteurs rekenden af met deze weinig historische mythevorming en pleitten de raadspensionaris vrij van de punten die hem ten laste werden gelegd.

Dat de Wittenoorlog in het voordeel van De Witt uitviel betekende echter niet dat hij geen controversieel figuur meer was, en dan niet alleen omdat de discussie eigenlijk niet over hem ging maar over de eigentijdse politiek. Later in de achttiende eeuw oordeelden politici en auteurs nog steeds ambivalent. De Patriotten konden zich vinden in zijn anti-Orangisme, maar zagen in hem ook een ondemocratische aristocraat. In de Bataafse Republiek kregen de gebroeders De Witt aan de ene kant sympathie van revolutionaire dichters als Cornelis Loots en Adriaan Loosjes. Die vergeleken de lynchpartij van de broers met de bloedige volkswroede van de Franse revolutie die ze verafschuwden. Bovendien kreeg de geschiedenis van de ‘Gouden’ zeventiende eeuw, Johan de Witt inclusief,

⁹ Prud’Homme van Reine, *Moordenaars*, 174.

¹⁰ P. Geyl, *De Witten-oorlog. Een pennestrijd in 1757* (Amsterdam 1953) 5-6.

¹¹ Geyl, *De Witten-oorlog*, 132.

¹² *Ibidem*.

nieuwe relevantie als een beginnende nationale herinnering vanwege de toenemende Franse invloed op de Republiek. Aan de andere kant lijkt van echt ideologisch verwantschap geen sprake geweest te zijn.¹³ Met de opkomst van een Nederlands nationalisme stond echter wel vast dat De Witt een figuur van nationaal belang was. Dit zou in de volgende eeuwen, met de vestiging van de Nederlandse natiestaat, in belangrijke mate vormgeven hoe hij herinnerd werd.

In het nieuw uitgeroepen Koninkrijk der Nederlanden was behoefte aan nationale helden om een eenheid te smeden onder de bevolking. In meerdere opzichten was Johan de Witt daar niet de goede persoon voor. In de eerste plaats maakte zijn aanvaring met de Oranjes hem niet tot de meest ideale kandidaat. Daarnaast had zijn persoon juist tot verdeeldheid en scheuring geleid in het land. De oude Oranjes waren daardoor geschiktere helden. Willem Bilderdijk noemde in 1836 de moord nog de schuld van Johans wanbeleid en zijn halsstarrige weigering om de hulp van de Prins van Oranje in te roepen.¹⁴

Veel politieke stromingen stonden ambigu tegenover De Witt: liberalen waren blij met zijn voorstaan van persoonlijke vrijheid en parlementaire macht, maar niet met zijn anti-Oranje houding. Socialisten waren fan van zijn Republikanisme, maar niet van zijn aristocratische houding.¹⁵ De ‘verzoening’ tussen De Witt en Oranje kwam in 1916, toen Wilhelmina het standbeeld van Johan de Witt in Den Haag onthulde.¹⁶ Of De Witt daar zelf blij mee zou zijn geweest, is natuurlijk een tweede: aan de ene kant was het erfelijk gezag dat hij verfoeide inmiddels geïnstitutionaliseerd in het Huis van Oranje, maar veel politieke macht hadden de Oranjes niet meer.

¹³ J. de Haan, ‘Van staatsgezind tot liberaal. De beeldvorming over Johan de Witt in de revolutietijd (1757-1840)’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 120.1 (2005) 28-47: 34-40.

¹⁴ Prud’Homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 175-177.

¹⁵ H. Rowen, *John de Witt. Statesman of the “True Freedom”* (Cambridge 1986) 224.

¹⁶ Prud’Homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 178.

De twintigste en eenentwintigste eeuw: De Witt onder professionele historici en politici

Historici streven naar objectiviteit en professionaliteit, maar gezien de vele meningen die over Johan de Witt gespuid zijn, mag het geen verbazing wekken dat ook zij zich geroepen hebben gevoeld in hun studies een oordeel over hem te formuleren. Naast de vele werken en meningen over de raadpensionaris heeft hij bovendien ook zelf een omvangrijke papieren nalatenschap achtergelaten. Dat biedt aan de ene kant ongekende mogelijkheden voor het schrijven van een biografie, maar maakt het ook een immense opgave.

Gebaseerd op uitgegeven briefwisselingen van De Witt verscheen in 1915 een biografie van de hand van de Leidse historicus Nicolas Japikse. Hij noemde De Witt ‘een groot vaderlander van de 17de eeuw’ wiens ‘heldere inzicht’, ‘werkzaamheid’ en ‘taaie vasthoudendheid’ hem tot de geschikte persoon maakten de Republiek te leiden.¹⁷ Ondanks het positieve eindoordeel nam Japikse ook genoeg kritische noten op: De Witt begreep vanwege zijn ‘hooghartigheid’ de stemming van het volk niet en kon op meerdere gelegenheden ‘het gewaad van partijman niet (...) afleggen’.¹⁸

Wie kijkt naar Japikses achtergrond verwacht misschien een minder positief oordeel, aangezien hij een conservatief historicus was met banden met de koninklijke familie (zo was hij geschiedenisleraar van prinses Juliana) en de krijgsmacht.¹⁹ Dat zijn oordeel positief uitviel, laat vooral zien hoezeer Nederland een moderne natiestaat was geworden met een nationale geschiedenis: Japikse werkte niet vanuit een conservatieve, maar vanuit een ‘nationaal-conservatieve’ overtuiging en De Witt was van te veel belang in de nationale geschiedenis om te verguizen uit partijpolitieke overwegingen.²⁰

Ook de marxistische historici Jan en Annie Romein waren in hun *Erflaters van onze beschaving* (1938-1940) positief over De Witts intelligentie, eerlijkheid en vooral zijn taaie werkzaamheid, ‘het meest eigene en tegelijk

¹⁷ N. Japikse, *Johan de Witt* (Amsterdam 1915) 357, 146, 315, 60.

¹⁸ Japikse, *Johan de Witt*, 191, 284, 312, 358.

¹⁹ P. Luykx, ‘Japikse, Nicolas (1872-1944)’ in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok ed., *Biografisch Woordenboek van Nederland III* (Den Haag 1989). <http://resources.huylens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3/japikse>, geraadpleegd 2 november 2015.

²⁰ Ibidem. De cursivering is door ons toegevoegd.

het meest eigen-Hollandse in deze man'.²¹ Wel hekelden ze zijn 'regenten-minachting' en 'tekort aan politieke tastzin', maar in wezen verschilde hun oordeel amper met dat van Japikse.²² De omvangrijkste biografie werd geschreven door de Engelse historicus Herbert Rowen in het laatste kwart van de twintigste eeuw. Hij memoreert dat De Witt 'a potent historic memory' werd en slechts sinds een jaar of twintig geen alom bekend figuur meer was bij Nederlandse schoolkinderen.²³

Rowen bewondert de Witt om zijn intelligentie, vitaliteit en moed. Hij ontbeerde volgens Rowen daarentegen de kunde om zich te verplaatsen in de emoties en intellectuele wereld van mensen die wat verder van hem afstonden: hij was 'almost icy to those outside that charmed perimeter' Hij kon zich nooit werkelijk geliefd maken bij de lagere klassen en minachtte hun liefde voor het Huis van Oranje.²⁴ Ronald Prud'Homme van Reine onderzocht enkele jaren geleden de moord op de gebroeders De Witt. Hij laat zich weinig uit over de personages van de De Witten, maar noemt wel dat Johan de Witt opviel door zijn grote gaven en dat hij, in tegenstelling tot zijn broer, niet ijdel was.²⁵ Luc Panhuysen kenmerkt Johan als een stoïcijn die een groot vertrouwen had in zijn zakboekje, boekhouding en cijfers. Hij kon fouten erkennen, mits hij geen bakzeil hoefde te halen of van zijn diepste inzichten hoefde te wijken.²⁶ Panhuysen is het meest streng als hij het heeft over Johans verwaarlozing van het landleger. Hij noemt het een blinde vlek en vindt het getuigen van een amateuristische houding.²⁷ Het beeld van een genie met enkele overduidelijke fouten blijft dus ook bij moderne historici leidend.

Hoewel De Witt geen eigen plek vond in de officiële canon van de Nederlandse geschiedenis, ontbreekt het hem niet aan aandacht in de eenentwintigste eeuw. De herinnering aan de Witt werd niet alleen nieuw leven ingeblazen door de populaire boeken van Panhuysen over de

²¹ J. Romein, 'Johan de Witt. Ruwaard der vrijheid' in: A. Romein en J. Romein ed., *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten in zes eeuwen* (Amsterdam 1977) 371-396: 375-376 en 377.

²² Romein, 'Johan de Witt', 385.

²³ Rowen, *John de Witt*, 223.

²⁴ Rowen, *John de Witt*, 223-226.

²⁵ Prud'Homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 27, 61.

²⁶ L. Panhuysen, *De Ware Vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Amsterdam en Antwerpen 2005) 261, 275, 361.

²⁷ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 411.

gebroeders De Witt en het Rampjaar 1672, maar ook door de initiatieven van de Nederlandse Vereniging Vrienden van de Witt.²⁸ Ook nu nog wordt De Witt gebruikt in het politieke spectrum. Hij is, bijna logischerwijs, een van de boegbeelden voor het Republikeins Genootschap, hoewel vrijwel iedereen in de zeventiende eeuw republikeins was (ook de Orangisten). PVV-leidsman Geert Wilders vergelijkt zich graag met De Witt en stelt diens strijd voor de Ware Vrijheid op anachronistische wijze in lijn met zijn eigen strijd tegen islamitische invloeden in Nederland.²⁹

Johan de Witt in biografische woordenboeken

Biografische woordenboeken zijn verzamelingen van korte biografieën over personen die van genoeg belang geacht werden om opgenomen te worden. Vrijwel ieder land heeft sinds de negentiende eeuw een of meerdere ‘nationale’ biografische woordenboeken en daarnaast bestaan er gespecialiseerde biografische woordenboeken, zoals het *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland* (met, logischerwijs, alleen vrouwen) of het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*.³⁰ Voor dit artikel zijn de woordenboeken extra interessant omdat ze net zoals andere encyclopedieën, in de woorden van literatuurhistoricus Manfred Beller,

summarize received knowledge and thus transmit discourse from specialized cultural fields into the domain of public opinion. Conversely, when it comes to national characterizations, they have had the function of underwriting and consolidating a loose set of current commonplaces and giving it the prestige of the type of structured, factual knowledge which encyclopedias are meant to summarize.³¹

²⁸ Voor hun website: <http://www.vriendenvandewitt.nl/>.

²⁹ P. Giesen, ‘Wilders haalt De Witt uit context’, *de Volkskrant*, 3 juni 2011. [Http://www.volkskrant.nl/archief/wilders-haalt-de-witt-uit-context~a2440822/](http://www.volkskrant.nl/archief/wilders-haalt-de-witt-uit-context~a2440822/), geraadpleegd 1 december 2015.

³⁰ *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. [Http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/](http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/); *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, <https://socialhistory.org/bwsa>.

³¹ M. Beller, ‘Encyclopedia’ in: M. Beller and J. Leerssen ed., *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey* (Amsterdam en New York, NY 2007) 319-323: 319.

Voor ons doel zijn biografische woordenboeken met name van belang omdat ze een ‘gestold’ tijdsbeeld geven van een persoon. Wij hebben het voordeel daarbij dat we kunnen gebruikmaken van naslagwerken van de achttiende eeuw tot nu. Doordat verschillende woordenboeken ook digitaal beschikbaar zijn kunnen we aan de hand van *Digital Humanities*-technieken bovendien kijken in hoeverre het beeld over Johan de Witt overeenkomt met dat van anderen in de woordenboeken en in hoeverre zijn beoordeling uniek is.

Het oudste werk dat we gebruiken is het achttiende-eeuwse *Vaderlandsch woordenboek* van de Amsterdamse boekhandelaar en geschiedschrijver Jacobus Kok.³² Hoewel dit 35-delige werk niet exclusief over personen handelt, maar een algemene encyclopedie van de Nederlandse geschiedenis is, krijgen vele historische figuren er een behandeling in en zo ook Johan de Witt.³³

Dat de Wittenoorlog vrij recent ‘uitgevochten’ was, belette Kok niet zijn bewondering voor De Witt uit te spreken. Zijn biografie is met uitzondering van de slotpagina’s een vrij beschrijvend verhaal waarin De Witts carrière uiteengezet wordt, en op 55 pagina’s kwamen maar enkele directe oordelen voor. Deze zijn echter wel veelzeggend: De Witt voerde ‘met zo veel luister’ zijn rol als staatsman uit en zijn ‘vernunft’ en ‘schranderheid’ worden herhaaldelijk genoemd.³⁴ Kok wist de oordelen echter vaak in zijn narratief te verweven: het waren bijvoorbeeld ‘s Lands Staaten’ die overtuigd waren van zijn ‘schranderheid, beleid en manier van denken’, en De Witt ‘moest’ zijn intelligentie wel aanwenden om te zorgen dat de vredesbesprekingen van 1666 niet in Den Haag zouden plaatsvinden zoals de Engelse koning Karel II wilde.³⁵

Kok sloot zijn tekst echter af met een karakterschets van enkele pagina’s die hij in zijn geheel citeerde. Een zoektocht naar de herkomst ervan wees uit dat ‘de woorden, gevloeid uit eene beroemde penne’ die hij citeerde afkomstig waren uit een vertaald geschiedeniswerk van de patriotsgezinde Franse diplomaat Antoine Marie Cerisier.³⁶ Volgens het

³² Brugmans, ‘Kok (Jacobus)’ in: P.J. Blok en P.C. Molhuysen ed., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* VII (Leiden 1927) 721.

³³ J. Kok, *Vaderlandsch woordenboek* XXXII (Amsterdam 1794) 269-324.

³⁴ Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, 294, 300, 301, 306.

³⁵ Ibidem, 300, 306.

³⁶ Ibidem, 321; *Tafereel der algemeene geschiedenissen van de Veréénigde Nederlanden, gevolgd naar ‘t Fransch van den heere A.M. Cerisier* VII (Utrecht 1787) 384-388.

negentiende-eeuwse *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, was het te partijdig ten gunste van de Statenpartij om echt van nut te kunnen zijn als historisch werk.³⁷ Het citaat is inderdaad zeer positief over de raadpensionaris: hij was intelligent, eerlijk, zuinig, vaderlandslievend; negatieve kanten waren slechts zijn koppigheid en zijn neiging te wiskundig-rationeel naar de politiek te kijken.³⁸ Zowel Koks woordenboek als het boek van Cerisier zijn uitgesprokener positief over De Witt dan wat de door ons hierboven besproken literatuur over het achttiende-eeuwse beeld van hem zou doen vermoeden.

In het *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, dat meer dan tachtig jaar na Kok verscheen, verzucht de onbekende auteur van het lemma over De Witt met een citaat van Thorbecke dat er nog steeds geen ‘geschiedenis van het leven van dien zeldzamen man’ was verschenen.³⁹ Kok staat in Van der Aa, zoals we dit woordenboek vanaf nu zullen noemen naar zijn redacteur, echter wel genoemd als een van de bronnen waarop de auteur zich verlaten had.

Sterker nog, diverse passages uit Kok zijn direct gekannibaliseerd zonder bronvermelding. Waar Kok het bijvoorbeeld heeft over ‘een ruim veld, om de begrippen van Vrijheid, welke hij [De Witt] van zijnen Vader ingezoogen, en, door overdenking en door oeffening, verder had aangekweekt, in praktijk te brengen’, is dit in Van der Aa veranderd in: ‘Nu opende zich voor hem een ruim veld, om de begrippen van vrijheid, hem door zijn vader ingeboezemd, en door overdenking en oefening aangekweekt, in praktijk te brengen’.⁴⁰ Kok schreef dat ‘De gewigtigste geheimen van Staat wierden nu aan JOAN DE WITT toevertrouwd, onder andere de geheime verstandhouding in *Engeland*’, wat in Van der Aa veranderd was in ‘De gewigtigste geheimen van den staat werden aan hem toevertrouwd en onder deze de geheime verstandhouding in Engeland.’⁴¹ En zo zijn er nog meer voorbeelden van overgenomen formuleringen te

https://books.google.nl/books?id=vVtbAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, geraadpleegd op 17 november 2015.

³⁷ A.J. van der Aa ed., *Biographisch woordenboek der Nederlanden* III (Haarlem 1858) 295-296.

³⁸ Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, 321-324.

³⁹ Van der Aa, *Biographisch woordenboek* XX (Haarlem 1877) 372-385.

⁴⁰ Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, 269; Van der Aa, *Biographisch woordenboek*, 374.

⁴¹ Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, 271; Van der Aa, *Biographisch woordenboek*, 375.

vinden.⁴² Nader onderzoek wees uit dat dit geen uitzondering was, maar dat in Van der Aa regelmatig plagiaat op Kok werd gepleegd, althans naar moderne standaarden.

Dat Kok door Van der Aa werd overgeschreven, betekent echter niet dat in de twee boeken exact hetzelfde over De Witt geoordeeld wordt. Een verschil met Kok is dat in Van der Aa de auteur meer leek uit te gaan van een algemeen geaccepteerde veronderstelling dat De Witt een groot en belangrijk staatsman geweest was. 'En het is in dezen hoogen post [raadspensionaris van Holland] dat hij 19 jaren aan het hoofd van Holland, ja men mag zeggen der republiek stond en meermalen de scheidsman van Europa was.'⁴³ Zijn leven wordt minder uitgebreid beschreven, met af en toe duidelijke oordelen over bijvoorbeeld 'zijne doorslepen bekwaamheden' waarmee hij 'hersenschimmige plannen' bedacht om 'den Franschen gezant Estrades jaren lang om den tuin te leiden'.⁴⁴

De Witts einde wordt 'algemeen bekend' geacht.⁴⁵ De gruwelijke details van de lynchpartijen worden niet beschreven, slechts dat hij naar de Gevangenpoort in Den Haag kwam en dat daar zich een toneel voltrok 'dat zoowel de Haagsche bevolking die het aanrichtte, als de Haagsche regering die het toeliet, tot onuitwischbare schande strekt'.⁴⁶ Erna volgde, na de kanttekening dat hij in de loop der tijd verschillend beoordeeld was, een lange lofzang waarin hem dezelfde kwaliteiten als in Kok toegedicht werden: eerlijkheid, vaderlandsliefde en eenvoud; zijn intelligentie was al genoemd. De toon is echter nog positiever: nieuwe goede eigenschappen waren De Witts economisch beleid, godsdienstigheid en werkzaamheid. Verder wordt in Van der Aa de waardering voor De Witt van diverse historische personen en historici genoemd, zowel van voor- als tegenstanders van de raadspensionaris, net als het feit dat 'in schier alle beschaafde talen zijn lof bezongen' was.⁴⁷ De enige negatieve eigenschappen zouden geweest zijn dat de middelen waarmee hij zijn doel probeerde te

⁴² Vergelijk bijvoorbeeld Kok, 290 en 291 met Van der Aa, 375; Kok, 297 met Van der Aa, 376; en Kok, 306 met Van der Aa, 377.

⁴³ Van der Aa, 375.

⁴⁴ Ibidem, 375-376.

⁴⁵ Ibidem, 378.

⁴⁶ Ibidem. Ook in het lemma over Cornelis wordt de moordpartij niet beschreven.

⁴⁷ Ibidem, 378-380.

bereiken niet altijd even prijzenswaardig waren, en dat zijn standvastigheid (in principe een kwaliteit) kon ontaarden in koppigheid en dat ook deed.⁴⁸

Digitale analyses

Afgaande op ons onderzoek in *Time will tell a different story*, een *digital humanities*-project binnen het grotere BiographyNet-project en mogelijk gemaakt door het Network Institute van de VU, kwam het niet onverwacht dat De Witt zo veel en zo positief beoordeeld werd.⁴⁹ Uit ons onderzoek bleek dat Van der Aa in ruime mate subjectieve oordelen over personen bevat, in ieder geval meer dan het latere *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* (NNBW), dat we hieronder nog zullen bespreken. Een handmatige analyse van tachtig biografieën van veertig Gouverneurs-Generaal van Nederlands-Indië in beide boeken, wees uit dat er in Van der Aa meer explicietere oordelen werden gegeven dan in het NNBW.

Dit werd onderschreven door een digitale analyse die we, zoals in de inleiding genoemd, uitvoerden met computationele taalkunde-tools. Op de tachtig biografieën van de gouverneurs lieten we een serie aan elkaar geschakelde tools los, oftewel een *pipeline*. De belangrijkste hiervan was een *part-of-speech tagger*, die van alle woorden de woordsoort (zelfstandig naamwoord, lidwoord, et cetera) bepaalt. Hiermee onttrokken we uit de tachtig biografieën alle zogeheten *content words*: alle zelfstandige naamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden.⁵⁰ Dit zijn de voornaamste woorden die in een tekst een positieve of negatieve polariteit kunnen bevatten, en daarom het meest relevant als het gaat om oordelen.

Van deze *content words* bepaalden we handmatig of ze een positieve of negatieve lading hadden, en zo konden we een kwantitatieve analyse

⁴⁸ Van der Aa, 379.

⁴⁹ 'Time will tell a different story presents at DHB 2015 and Network Institute annual event' (3 juni 2015). <http://www.biographynet.nl/uncategorized/time-will-tell-a-different-story-presents-at-dhb-2015-and-network-institute-annual-event/>, geraadpleegd op 1 december 2015.

⁵⁰ R. Agerri, J. Bermudez en G. Rigau, 'IXA pipeline: efficient and ready to use multilingual NLP tools' in: *Proceedings of the 9th Language Resources and Evaluation Conference (LREC)* (Reykjavik 2014). <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/summaries/775.html>, geraadpleegd op 10 februari 2016.

uitvoeren van het woordgebruik in beide woordenboeken. Hieruit bleek dat in Van der Aa een veelvoud aan *content words* met een duidelijke lading voorkwam: bij de bijvoeglijke naamwoorden zelfs negen keer zo veel als in het NNBW. Dat er in de biografie van Johan de Witt in Van der Aa kwistig met goede eigenschappen gestrooid wordt mag dan ook geen verrassing heten. Of de ‘nieuwe’ goede eigenschappen hun wortels in eerdere geschiedwerken hebben, of gewoon een resultaat zijn van het feit dat vrijwel elke biografie in Van der Aa nu eenmaal vrij lovend is, zal verder onderzoek moeten uitwijzen.

Het modernste biografische woordenboek waarin De Witt beschreven staat is het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (1911-1937). Japikse schreef het lemma, wellicht toen hij al bezig was met zijn eerder besproken biografie (het deel van het NNBW verscheen in 1914, de biografie een jaar later).⁵¹ Het lemma volgt dan ook dezelfde trend als de biografie; wel worden er minder negatieve kanten genoemd. Japikse noemt De Witt hier bijvoorbeeld ‘geen fel partijman’ waar hij in de biografie het juist had over zijn ‘gewaad van partijman’, en vermeldde zijn ‘blijkende verdiensten’ op het gebied van levensverzekeringen, zonder de kanttekening die hij in de biografie wel maakte, dat De Witt zich op dat moment beter met dringender zaken – het was 1671 – bezig had kunnen houden.⁵²

Ook dit sluit aan bij analyses die we maakten in het kader van *Time will tell a different story*. Het NNBW is voor personen vóór 1780 nog steeds het meest recente biografische woordenboek, en het beeld is dat het een objectiever werk is dan Van der Aa waarin meer oordelen worden uitgesproken. Hierboven hebben we gezien dat Van der Aa inderdaad meer en explicieter oordeelde, dus in dat opzicht was het NNBW inderdaad neutraler en ‘professioneler’. Echter, als we kijken naar de inhoud van de *content words* tellen beide woordenboeken duidelijk meer positieve dan negatieve woorden en lijkt het NNBW evengoed meer positief dan negatief te oordelen. Dat Japikses lemma in het NNBW minder de negatieve kanten van Johan de Witt benoemt dan in zijn biografie, kan dus verklaard worden met de eigenschap van het NNBW dat er meer positief dan negatief in geoordeeld werd – een eigenschap die misschien wel endemisch is aan biografische woordenboeken als genre, aangezien het toch een soort bloemlezingen uit de nationale geschiedenis zijn.

⁵¹ N. Japikse, ‘Witt (Johan de)’ in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok ed., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* III (Leiden 1914) 1459-1468.

⁵² Japikse, ‘Witt (Johan de)’, 1461, 1466; Japikse, *Johan de Witt*, 191, 308.

Tot slot heeft Johan de Witt een uitgebreid lemma in de online encyclopedie Wikipedia, gebaseerd op onder andere de hierboven genoemde werken van de Romeinen, Panhuysen, Geyl en het NNBW.⁵³ Kritische opmerkingen dat De Witt niet zo onkreukbaar was als wel gedacht en onwillig was naar het volk te luisteren, ontbreken niet, maar de grondtoon is positief. Dat komt echter niet door het jubelend toedichten van persoonlijke kwaliteiten, maar doordat hij op zijn daden als staatsman van de Republiek wordt beoordeeld. Zo is er te lezen over het ‘succes van De Witts politiek’ en dat hij ‘de staatsfinanciën op orde [stelde] en (...) een sterke vloot’ creëerde.⁵⁴ Alleen de bewering dat hij een ‘ijverig politicus’ was, raakt meer aan zijn persoonlijke kwaliteiten. Het effect is dat de tekst evenwichtig overkomt, terwijl er impliciet toch met goedkeuring over de raadpensionaris gesproken wordt.

Conclusie

Johan de Witt was een van de meest besproken mannen van zijn tijd. In de eerste plaats kwam dat door de politieke strubbelingen die er in de Republiek gevoerd werden en waarbij Johan de Witt voorman was van de anti-Oranjepartij. Zijn verschrikkelijke dood heeft het vuur van zijn faam nog eens aangewakkerd en zijn persoon is in de eeuwen na zijn dood voor allerlei politieke doeleinden gebruikt.

In de pamfletten die werden uitgebracht vlak vóór zijn dood wordt De Witt doorgaans als (zeer) negatief bestempeld, als iemand voor wie zelfs de duivel bang is. Die beeldvorming heeft een niet te onderschatten rol gespeeld bij zijn moord. Nadat de stof van 1672 een beetje was neergedaald, zien we een wat genuanceerder beeld van de Witt naar voren komen, dat verbazingwekkend stabiel blijft door de eeuwen heen. Hij wordt altijd geroemd om zijn intelligentie, werkzaamheid en eerlijkheid, en bekritiseerd omdat hij het volk niet begreep en vast bleef houden aan zijn regentenideologie.

We kunnen wel stellen dat De Witt steeds minder controversieel werd. Vlak na zijn dood was de strijd om zijn herinnering nog politiek relevant en was het niet heel verstandig om je al te positief over hem uit te

⁵³ ‘Johan de Witt’, Wikipedia. https://nl.wikipedia.org/wiki/Johan_de_Witt, geraadpleegd op 16 november 2015.

⁵⁴ *Ibidem*.

laten. In de achttiende eeuw was de rol van De Witt nog controversieel, omdat het direct gelinkt werd aan pro- of anti-Oranjekwesties. In de negentiende eeuw daarentegen herdacht men De Witt al iets minder ‘overspannen’. Hoewel hij door weinigen werkelijk omarmd werd, daarvoor was hij te anti-Oranje en te aristocratisch, zagen velen ook zijn merites. Een zekere verzoening tussen Oranje en De Witt kwam in 1916, toen koningin Wilhelmina zijn standbeeld onthulde in Den Haag.

In de biografische woordenboeken en andere werken uit de negentiende en twintigste eeuw zien we hoe het beeld van De Witt langzaam ‘gestold’ is: in het collectieve geheugen van de ‘vaderlandse geschiedenis’ is De Witt verworden tot een vooraanstaand nationaal figuur, met vele goede eigenschappen en enkele tekortkomingen. De conservatieve Japikse en de marxistische Romein beoordelen hem in feite op dezelfde wijze. Dit beeld leeft nog voort tot de dag van vandaag. Wellicht is dit gewoon voortschrijdend inzicht van de historische wetenschap: toen de kruiddampen van partijstrijd in de Republiek waren gaan liggen, kon Clio in alle rust worden aangeroepen om tot een objectief beeld te komen. De tijd zal ons leren in hoeverre er later toch een ander verhaal over hem verteld wordt.

**Universiteit
Leiden**

Geesteswetenschappen

**Kennis verbreden op universitair niveau,
maar niet meteen een hele studie volgen?**

Studeren à la carte biedt de ideale mogelijkheid!

De Faculteit der Geesteswetenschappen is uniek in haar rijkdom op het gebied van (kunst)geschiedenis, regiostudies en taal- en letterkunde. Haar expertise en aanbod beslaan niet alleen Europa maar vrijwel de hele wereld. Maak gebruik van deze kennis en verbreed uw kijk op de wereld.

Duik bijvoorbeeld in de wereld van de oude filosofen. Verdiep u in het debat over de opkomst van het Westen. Of leer één van de vele talen: Litouws, Iers, Portugees. U heeft de keuze uit ruim 200 cursussen.

Vooropleiding is niet vereist, kennis op VWO-niveau en een goede leesvaardigheid in het Engels zijn wenselijk.

Meer informatie?

Kijk op: www.hum.leidenuniv.nl/alacarte.

/StuderenALaCarte

@AlacarteLeiden

Een portret van Robert Hooke, luis in Newtons pels

Daan Wegener

Inleiding

Hooke was a difficult man in an age of difficult men.¹

For be a man's intellectual superiority what it will, it can never assume the practical, available supremacy over other men, without the aid of some sort of external arts and entrenchments, always, in themselves, more or less paltry and base.²

Op middelbare scholen komen leerlingen natuurkunde in aanraking met de zogenaamde 'wet van Hooke'. Deze stelt dat bij een ideale veer de veerkracht evenredig is aan de uitwijking ten opzichte van de evenwichtsstand. Vandaar dat hoe verder je een veer wilt uittrekken of indrukken, hoe meer kracht je moet uitoefenen. Goed mogelijk dat als lezers de naam Robert Hooke (1635-1703) al iets zegt, het uitsluitend hieraan te danken is. Een korte introductie is dus op zijn plaats. Wie was Robert Hooke?³

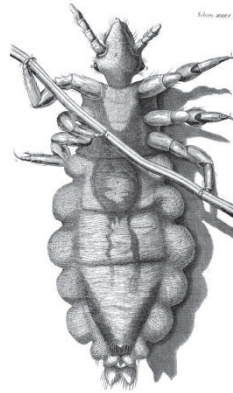
Hooke was een belangrijk figuur in de zeventiende-eeuwse wetenschap. Deze periode wordt wel gekenmerkt door de opkomst van het mechanische wereldbeeld enerzijds (de gedachte dat het universum een soort uurwerk is) en de groeiende rol van experimenten anderzijds. Hooke wist als geen ander een brug te slaan tussen theorie en praktijk. Als curator van de *Royal Society* was het zijn taak om drie of vier belangrijke experimenten per week te demonstreren. Hij ontwikkelde samen met (of in opdracht van) Robert Boyle (1627-1691) de luchtpomp, waarmee het vacuüm voor het eerst experimenteel gerealiseerd en onderzocht kon worden. Hij was een pionier op het gebied van de microscopie, waarmee hij onzichtbare werelden onthulde. De afbeeldingen van zijn *Micrographia* (1665) zijn iconisch geworden.

¹ R. Westfall, 'Hooke' in: C.C. Gillespie ed., *Dictionary of Scientific Biography* VI (New York, NY 1972) 487.

² H. Melville, *Moby-Dick or, The Whale* (Evanston, IL 1988) 147-148.

³ S. Shapin, 'Who was Robert Hooke?' in: M. Hunter en S. Schaffer ed., *Robert Hooke. New Studies* (Suffolk 1989) pva: 253-286.

Leidschrift, jaargang 31, nummer 2, mei 2016

Afb. 1: Luis onder microscoop. 'This is a creature so officious, that 'twill be known to every one at one time or other, so busie, and so impudent, that it will be intruding it self in every ones company, and so proud and aspiring withall, that it fears not to trample on the best, and affects nothing so much as a Crown'. R. Hooke, *Micrographia: or some Physiological Descriptions of Minute Bodies made by Magnifying Glasses with Observations and Inquiries Thereupon* (London 1665) 211-212.

Op allerlei gebieden had Hooke briljante inzichten. In de biologie introduceerde hij bijvoorbeeld het woord 'cel' – een direct product van zijn microscopische studies. Hij zag als een van de eersten in dat fossielen overblijfselen waren van levende wezens. Bovendien stelde hij dat sommige van deze soorten reeds uitgestorven waren en gebruikt konden worden in geologisch onderzoek naar de ouderdom van aardlagen. Het geologische landschap van de aarde was volgens hem geleidelijk tot stand gekomen, waaruit volgde dat de aarde veel ouder moest zijn dan 6000 jaar.⁴ Het is verleidelijk om Hooke te moderniseren. Aan Newton schreef hij een brief waarin hij suggereerde dat de beweging van de hemellichamen verklaard kon worden aan de hand van een aantrekkende kracht die omgekeerd evenredig was met het kwadraat van de afstand. Was Hooke de eigenlijke ontdekker van de zwaartekrachtswet? Zelfs als burger blonk hij uit. Samen

⁴ E. T. Drake, 'Hooke's Ideas of the Terraqueous Globe and a Theory of Evolution' in: M. Cooper en M. Hunter ed., *Robert Hooke. Tercentennial Studies* (Cornwall 2006) 148.

met Christopher Wren (1632-1723) en anderen was hij verantwoordelijk voor de wederopbouw van London na de grote brand van 1666.

Hoe is het mogelijk dat ondanks al deze verdiensten Hooke zo onbekend is gebleven? Dat heeft ten dele te maken met zijn bescheiden komaf. In de zeventiende eeuw was wetenschap vooral een activiteit voor mensen die het zich konden veroorloven. Boyle was bijvoorbeeld de zoon van de graaf van Cork. Hoewel de Royal Society niet zonder Hooke kon functioneren, was hij toch een soort ondergeschikte. Maatschappelijke status droeg bovendien bij aan wetenschappelijke geloofwaardigheid. Het resultaat was dat hij niet altijd het krediet kreeg dat hem toekwam. In conflictsituaties – en die kwamen vaak voor – dolf hij meestal het onderspit.

Conflictsituaties waren endemisch in de zeventiende eeuw omdat de wetenschap nog niet geïstitutionaliseerd was. Er waren geen vaste normen voor prioriteit en intellectueel eigendom. Het is juist in deze periode dat de eerste stappen (als je dat zo kunt zeggen) richting institutionalisering werden gezet. De talloze wetenschappelijke controverses waren hier een bijproduct van. Tel Hooke's ambivalente positie binnen de Royal Society hierbij op en je begrijpt dat conflicten haast onvermijdelijk waren. Hij was verwickeld in controverses met onder meer Adrien Auzout (over lensslipmachines), Johannes Hevelius (over het gebruik van telescopen in de astronomie) en Christiaan Huygens (over de uitvinding van het zakhorloge).⁵

De controverses tekenden Hooke als persoon en brachten zijn reputatie zowel tijdens zijn leven als daarna aanzienlijke schade toe. Vooral zijn ruzies met Isaac Newton (1643-1727) pakten desastreus uit. In dit artikel wordt zijn relatie met Newton nader onderzocht. Waardoor raakten de twee in conflict? In hoeverre had Newton zijn gravitatiewet aan Hooke te danken? De pijnlijke episode schijnt waardevol licht op het wetenschappelijk bedrijf. Wie krijgt er krediet? Wie wordt herinnerd en wie wordt vergeten? Wetenschappelijke kwaliteit is hierbij niet de allesbepalende factor.

⁵ Shapin, 'Who was Robert Hooke?'; S. Pumfrey, 'Ideas above his Station. A Social Study of Hooke's Curatorship of Experiments', *History of Science* 29 (1991) 1-44; R. Iliffe, "'In the Warehouse". Privacy, Property and Priority in the Early Royal Society', *History of Science* 30 (1992) 29-68.

En er was licht

In theorie waren controversen op voorhand uitgesloten. De Royal Society stond namelijk een baconiaanse ideologie voor. Centraal daarin staat de gedachte dat de wetenschap zich te lang heeft laten beheersen door grote theoretische systemen (lees: het aristotelisme). Niet theorie maar empirie moet op de eerste plaats komen, geen omvattende systemen maar discrete feiten. Onbevangen als een kind moeten we de natuur tegemoet treden.⁶ Daarbij past een 'bescheiden' houding. Absolute, wiskundige zekerheid is in de wetenschap niet haalbaar. Er is hooguit 'morele' zekerheid over empirische feiten – wie kan een verschijnsel dat door talloze getuigen is waargenomen in twijfel trekken? Over hypothesen, die de verschijnselen verklaren, kan men van men mening verschillen. Hypothesen komen en gaan, feiten blijven.⁷ Hooke plaatste zich in zijn *Micrographia* in deze traditie:

The Truth is, the Science of Nature has been already too long made only a work of the *Brain* and the *Fancy*: It is now high time that it should return to the plainness and soundness of *Observations* on *material* and *obvious* things. [...] If therefore the Reader expects from me any infallible Deductions, or certainty of *Axioms*, I am to say for my self, that those stronger Works of Wit and Imagination are above my weak Abilities; or if they had not been so, I would not have made use of them in this present Subject before me.⁸

Hooke's *Micrographia* bevat veel meer dan alleen mooie plaatjes. De diversiteit aan aangesneden onderwerpen (en de afwezigheid van een systeem) is kenmerkend voor het baconianisme in het algemeen en Hooke in het bijzonder. Hij introduceerde nieuwe optische verschijnselen en gaf

⁶ F. Bacon, *New Organon* (1620) aforisme LXVIII, in: J. Spedding, R.L. Ellis en D.D. Heath ed., *The Works of Francis Bacon* 8 (Boston, MA 1863) pva: 99. Vergelijk het beroemde: 'I don't know what I may seem to the world, but, as to myself, I seem to have been only like a boy playing on the sea shore, and diverting myself in now and then finding a smoother pebble or a prettier shell than ordinary, whilst the great ocean of truth lay before me.' Newton geciteerd in: D. Gijtsen, *The Newton Handbook* (London 1986) 231.

⁷ S. Shapin en S. Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump. Hobbes, Boyle, and the Experimental Life* (Princeton, NJ 1985) 22-24.

⁸ Hooke, *Micrographia*, preface. Originele cursivering. We komen in de conclusie op deze passage terug.

een eigen mechanistische verklaring van licht en kleur. *Micrographia* vestigde in één klap Hooke's naam als autoriteit op het gebied van lenzen en optica.

Onder de vele nieuwe verschijnselen die hij beschrijft, bevindt zich ook het periodieke kleurenpatroon dat ontstaat rondom dunne transparante oppervlakken. Dit verschijnsel staat bekend als Newtons ringen. Dankzij precisieingen en mathematisch inzicht vond Newton de wiskundige regelmaat achter het kleurenpatroon. Het wordt tegenwoordig verklaard met behulp van interferentie, een begrip uit de golftheorie van het licht.⁹ Dit ene voorbeeld is kenmerkend voor een historisch patroon: Hooke introduceerde een nieuw idee of verschijnsel, Newton gaf de exacte berekening en weer later volgt de dieper gelegen verklaring. Wie uiteindelijk het krediet heeft gekregen is duidelijk.¹⁰

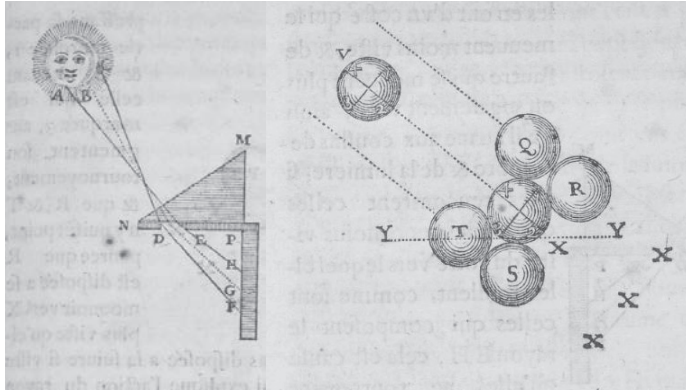
Hooke gaf ook een eigen mechanistische verklaring van licht en kleur. Mechanistische verklaringen hadden in de tweede helft van de zeventiende eeuw een grote opmars gemaakt. Deze trend is toe te schrijven aan René Descartes, die (in tegenstelling tot Aristoteles) stelde dat alle natuurlijke verschijnselen uitsluitend begrepen moesten worden in termen van materie/uitgebreidheid en beweging.¹¹ Kleuren bestaan alleen in onze menselijke waarneming. Ze zijn geen objectieve eigenschap van de natuur (waarvan materie en beweging immers de enige kenmerken zijn). Licht kwam volgens hem overeen met een soort drukverschijnsel of een neiging tot beweging. Kleur verklaarde hij in termen van de rotatiesnelheid van

⁹ Voor Newtons verklaring van de ringen, zie: R. Westfall, 'Isaac Newton's Coloured Circles twist Two Contiguous Glasses', *Archive for History of Exact Sciences* 2 (1965) 181-196, m.n. n. 5. Met zijn kleurentheorie kon Newton ook rekenschap geven van het geleidelijk verdwijnen van het patroon. De opeenvolgende spectra gaan in elkaar overlopen wat resulteert in wit licht. R. Westfall, *Never at Rest. A Biography of Isaac Newton* (Cambridge 1983) 218. Newtons ringen gaven overigens geen aanleiding tot controverse. Hij besprak ze niet in zijn brief aan Oldenburg uit 1872.

¹⁰ Thomas Kuhn wees erop dat er geen tijdloze criteria zijn die eenduidig bepalen wanneer een ontdekking aan iemand kan worden toegeschreven. Ook is het niet duidelijk wanneer twee inzichten/uitvindingen 'hetzelfde' zijn. T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions. Third edition* (Chicago, IL 1996) 52-56 en T. Kuhn, *The Essential Tension. Selected Studies in Scientific Tradition and Change* (Chicago, IL 1977) 71, 166. Daarmee maakte hij de weg vrij voor de historische studie van prioriteitsstrijd.

¹¹ Descartes definieerde materie en uitgebreidheid in termen van elkaar. Lege ruimte (uitgebreidheid zonder materie) was dus per definitie onmogelijk.

lichtdeeltjes: rood correspondeert met een snelle rotatie, blauw met een langzame.

Afb. 2: Descartes' prisma-experiment. Het prisma was in de loop van de zeventiende eeuw van kinderspeeltje getransformeerd in een wetenschappelijk instrument. Rechts Descartes voorstelling van microscopische lichtdeeltjes waarvan de rotatie correspondeerde met onze ervaring van kleur. R. Descartes, *Discours de la Méthode* (Leiden 1637) Les Météores 257-258.

Descartes, minder bescheiden dan de baconianen, meende dat er geen andere verklaringen mogelijk waren. In de praktijk waren er evenveel mechanische theorieën van licht als mechanische filosofen (zoals ze zichzelf noemden). Het was een kwestie van inventiviteit. Hooke's hypothese kwam erop neer dat licht een bepaalde puls of trilling was in een medium, zoals een trillende snaar of een golf op het water. Daarmee kan hij net als Christiaan Huygens als een zeventiende-eeuwse vertegenwoordiger van de golftheorie van het licht worden gezien. Over kleur zei Hooke:

That Blue is an impression on the Retina of an oblique and confus'd pulse of light, whose weakest part precedes, and whose strongest follows. And, that Red is an impression on the Retina of an oblique and confus'd pulse of light, whose strongest part precedes, and whose weakest follows.¹²

¹² Hooke, *Micrographia*, 64. Originale cursivering weggelaten.

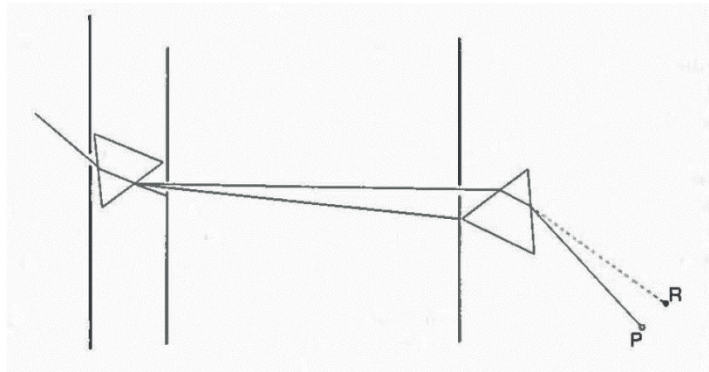
Het model is duidelijk mechanisch. Zoals ‘impression on the Retina’ al aangeeft, bestaan kleuren alleen in de menselijke waarneming. In werkelijkheid is kleur volgens Hooke een puls of trilling met een sterker en een zwakker deel. Afhankelijk van de volgorde van deze delen zal, bij contact met het netvlies, de sensatie van ‘rood’ of ‘blauw’ ontstaan. Daarnaast zijn twee kenmerken van belang. Ten eerste is het model tamelijk speculatief. Het volgt niet uit de verschijnselen, maar kan gebruikt worden om verschijnselen te verklaren. Ten tweede gaat Hooke er net als al zijn tijdgenoten vanuit dat wit licht de norm is en dat kleuren pas ontstaan bij een verstoring van het licht, bijvoorbeeld wanneer wit licht onder een hoek op een prisma valt of uit een prisma treedt.

Newton was in 1665 nog volstrekt onbekend. Hij trad in de openbaarheid toen hij een reflecterende telescoop stuurde aan de Royal Society. Waar alle eerdere telescopen gebruik maakten van breking door middel van lenzen, deed bij Newtons uitvinding een spiegel al het werk. De gift stelde ook Newtons prioriteit veilig. Zoals Henry Oldenburg (1616-1677), secretaris van de Royal Society, aan hem schreef: ‘it being too frequent, ye new Inventions and contrivances are snatched away from their true Authors by pretending bystanders’.¹³ Oldenburg verwees hier op de eerste plaats naar buitenlandse concurrenten, maar ook lokaal was intellectueel eigendom in de zeventiende eeuw een terugkerend probleem. Kort daarop stuurde Newton een brief waarin hij zijn nieuwe theorie (hij noemde het geen hypothese) over licht uiteenzette. De theorie vormt nog steeds onderdeel van het natuurkundecurriculum op de middelbare school. Een korte herhaling: wit licht is samengesteld uit alle kleuren. Elk van deze kleuren heeft een eigen brekingsindex. Wanneer een lichtstraal onder een hoek door een prisma gaat, dan worden de verschillende kleuren verschillend gebroken (zie afbeelding 3, ‘lees’ v.l.n.r.). Zo ontstaat een spectrum. Wanneer één van de kleuren uit het spectrum wordt geïsoleerd (bijvoorbeeld door een gaatje in een scherm te prikken) en deze primaire lichtstraal door een tweede prisma gaat, zal de kleur behouden blijven.

Het inzicht dat verschillende kleuren anders breken vormde de theoretische achtergrond van Newtons constructie van de reflecterende telescoop. Het liet zien dat ‘chromatische aberratie’ onvermijdelijk is als je met lenzen werkt, hoe goed je zo ook slijpt. Omdat voor dezelfde lens de brandpuntsafstand voor verschillende kleuren ongelijk is, is het beeld strikt

¹³ Oldenburg aan Newton 2 januari 1672 in: H.W. Turnbull ed., *The Correspondence of Isaac Newton. Vol. 1 1661-1675* (Cambridge 1959) 73.

gesproken slechts voor één kleur tegelijkertijd scherp. Bij een spiegel treedt dit verschijnsel niet op. Newton impliceerde dat er weinig verbetering viel te verwachten van telescopen die met lenzen werkten.

Afb. 3: Newtons 'experimentum crucis'. Westfall, *Never at Rest*, 214.

De verschillen met Hooke (en anderen) zijn opvallend. Waar Hooke zei dat wit licht éénvoudig is, is het bij Newton samengesteld. Waar Hooke zei dat kleur een modificatie was van de norm, is het bij Newton elementair en onveranderlijk. Anders dan Hooke, begint Newton niet met een ingenieus (je zou kunnen zeggen: gekunsteld) mechanisch model. Zijn presentatie is meer formeel en daardoor zowel minder intuïtief als minder speculatief. Anders dan Hooke deinsde Newton niet terug voor 'infallible Deductions'. In zijn eigen woorden:

[It] is not an Hypothesis but most rigid consequence, not conjectured by barely inferring 'tis thus because not otherwise or because it satisfies all phaenomena (the Philosophers universall Topick) but evinced by ye mediation of experiments conduding directly & wthout any suspicion of doubt.¹⁴

¹⁴ Newton aan Oldenburg 6 februari 1672 in: Turnbull ed., *Correspondence Vol. 1*, 96-7. Het is kenmerkend voor Newtons methode. In de tweede editie van zijn *Principia* (1713) formuleerde hij het nog krachtiger: 'I do not feign hypotheses. For whatever is not deduced from the phenomena must be called a hypothesis; and hypotheses [...] have no place in experimental philosophy.' I. Newton, *The Principia. Mathematical Principles of Natural Philosophy* (London 1999) 943.

Newton beperkte zich, om geen ‘tedious & confused’ verhaal te vertellen, tot het behandelen van slechts enkele experimenten die zijn theorie illustreerden dan wel bewezen.¹⁵ Één daarvan noemde hij zelfs cruciaal. Deze werkwijze contrasteert met de verkennende en daardoor talrijke experimenten van de meer uitvoerige Hooke.¹⁶ De toon van Newton is eerder zelfverzekerd dan bescheiden. Hij zei open te staan voor kritiek.

Het is moeilijk voor te stellen dat Hooke zich niet persoonlijk aangesproken voelde door Newtons publicatie (de brief verscheen in de door Oldenburg verzorgde *Philosophical Transactions*, het officieuze tijdschrift van de Royal Society). Begaafd experimentator als hij was, slaagde hij erin om Newtons experimenten te repliceren.¹⁷ Dat wil nog niet zeggen dat hij zich ook aansloot bij diens conclusies. In korte tijd stelde hij een uitvoerige kritiek op. De reactie laat duidelijk het conflict zien tussen de twee verschillende manieren van wetenschapsbeoefening of paradigma’s.

Hooke begint met uit te leggen dat hij zich pas na ‘some hundreds of expts’ te hebben uitgevoerd van zijn eigen hypothese had laten overtuigen.¹⁸ In principe zou hij open staan voor één cruciaal experiment, alleen hij ontkende dat Newtons experiment beslissend was. Want, zo stelde Hooke, ‘I cannot only salve all the Phenomena of Light and colours by the Hypothesis, I have formerly printed [...] but by two or three other [as well]’.¹⁹ Hoe stelde Hooke zich dan voor dat wit licht kan ontstaan als je verschillende lichtstralen bij elkaar brengt? Eenvoudig: tel twee trillingen bij elkaar op, waarbij de een zwak is aan het begin en sterk aan het einde en de andere sterk aan het begin en zwak aan het einde en de twee heffen elkaar als het ware op waar ze samenkomen. Dan heb je weer een normale (witte) puls. Newtons hypothese (Hooke noemde het consequent een hypothese) was dus ‘not soe certain as mathematical Demonstrations’ al kon deze

¹⁵ Newton, *The Principia*, 943.

¹⁶ Dit had Hooke gemeen met Robert Boyle. Zie: Shapin en Schaffer, *Leviathan*, 60-65. Opmerkelijk is dat de term ‘experimentum crucis’ zelf weer van Hooke afkomstig is.

¹⁷ Succesvolle replicatie was (en is) niet vanzelfsprekend. S. Schaffer, ‘Glass works. Newton’s Prisms and the Uses of Experiment’ in: D. Gooding, T. Pinch en S. Schaffer ed., *The Uses of Experiment* (Cambridge 1993) 67-104.

¹⁸ Hooke aan Oldenburg 15 februari 1672 in: Turnbull ed., *Correspondence Vol 1*, 110.

¹⁹ *Ibidem*, 113.

rekenschap geven van alle verschijnselen.²⁰ Hooke vond zijn eigen theorie economischer en inzichtelijker. Zo vroeg hij zich af waarom je zou aannemen dat alle kleuren in het witte licht zitten voordat het gebroken wordt. Je zegt toch ook niet dat alle klanken al in de snaar zitten voordat je hem aanslaat?²¹ Waarom zou je bovendien een heel spectrum aan elementaire kleuren aannemen, als je ook uit kunt gaan van twee extremen en de rest slechts als tussenvormen ziet?²² Als laatste betreurde Hooke dat Newton zich zo sceptisch had getoond over verbetering van traditionele telescopen. Had Newton zijn energie hierin gestoken, dan had hij misschien nog meer vooruitgang geboekt dan met zijn spiegeltelescoop...²³

Newton was witheet van woede. Een reactie liet lange tijd op zich wachten. Oldenburg die de bui al voelde hangen, verzocht Newton om zijn critici niet bij naam te noemen.²⁴ Newton schreef daarop aan Oldenburg dat het hem natuurlijk totaal niet om de persoon te doen was, 'being concerned in the matter of those objections without respect to their persons.'²⁵ Toch vond hij het onnodig om Hooke's naam weg te laten want (*non sequitur*) de auteur was toch al herkenbaar aan de aard van zijn bezwaren. Zo geschiedde. 'He virtually composed a refrain on the name Hooke', aldus Newtons biograaf Richard Westfall. 'Successive drafts of various passages progressed through three and four stages, each one more offensive than the last.'²⁶ Ze gedroegen zich als kleine kinderen.

Pijnlijk voor Hooke was dat zijn kritiek op Newton niet verscheen in de *Philosophical Transactions*, maar Newtons reactie op Hooke wel! Voor Hooke was duidelijk dat Oldenburg, die niet alleen als tussenpersoon

²⁰ Turnbull ed., *Correspondence Vol 1*, 113.

²¹ Ibidem, 111.

²² Ibidem, 112-113.

²³ In de praktijk bleven telescopen die met lenzen werkten superieur: A. van Helden, 'The Telescope in the Seventeenth Century', *Isis* 65 (1974) 38-54, m.n. 49: '[the reflecting telescope] was of no importance in the seventeenth century'; H. Nakajima, 'Robert Hooke as an Astronomer: Hooke's Optical Research and Instruments in their Historical Context' in: M. Cooper en M. Hunter ed., *Robert Hooke. Tercentennial Studies* (Cornwall 2006) 49-62, m.n. 60-61.

²⁴ Oldenburg aan Newton 2 mei 1672, in: Turnbull ed., *Correspondence Vol. 1*, 151. Vergelijk Oldenburgs rol in de Auzout-Hooke controverse. L. Jardine, 'Hooke: A Reputation Restored' in: Cooper and Hunter ed., *Robert Hooke*, 247-258.

²⁵ Newton aan Oldenburg 21 mei 1672, in: Turnbull ed., *Correspondence Vol. 1*, 159-160.

²⁶ Westfall, *Never at Rest*, 246.

fungeerde in de correspondentie, maar ook secretaris was van de Royal Society en de *Philosophical Transactions* verzorgde, een kwalijke rol had gespeeld. Voor de buitenwereld zal het de indruk hebben gewekt dat de Royal Society partij koos voor Newton. Het resultaat was in elk geval dat slechts één kant van het verhaal gepubliceerd werd. Het beeld van Hooke werd door Newton bepaald. In de zeventiende eeuw werd al een precedent geschapen voor de latere geschiedschrijving.

Hoogstpersoonlijke, universele wetten

Gegeven zijn negatieve ervaringen met Newton, is het opmerkelijk dat Hooke in 1679 contact zocht met Newton. Dat was vragen om problemen. Door hun eerdere aanvaring impliciet aan anderen toe te schrijven, hoopte hij met een schone lei te beginnen. Oldenburg was in 1677 overleden, waarop Hooke zijn functie als secretaris van de Royal Society had overgenomen. Tussenpersonen konden nu niet langer voor misverstanden zorgen:

I am not ignorant that both heretofore and not long since also there have been some who have endeavoured to misrepresent me to you and possibly they or others have not been wanting to doe the like to me, but Difference in opinion if such there be [...] me thinks should not be the occasion of Enmity – tis not wth me I am sure.²⁷

De correspondentie zou uiteindelijk leiden tot een bittere controverse, waar ook nu nog nauwelijks onpartijdig over geschreven kan worden. Waar het uiteindelijk om ging, was niets minder dan de kroon op de wetenschappelijke revolutie: Newtons formulering van de algemene gravitatiewet. Zoals we zullen zien deed Hooke drie suggesties die mogelijk belangrijk waren voor Newton. De eerste zit besloten in Hooke's verzoek aan Newton:

particularly if you will let me know your thoughts of that [hypothesis of mine] of compounding the celestial motions of the planetts of a

²⁷ Hooke aan Newton 24 november 1679 in: H.W. Turnbull ed., *The Correspondence of Isaac Newton. Vol. 2 1676-1687* (Cambridge 1960) 297.

direct motion by the tangent [rechtlijnige beweging] & an attractive force toward the centrall body?²⁸

Om het inzicht dat in deze vraag besloten ligt (of gelezen kan worden) ten volle te begrijpen moet iets gezegd worden over bewegingsleer en astronomie in de zeventiende eeuw.²⁹ In het traditionele wereldbeeld van Aristoteles (vierde eeuw voor Christus) stond de aarde stil in het middelpunt van het universum. Daaromheen draaiden alle hemellichamen, die ingebed waren in hun eigen bol of sfeer. Omdat deze bollen van nature in perfecte cirkelbanen bewegen is hier geen verdere verklaring voor nodig. Op aarde werkt de natuur heel anders. Daar bewegen onbezielde objecten van nature naar boven (in het geval van vuur) of beneden (in het geval van aarde).

Het werk van astronomen en filosofen als Nicolaas Copernicus (1473-1543), Tycho Brahe (1546-1601), Galileo Galilei (1564-1642), Johannes Kepler (1571-1630) en René Descartes (1596-1650) droeg ertoe bij dat dit wereldbeeld verdween.³⁰ Niet de aarde maar de zon stond in het middelpunt van het universum. Komeetbanen vlogen door het zonnestelsel alsof er geen vaste bollen waren waarin de planeten zouden zijn ingebed. Maar wat houdt ze dan in hun cirkelbaan? Het probleem werd er niet eenvoudiger op toen Kepler liet zien dat planeten bewogen in ellipsen. Uit telescopische waarnemingen bleek dat de aarde niet verschilde van andere hemellichamen, wat het onderscheid tussen een hemelse en een aardse fysica ondermijnde en de zoektocht naar universele bewegingswetten stimuleerde.

In deze zoektocht stond de analyse van eenparige cirkelbeweging centraal. Denk hierbij aan een voorwerp dat je aan een touw rondslingert. De vergelijking zorgde in eerste instantie voor conceptuele problemen die, achteraf gezien, de oplossing in de weg stonden. Het gangbare beeld was namelijk dat hier sprake was van een evenwicht van twee krachten: een kracht naar het middelpunt toe en een kracht van het middelpunt af. Die

²⁸ Turnbull ed., *Correspondence Vol. 2*, 297. Cursief toegevoegd.

²⁹ Het is de vraag of de suggestie voor Hooke 'hetzelfde' betekende als wat Newton er in kon lezen.

³⁰ Brahe was zelf geen copernicaan. Hij had zijn eigen stelsel, waarbij alle planeten rond de zon draaien en de zon rond de aarde. Strikt gesproken staat de aarde dan nog in het midden van het universum. De theorie is een soort mix van het geocentrisme en het heliocentrisme: voor Galileo was het vlees noch vis, voor Jezuïeten het beste van twee werelden.

eerste kracht moet je uitoefenen en de laatste kracht zal je voelen wanneer je een voorwerp rondslingert. Eenparige cirkelbeweging was zogezien analoog aan eenparige rechte beweging. Deze zienswijze werd ook toegepast op de hemellichamen.

Wat Hooke met zijn vraag suggereerde was dat er geen sprake was van evenwicht. Vanuit zijn perspectief is de beweging het resultaat van de combinatie van een rechte beweging en één naar het centrum gerichte kracht, ook wel middelpuntzoekende kracht genoemd. Zogezien is de beweging niet analoog aan eenparige rechte beweging, maar analoog aan eenparig versnelde beweging! Dit inzicht staat aan de basis van Newtons baanbrekende *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica* (Nederlands: *Wiskundige beginselen der Natuurfilosofie*).³¹

De vraag is nu: hoe groot is die aantrekkende kracht? Het leek voor de hand te liggen dat de kracht verkleinde naarmate de afstand (r) groter werd. Maar wat is het exacte verband? Is de zwaartekracht omgekeerd evenredig met r of met r^2 ?³² Hooke dacht het laatste maar beschikte niet over het wiskundige vermogen om het aan te tonen. Hij deelde zijn vermoeden met Newton: 'my supposition is that the Attraction always is in a duplicate proportion to the Distance from the Center'.³³ Ook Newton was hiervan overtuigd. Hooke wist niet dat Newton het $1/r^2$ -verband al had afgeleid in de jaren 1660.³⁴ Newton ging niet op de vraag in. Wel zette het hem aan tot een nieuwe afleiding van de wiskundige relatie.³⁵ In de zomer van 1684 bracht de astronoom Edmond Halley (1656-1742) een bezoek aan Newton en vroeg hem welk pad beschreven zou worden door een planeet waar een kracht op werkt die omgekeerd evenredig is met het kwadraat van de afstand. Newton antwoordde dat dat een ellips moest zijn en begon te

³¹ Zie hiervoor Westfall, *Never at Rest*, 383, 416. In eenparige cirkelbeweging komen de drie wetten van Newton mooi samen. De beweging is het resultaat van rechte traagheid (eerste wet van Newton) en een centraal gerichte kracht (tweede wet van Newton). De naar buiten gerichte kracht die je voelt tijdens het slingeren werkt niet op het voorwerp zelf, maar is een reactiekracht (derde wet van Newton).

³² In het eerste geval betekent een verdubbeling van de afstand dat de aantrekkingskracht wordt gehalveerd, in het tweede geval blijft bij een verdubbeling van de afstand slechts een kwart van de kracht over.

³³ Hooke aan Newton 6 januari 1680 in: Turnbull ed., *Correspondence Vol. 2*, 309. Vgl. Hooke aan Newton 17 januari 1680 in: *Ibidem*, 313.

³⁴ Westfall, *Never at Rest*, 152.

³⁵ *Ibidem*, 387.

werken aan zijn *Principia*.³⁶ Het definitieve bewijs dat deze kracht volgt uit een ellipsbaan is terug te lezen in *Principia*, Boek 1, paragraaf 3, propositie 11, probleem 6.³⁷ Hij pakte het systematisch aan.

Niet minder belangrijk was tot slot een derde voorstel van Hooke uit 1674:

That all Coelestial Bodies whatsoever, have an attraction or gravitating power towards their own Centers, whereby they attract not only their own parts, and do keep them from flying from them, as we may observe the earth to do, but that they do also attract all other Coelestial Bodies that are within the sphere of their activity.³⁸

De overeenkomst met Newtons uiteindelijke formulering van universele gravitatie is treffend: ‘Gravity exists in all bodies universally and is proportional to the quantity of matter in each.’³⁹ Wat rest is de prioriteitsstrijd. Daarbij lopen menselijke tekortkomingen en fundamentele vragen door elkaar.

Newton schreef verschillende versies van het werk dat in 1687 verscheen onder de naam *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*. Een eerste versie verwees bijvoorbeeld naar filosofen die planeetbanen in termen van aantrekkende krachten probeerden te verklaren, maar noemde daarbij geen namen. Later noemde hij Hooke en anderen expliciet bij naam. Volgens Westfall kan het niet anders gelezen worden dan ‘a generous acknowledgement of his debt to Hooke.’⁴⁰ Het was in elk geval gul voor Newtons doen.

³⁶ Westfall, *Never at Rest*, 403.

³⁷ Newton, *Principia*, 462-463.

³⁸ Hooke, geciteerd in Westfall, ‘Hooke’, 485-486 en Westfall, *Never at Rest*, 382. Newtons lange weg naar universele gravitatie is een centraal thema in Westfalls klassieke biografie. Het zal geen verbazing wekken dat hij de verschillen met Hooke benadrukt. Michael Nauenberg schrijft universele gravitatie daarentegen wel aan Hooke toe. Daarnaast laat hij duidelijk zien dat Hooke’s wiskundige vaardigheden regelmatig onderschat zijn. M. Nauenberg, ‘Robert Hooke’s Seminal Contribution to Orbital Dynamics’ in: M. Cooper en M. Hunter ed., *Robert Hooke. Tercentennial Studies* (Cornwall 2006) 3-32: 19. Opnieuw is het weer de vraag: wanneer zijn twee ideeën ‘hetzelfde’?

³⁹ Newton, *Principia*, 810.

⁴⁰ Westfall, *Never at Rest*, 444.

Halley, die gedurende de compositie van de *Principia* met Newton correspondeerde en in feite als redacteur en uitgever van het boek functioneerde, liet hem weten dat Hooke had gezegd dat Newton het inzicht dat de zwaartekracht evenredig is met $1/r^2$ van hem had.⁴¹ Vanuit Hooke's perspectief, die niets meer van Newton had gehoord, is de reactie begrijpelijk. Hij verwachtte op zijn minst een eervolle vermelding. Tegelijkertijd is het zo dat Newton het verband al veel eerder had gevonden. Hij vond daarom niet dat hij Hooke enig krediet verschuldigd was.

Dit maakte hij ook duidelijk in zijn reactie op Halley. Mooie boel, schreef Newton, dat iemand die maar wat roept (Hooke) beslag kan leggen op een idee, terwijl wiskundigen (zoals Newton) al het harde werk doen.⁴² Verwijzend naar zijn eerdere conflict schrijft hij:

Philosophy is such an impertinently litigious Lady that a man had as good be engaged in Law suits as have to do with her. I found it so formerly & now I no sooner come near her again but she gives me warning.⁴³

Newton, zelf ook niet de meest sociaalvaardige, speelt vervolgens op de man: 'I believe you would think him a man of strange and unsociable temper'. Had Hooke niet met iedereen ruzie? 'Mr. Hooks letters in several respects abounded too much wth that humour wch Hevelius & others complain of'.⁴⁴ Zo buitte Newton Hooke's eerdere conflicten uit. In plaats van Hooke een eervolle vermelding te geven, schraptte hij hem in opeenvolgende stappen uit zijn werk. 'The very distinguished Hooke' werd 'Hooke'. Later verwijderde hij de hele passage waarin zijn naam was genoemd, alsof ook de omringende tekst door zijn eerdere aanwezigheid was besmet.⁴⁵

Newton zou later door Halley's bemiddeling Hooke toch weer een (kleine) eer bewijzen. Aan de gevolgtrekking dat het $1/r^2$ -verband volgt uit de derde wet van Kepler, voegt hij toe '(as our compatriots Wren, Hooke,

⁴¹ Halley aan Newton 22 mei 1686, in: Turnbull ed., *Correspondence Vol. 2*, 431. Westfall, *Never at Rest*, 446.

⁴² Newton aan Halley 20 juni 1686, in: Turnbull ed., *Correspondence Vol. 2*, 438. Westfall, *Never at Rest*, 448.

⁴³ Ibidem, 437.

⁴⁴ Ibidem, 439.

⁴⁵ Westfall, *Never at Rest*, 449.

and Halley have also found out independently)'.⁴⁶ Zo staat het althans in de gepubliceerde versie. In het manuscript komt Hooke op de laatste plaats. Vermoedelijk heeft de tactvolle Halley, die de *Principia* redigeerde, zijn eigen plaats afgestaan.⁴⁷

Hooke bleef altijd overtuigd van zijn prioriteit. Er is geen reactie bekend op het gepubliceerde werk. Wiskundig was het vermoedelijk te moeilijk voor hem.⁴⁸ Voor wie niet? Newtons meer toegankelijke *Opticks* (1704) verscheen een jaar na Hooke's overlijden. Mogelijk heeft Newton bewust de publicatie uitgesteld. De kans op een reactie werd Hooke daarmee ontnomen en zo had Newton de facto wederom het laatste woord.⁴⁹ Wetenschappelijk succes is ook een kwestie van een lange adem hebben.⁵⁰ In de achttiende eeuw was Newton ongekend populair.

Du gleichst dem Geist, den du Begreifst

And now Hooke is fashionable, of all things!⁵¹

We missen een beeltenis om Hooke bij te herinneren, al weten we zeker dat er ooit een portret van hem moet zijn geweest. Het is gesuggereerd, maar niet bewezen, dat Newton voor de verdwijning verantwoordelijk was.⁵² Zeker is wel dat Newton talloze portretten van zichzelf liet maken: 'obsession does not seem too strong a word', concludeert Westfall.⁵³ Hooke bleef letterlijk onzichtbaar.

Totaal vergeten is Hooke nooit, maar de beeldvorming was hoofdzakelijk negatief. Hooke's ongeluk was dat hij een tijdgenoot en vijand van Newton was. De controverse tussen Hooke en Newton leidde onvermijdelijk tot vergelijkingen die ongunstig uitpakten. Daar is een aantal

⁴⁶ Newton, *Principia*, 452.

⁴⁷ Westfall, *Never at Rest*, 450.

⁴⁸ R.D. Purrington, 'After the Principia: Hooke's Dedicating Years, 1687-1703' in: M. Cooper en M. Hunter ed., *Robert Hooke. Tercentennial Studies* (Cornwall 2006) pva: 237. Maar zie Nauenberg, 'Hooke's Seminal Contribution'.

⁴⁹ Westfall, *Never at Rest*, 524.

⁵⁰ Kuhn, *Structure*, 151.

⁵¹ Purrington, 'After the Principia', 233.

⁵² Ibidem, 245 en Drake, 'Hooke's Ideas of the Terrestrial Globe', 148.

⁵³ Westfall, *Never at Rest*, 844-845.

redenen voor aan te wijzen. Ten eerste valt te denken aan wetenschappelijke kwaliteit. Volgens Westfall staat er op Newton überhaupt geen menselijke maat. Wie met hem wordt vergeleken heeft simpelweg pech.⁵⁴ Maar wetenschappelijke kwaliteit is eenduidig noch allesbepalend. Er zijn andere factoren die meespelen. Zo hebben we herhaaldelijk gezien dat Hooke niet het laatste woord kreeg. Het cliché dat geschiedenis wordt geschreven door de winnaars gaat ook hier op en Newtons invloed op de latere wetenschapsbeoefening is ongeëvenaard.⁵⁵ Wie met zijn theorieën is opgegroeid zal vinden dat Newton ‘vanzelfsprekend’ gelijk heeft, of ‘groot gelijk’ zelfs. Hetzelfde geldt voor zijn methode of stijl van wetenschapsbeoefening. In die zin zijn wij allemaal bevooroordeeld.

Dit punt werd ook benadrukt in *Robert Hooke: New Studies* (1989), waarin een poging werd gedaan om Hooke als het ware te bevrijden door hem in zijn eigen termen (in plaats van die van Newton of van ons) te begrijpen.⁵⁶ Deze nieuwe benadering van Hooke is deels aan Thomas Kuhn toe te schrijven, wiens werk bijdroeg aan een toenemende historisering binnen de wetenschapsgeschiedenis. Daarin was geen plaats meer voor (hedendaagse) waardeoordelen. Sindsdien proberen wetenschapshistorici zich in toenemende mate in de antihelden van de geschiedenis te verplaatsen.⁵⁷ Er is eindelijk erkenning voor het belangrijke werk van vergeten of onzichtbare figuren, die geen stem hebben gekregen.

De aanblijvende, groeiende belangstelling voor de antiheld Hooke is dan ook goed te verklaren. In de eenentwintigste eeuw zijn al diverse boeken aan hem gewijd. Zo verscheen in 2004 Lisa Jardine’s biografie *The Curious Life of Robert Hooke*.⁵⁸ Er is mogelijk nog een dieper gelegen reden voor de toenemende belangstelling aan te wijzen, die tot nu toe over het

⁵⁴ Westfall, *Never at Rest*, x: ‘with him there is no measure.’ Vgl. Westfall, ‘Hooke’, 487: ‘the comparison with Newton inevitably arises, but such a standard of judgment is unfair to Hooke.’

⁵⁵ Voor een andere variant, zie de titel van de introductie van Lisa Jardine’s Hooke-biografie: ‘the winner takes it all’. L. Jardine, *The Curious Life of Robert Hooke. The Man who Measured London* (London 2004).

⁵⁶ M. Hunter en S. Schaffer ed., *Robert Hooke. New Studies* (Suffolk 1989).

⁵⁷ Zie het bijzonder invloedrijke: Shapin en Schaffer, *Leviathan*. In 2005 wonnen ze hiervoor de prestigieuze Erasmusprijs.

⁵⁸ L. Jardine, *The Curious Life of Robert Hooke. The Man who Measured London* (London 2004). Tijdens het schrijven van dit stuk is Lisa Jardine overleden. In *De Volkskrant* verscheen op 26 oktober 2015 een korte necrologie, waarin een kleine opsomming van haar boeken gegeven. Uitgerekend haar studie van Hooke werd niet genoemd.

Daan Wegener —————

hoofd is gezien: verwantschap. In de moderne wetenschapsgeschiedenis gaat de aandacht niet langer uit naar grootse ideeën maar naar materiële cultuur en alledaagse praktijken. Net als Hooke richten we ons meer en meer op ‘*material and obvious things*’. Newton is niet meer aan ons besteed.

Een proletarische held uit Leiden. Marinus van der Lubbe 1909-1934

Dennis Bos

Voor een kleine schaar bewonderaars kan er geen twijfel over bestaan: de belangrijkste Nederlander van de twintigste eeuw was een werkloze, arbeidsongeschikte metselaar uit de Leidse achterbuurten die niet ouder werd dan 24 jaar. Anderen zien hem als een terroristische pyromaan, een zwakzinnige pauper of op zijn best een ultieme pechvogel. Vast staat dat Marinus van der Lubbe wereldberoemd werd door in de vroege avonduren van maandag 27 februari 1933 het Rijksdaggebouw in Berlijn in brand te steken. Hij zou ter plekke worden gearresteerd en na een geruchtmakend proces, waarbij Hermann Göring in hoogsteigen persoon als aanklager optrad, onder de guillotine ter dood worden gebracht. De controversie houdt sindsdien aan. Was Rinus van der Lubbe de eerste Nederlandse martelaar van het antifascistisch verzet? Hadden de nazi's toch gelijk en was de Rijksdagbrand onderdeel van een mislukte communistische greep naar de macht? Of klopt het communistisch verweer dat Van der Lubbe zich, uit onnozelheid of als fascistische provocateur, tot werktuig van de nazi's had laten maken? Kortom: was de brandstichter een legendarische held, een politieke misdadiger of een schlemiel?

De wieg van een brandstichter

Marinus van der Lubbe werd op 13 januari 1909 op nummer 38 in de Leidse Morschstraat geboren als laatste van zeven kinderen.¹ Zijn uit

¹ In 1986 verscheen een uitstekende biografie, waarvan de derde druk is herzien en aangevuld met nieuw materiaal: Martin Schouten, *Marinus van der Lubbe. Een biografie* (Amsterdam 1999). Biografische gegevens in dit artikel zijn, tenzij anders vermeld, aan dit werk ontleend. Van der Lubbe's leven is in kort bestek geboekstaafd in het *Biografisch Woordenboek van Nederland* (BWN).

<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn/BWN/lemmata/bwn4/lubbe> (laatst geraadpleegd 18/02/16) en in het *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland* (BWSA).

<https://socialhistory.org/bwsa/biografie/lubbe> (laatst geraadpleegd 18/02/16); Daarnaast is een beknopt, maar accuraat overzicht: N. Jassies, *Marinus van der Lubbe en de Rijksdagbrand* (Amsterdam 2009).

Leidschrift, jaargang 31, nummer 2, mei 2016

Brabant afkomstige moeder Pietje van Handel had aan haar eerste ongelukkige huwelijk met een koloniaal oud-militair vier kinderen overgehouden, de drie laatsten waren vrucht van haar al even getroebleerde huwelijk met de drankzuchtige marskramer Frans van der Lubbe. Vader van der Lubbe ontwikkelde de gewoonte zijn vrouw en kinderen regelmatig voor korte of langere tijd te verlaten, en in 1916 verdween hij voorgoed uit zicht. Op zoek naar middelen van bestaan en op de vlucht voor huurschulden trok de achtergelaten moeder met haar kinderen van Leiden naar Breda en via Nijmegen, Tiel en Den Bosch naar Sprang, om vandaar weer naar Den Bosch terug te keren. Daar overleed moeder Pietje in 1921, waarna de twaalfjarige Rinus terecht kwam bij familie in Oegstgeest. Na de lagere school ging Van der Lubbe aan de slag als leerling-metselaar, terwijl hij in de avonduren lessen op de ambachtsschool volgde.

Als zestienjarige bouwvakker overkwamen hem in 1925 twee ongelukken: zijn ogen raakten ernstig beschadigd toen er kalk in kwam en hij werd gegrepen door het communistisch ideaal. Het leverde hem een gedeeltelijke invaliditeitsuitkering en het lidmaatschap van de afdeling Leiden van de Communistische Jeugdbond op. Zijn pleegouders bleven weliswaar zeer gesteld op de hardwerkende en goudeerlijke Rinus, maar waren zelf trouwe kerkgangers en weinig geporteerd van de wereldrevolutie. Om conflicten te vermijden ging de jonge communistische bekeerling daarom op zichzelf wonen. Zo belandde hij als kamerhuurder aan de Uiterstegracht 56 in Leiden. Dit pand werd bewoond en gefrequenteerd door een zeer gemêleerd gezelschap van revolutionaire studenten en arbeiders, die elkaar opzochten om hoogoplopende discussies te voeren over het verraad van de sociaaldemocratie, de koers van de Sowjet-Unie en de nakende opstand van het proletariaat.

De schamele invaliditeitsuitkering aanvullend met losse baantjes als sjouwer of venter stak Van der Lubbe jarenlang al zijn geld, vrije tijd en energie in de Communistische Jeugdbond. Eén van zijn kameraden zou later getuigen dat Rinus als jongen al opviel door ‘zijn open en eerlijk karakter’ en door zijn ‘vroeg rijpe gedachten, zijn ernstig zijn, wat de denker in hem kenmerkt.’² Tegelijkertijd beschikte hij over een indrukwekkende fysieke kracht en moed, die hem op de straten van Leiden de bijnaam

² S. Harteveld in: *Wie is van der Lubbe? Korte levensbeschrijving en verweerschrift tegen de sensationele berichtgeving in de landelijke pers, in verband met de brandstichting in 't Duitse Rijk, s.daggebouw* (Z.p. [Dordrecht], z.j. [1933]) 10, plaatsnamen en jaartallen tussen vierkante haken zijn toegeschreven door auteur.

Dempsey (naar een toenmalige bokskampioen) opleverde. Van der Lubbe verwierf zich in deze jaren een stevige reputatie in eigen kring, maar ook de handhavers van het gezag leerden hem goed kennen. Toen het kapitalisme in 1929 in een diepe wereldcrisis belandde, verscherpten de sociale tegenstellingen zich ook in de verpauperde fabrieksstad Leiden. Van der Lubbe werkte zich snel op tot informele voorman van de plaatselijke communistische werklozenbeweging en kwam steeds vaker hardhandig in aanraking met de politie die straatdemonstraties met knuppels en sabels te lijf ging.

In januari 1931 maakte een dergelijk treffen Van der Lubbe tot een nationale bekendheid, althans in de kring van zijn partijgenoten en geestverwanten. Op de voorpagina van het communistisch partijorgaan *De Tribune* viel op 22 januari te lezen hoe hem het colporteren met politiek drukwerk door de politie hardhandig onmogelijk was gemaakt:

Van een ooggetuige vernemen we [dat kameraad Van der Lubbe] op afschuwelijke wijze is mishandeld. Hij werd door vijf agenten onder aanvoering van een inspecteur, op de hoek van de Korevaarstraat-Hoefstraat tegen een schutting gedrukt van een in aanbouw zijnd pand, waar de politiebeesten met zijn allen zich op hem stortten, en hem daar als waanzinnigen met gummistok en sabel bewerkten. Een der agenten die er niet meer bij kon komen om onze kameraad te slaan begon, toen hij diens beenen onder die der agenten zag uitkomen, deze met zijn sabel te bewerken. Tijdens zijn overbrenging' naar het politiepsthuis werd kd. v. d. L. op de Ganzenmarkt opnieuw met de gummiknuppel bewerkt.³

Vier dagen later kwam de krant uitvoerig op de gebeurtenissen terug. Onder de ondubbelzinnige titel 'Fascisme in Leiden' verscheen een analyse waarin werd beweerd dat de Leidse politie 'van hoogerhand' opdracht had gekregen Van der Lubbe tot gewelddadig verzet te provoceren, om hem voor een paar maanden te kunnen opsluiten. Dat plan was mislukt omdat Van der Lubbe nu eenmaal 'allerminst een geweldenaar of dolleman' was, 'maar integendeel een zachte, ingetogen jongen'. Daarom hadden de 'rabauwen' geprobeerd hem met een 'mensch-onteerende ranselpartij lichamelijk of moreel kapot te maken'. Maar ook in die opzet was het

³ 'Kd. V.d. Lubbe naar het Huis van Bewaring overgebracht. Na schandalige mishandeling', *De Tribune*, 22 januari 1931, 1.

onderdrukingsapparaat niet geslaagd, ‘omdat Van der Lubbe een groote lichaamskracht en ontembare moed heeft.’⁴

De Haagse politierechtbank zou Van der Lubbe tot een week celstraf veroordelen, maar niet voordat de communisten rondom het proces een complete propagandacampagne lanceerden met protestvergaderingen, demonstraties en nieuwe artikelen in de partijkrant. Binnen een paar weken werd Marinus van der Lubbe zodoende, tenminste in de ogen van zijn politieke vrienden, tot een held van de klassenstrijd gemaakt. De straten van Leiden stonden in die dagen vol gekalkt met de leuze ‘Van der Lubbe moet vrij!’

Eenmaal weer op vrije voeten vertrok de Leidse volksheld op eigen initiatief voor een voetreis naar de Sowjet-Unie, het vaderland aller arbeiders, maar dit avontuur strandde al in Duitsland, dat hem als ongewenste vreemdeling over de grens zette. Een tweede voettocht begon hij in de herfst van 1931. Doel van de reis was ditmaal China. Met hulp van een wereldkaart had hij uitgerekend dat het in een maand of twee, drie te belopen moest zijn. Het bracht hem dit keer, lopende en liftend tot in Joegoeslavië en Hongarije. Onderweg hield hij een dagboek bij, dat bewaard is gebleven en getuigt van zijn onverflauwde engagement, de nodige nieuwsgierigheid en een zekere naïviteit, maar ook van een gebrekkig taalonderricht. Stedenschoon was aan hem niet besteed, ‘Daar die toch allemaal nog onder bewind van de bezittende klasse staan’, maar hij deed wel degelijk nieuwe ervaringen op:

Ook heeft ik nu al twee maal wijn gedronken, wat ik dacht dat limonade was, dus mij vergist. Hier maken de boeren overal zelf wijn, uit druiven of appels geloof ik, wat ze mois noemen, ’t is wel heerlijk fris drinken, maar ik moet het nooit meer, daar mij dien dag niet goed bekomen is.⁵

Zijn terugkeer naar Leiden betekende geen terugkeer naar de partij. De communisten hadden hem naar aanleiding van zijn eerste reis richting de Sowjet-Unie zijn gebrek aan discipline verweten en dat had Van der Lubbe doen besluiten zijn lidmaatschapskaart definitief in te leveren.⁶ Voor de rol

⁴ ‘Fascisme in Leiden. Ongehoord optreden der politie-rabauwen’, *De Tribune*, 26 januari 1931, 1.

⁵ Het reisdagboek is integraal opgenomen in Schouten, *Marinus van der Lubbe*, 195-233: 206-207.

⁶ Jassies, *Marinus van der Lubbe*, 11.

van gehoorzame ‘partijsoldaat’ deugde Van der Lubbe inderdaad niet. Begin januari 1932 werd hij andermaal door de Leidse politie ingerekend nadat hij bij het bureau van Maatschappelijk Hulpbetoon de ruiten had ingegooid. Die instelling had geweigerd zijn plan voor een arbeidersbibliotheek annex vergadercentrum te helpen financieren. Het ingooien van ruiten was een typisch voorbeeld van het soort onbezonnen ‘propaganda van de daad’ waar de communisten liever niets mee te maken hebben. Typisch voor Van der Lubbe was dan weer wel dat hij het betrokken kantoorpersoneel vooraf had gewaarschuwd om toch vooral bij de ramen weg te gaan, want slachtoffers wilde hij niet op zijn geweten hebben.

Radencommunist

Onder invloed van oude vrienden op de Uiterstegracht radicaliseerde Van der Lubbe gedurende het wandeljaar 1931 richting het radencommunisme. Deze stroming van radicale marxisten was in 1920 ontstaan als eerste linkse oppositie in de Communistische Internationale (Komintern) tegen de in haar ogen te weinig revolutionaire strategie van Lenin en de bolsjewieken. Heel even was de radencommunistische beweging in het woelige Duitsland van na de Eerste Wereldoorlog een geduchte concurrent van de ‘officiële’, Moskou-getrouwe partijcommunisten geweest, maar al snel was de beweging in onderlinge conflicten ten onder gegaan en ineengeschrompeld tot wel heel bescheiden proporties. Opmerkelijk genoeg behoorden bij het ontstaan van de internationale radencommunistische stroming rond 1920 twee Nederlandse marxisten tot de bekendste woordvoerders: de sterrenkundige Anton Pannekoek en de dichter Herman Gorter. Toen Rinus van der Lubbe tien jaar later in de kring van hun politieke volgelingen belandde, had Pannekoek zich van het politieke toneel teruggetrokken om zich geheel aan de wetenschap te wijden en was Gorter al een paar jaar dood. Het totaal aantal radencommunisten in Nederland bedroeg inmiddels niet meer dan enkele tientallen.⁷

⁷ Een complete geschiedenis van de radencommunistische beweging in Nederland ontbreekt. Een eerste aanzet bieden B.A. Sijes, *Enkele marxistische opvattingen betreffende de verovering van de politieke macht in de laatste zeventig jaar*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de Cleveringa-leerstoel [...] aan de Rijksuniversiteit te Leiden op 26 november 1970 (Assen 1970) en C. Brendel, ‘Die “Gruppe Internationale Kommunisten” in Holland. Persönliche

Deze gideonsbende zag zich geplaatst tegenover formidabele tegenstanders: niet alleen het kapitalisme met zijn uitbuiting, werkeloosheid en fascistisch geweld, maar ook het reformisme van de sociaaldemocratie en het bureaucratische terreurregime van de stalinisten werden met hand en tand bestreden. Al hun hoop vestigden de radencommunisten daarbij op de onwrikbare wetten van de klassenstrijd, in de zekerheid dat het crisisgevoelige kapitalisme zelf de arbeidersklasse vroeg of laat tot revolutionair optreden zouden dwingen. Parlement, vakbond en politieke partij waren in hun ogen achterhaalde concepten die volstrekt onbruikbaar waren gebleken in de klassenstrijd. De proletarische revolutie zou het werk van de arbeidersklasse zelf moeten zijn, en ook voor een partijvoorhoede van beroepsrevolutionairen kon daarin geen rol zijn weggelegd: ‘die Revolution ist keine Parteisache!’⁸

De inzichten van de radencommunisten waren meeslepend en verre van onverstandig, maar de nadruk op de noodzaak van het ‘zelf doen’ van de arbeidersklasse leverde wel een probleem op. Wat stond de radencommunisten eigenlijk nog te doen? Welbeschouwd bleef voor deze marxisten geen andere taak dan het nauwgezet bestuderen, analyseren en onderling bediscussiëren van maatschappelijke ontwikkelingen en te pogen hun inzichten in de arbeidersklasse enige bekendheid te geven. Deze intellectuele taakstelling bezorgde de radencommunisten, die in de jaren dertig opereerden onder de noemer Groepen van Internationale Communisten (GIC), de spottende bijnaam ‘kloosterbroeders van het marxisme’ op. Het valt moeilijk voor te stellen hoe een intellectueel lees- en studiegenootschap als de GIC blijvende aantrekkingskracht kon uitoefenen op een daadkrachtige en avontuurlijk aangelegde jongen als Marinus van der Lubbe. Toevallig diende zich juist in 1932 een nieuwe radencommunistische organisatie aan waarin arbeiders de boventoon voerden en die ruimte bood aan een meer activistische aanpak. Tegen het eind van de dat jaar vond Van

Erinnerungen aus den Jahren 1934-1939’, *Jahrbuch Arbeiterbewegung. Theorie und Geschichte* 2 (1974) 253-263, waarvan een Nederlandse vertaling door B. van der Steen verscheen in: *Kritiek. Jaarboek voor socialistische discussie en analyse* 2008 (Amsterdam 2008) 192-202.

⁸ O. Rühle, *Die Revolution ist keine parteisache!* (Berlijn 1920), digitaal raadpleegbaar: <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/ruehle/1920/parteisache/parteisache.htm> (laatst geraadpleegd 18 februari 2016).

der Lubbe via zijn Leidse vrienden aansluiting bij deze Linksche Arbeiders Oppositie (LAO) die vooral vanuit Rotterdam opereerde.⁹

Hoewel de radencommunisten wars waren van alle hiërarchie en leiderschap, kende de Rotterdamse LAO een onbetwiste voorman in de figuur van Eduard Sirach. De in 1895 in de Amsterdamse Jordaan geboren oud-marinematroos Sirach genoot onder zijn vrienden het aanzien van een echte held, en niet ten onrechte. Tijdens de Eerste Wereldoorlog lanceerde hij op eigen initiatief een complete sabotagecampagne op de Indische vloot die uiteindelijk tot een formele muiterij op twee schepen zou uitgroeien. Bij een demonstratie van ontevreden marinepersoneel in Soerabaja was hij in 1916 door een pistoolkogel geraakt en als arrestant gerepatrieerd, waarbij de autoriteiten hem gedurende de langdurige zeereis voortdurend in de boeien geslagen hielden. Vanaf 1918 zou hij in Duitsland aan diverse gewapende opstanden hebben deelgenomen en eenmaal terug in Nederland maakte hij naam, eerst in de communistische partij, daarna in de min of meer ‘trotskistische’ Revolutionair-Socialistische Partij. Na het verlaten van die organisatie in 1932 werd Sirach oprichter van zijn eigen LAO en redacteur van het nieuwe cluborgaan *Spartacus*.¹⁰

‘De Rijksdag brandt!’

Eind 1932 of begin 1933 moet Marinus van der Lubbe persoonlijk kennis hebben gemaakt met de oud-muiter en revolutieveteraan Sirach. Voordat hij op vrijdagochtend 3 februari 1933 Leiden verliet om met eigen ogen in Duitsland te zien hoe de Duitse arbeidersklasse in opstand zou komen tegen de kapitalistische ellende en het nieuwe naziregime, zou Eduard Sirach de laatste zijn geweest die hij in Nederland sprak. Vijftien dagen na vertrek kwam Van der Lubbe aan in Berlijn. Hitler was er op 30 januari tot Rijkskanselier benoemd, het parlement was ontbonden in afwachting van nieuwe verkiezingen op 5 maart en het partijkantoor van de machtige Duitse communistische partij was door Sturmabteilungen (SA) overgenomen, maar wat er verder stond te gebeuren wist niemand. Van der Lubbe trok door de stad, bezocht openbare vergaderingen en straatmeetings,

⁹ Jassies, *Marinus van der Lubbe*, 17.

¹⁰ ‘Sirach de Arbeiders-Candidaat van Rotterdam’, *De Tribune*, 22 april 1927, 1. De schaarse informatie over Sirach is verzameld in: Jassies, *Marinus van der Lubbe*, 44-45 (noot 22).

sprak hier en daar met werklozen, sociaaldemocraten en communisten en speurde in de verschillende arbeiderswijken naar tekenen van verzet. Het resultaat moet hem teleurgesteld hebben: aarzeling en moedeloos afwachten leek zich van de geesten meester te hebben gemaakt. Na een paar dagen vergeefs door de stad te hebben gedwaald vatte Van der Lubbe het besluit dan maar op eigen houtje tot actie over te gaan. Op zaterdag 25 februari kocht hij lucifers en een voorraadjie aanmaakblokjes. Daarmee probeerde hij diezelfde avond achtereenvolgens een stempellokaal in een arbeiderswijk, het Berlijnse stadhuis en het keizerlijk paleis in het centrum in brand te steken. Veel succes had het niet: de brandjes werden stuk voor stuk door voorbijgangers ontdekt en geblust voordat ze veel schade aanrichtten.

De volgende dag begon de Leidse brandstichter teleurgesteld aan de thuisreis: zijn geld was op, het vuur geblust en een Duitse revolutie leek niet aanstaande. Tijdens de eerste overnachting in een daklozenopvang even buiten Berlijn bedacht Van der Lubbe zich echter. Hij keerde op zijn schreden terug en slaagde er op maandagavond 27 februari in de grote vergaderzaal van de Rijksdag in vuur en vlam te zetten. Bij zijn aanhouding in de gangen van het parlamentsgebouw was Van der Lubbe halfnaakt: rennend door het gebouw had hij zijn bovenkleding gebruikt om meer brandhaarden aan te steken. Om half tien die avond zat hij opgesloten in een Berlijnse politiecel, zeven maanden later verscheen hij voor het Rijksgerechthof in Leipzig, dat hem na een proces van drie maanden op 23 december ter dood veroordeelde. Op 10 januari 1934, drie dagen voor zijn vijfentwintigste verjaardag, werd Marinus van der Lubbe op de binnenplaats van de gevangenis in Leipzig met een guillotine onthoofd. Om half acht was alles afgelopen.

Het Rijksdagbrandproces maakte Marinus van der Lubbe op slag wereldberoemd. Dat hij verantwoordelijk was voor de brand stond van meet af aan vast. Direct na zijn arrestatie op heterdaad had hij een volledige en gedetailleerde bekentenis afgelegd, inclusief een politieke verantwoording:

Ik sympathiseer met het proletariaat dat de klassenstrijd bedrijft. [...] Mijn opvatting was dat er beslist iets moest gebeuren om tegen dit systeem te protesteren. Omdat de arbeiders toen niets wilden ondernemen, wilde ik gewoon wat doen. Ergens brand stichten hield

ik voor een geschikt middel. Ik wilde geen particulieren raken maar iets wat tot het systeem behoort.¹¹

De hoop dat het signaal van een brandend parlamentsgebouw de passiviteit van de arbeidersmassa zou doorbreken, bleek vergeefs. In plaats van een revolutie werd de brand in de Rijksdag de directe aanleiding voor een verpletterend staatsingrijpen tegen de arbeidersbeweging. Nog diezelfde nacht begonnen de nazi's met hulp van de politie met het oppakken van alle communisten en linkse socialisten waarop ze hand konden leggen. Degenen die niet bij hun arrestatie werden doodgeslagen verdwenen in de eerste, inderhaast ingerichte concentratiekampen. De 'terroristische dreiging' werd door justitie en de nazi's dankbaar aangegrepen om een noodtoestand uit te roepen en alle politieke tegenstand te breken.

Voor Van der Lubbe moet het allemaal een verpletterende teleurstelling zijn geweest. Toch was hij niet de enige die door het averechts effect van zijn daad werd verrast. In Keulen mengde een groep anarchisten zich na het vernemen van het nieuws uit Berlijn uitgelaten in de carnalvalsmenigte. In Moskou hadden Duitse studenten van de Leninschool na het vernemen van het nieuws dat de Rijksdag in brand stond elkaar bij de hand gegrepen om onder het luid scanderen van '*der Reichstag brennt!*' een vrolijke rondedans te maken. Diezelfde avond was in Amsterdam een openbare vergadering van revolutionair-socialisten onderbroken voor wat zich liet aanzien als een verheugende mededeling: 'Kameraden, goed nieuws uit Duitsland, de Rijksdag staat in brand!'¹²

Bij het strafproces in Leipzig dat op 21 september 1933 van start ging stond Marinus van der Lubbe niet alleen in de beklagdenbank. Met hem stonden terecht: Ernst Torgler, voorzitter van de KPD-fractie in het parlement, Blagoj Popov, Vassili Tanev en Georgi Dimitrov, drie Bulgaren die door de Communistische Internationale in Duitsland gestationeerd waren geweest. De aanklagers probeerden met het proces de publieke opinie in Duitsland en de wereld ervan te overtuigen dat het land ternauwernood aan een rode staatsgreep was ontsnapt. Daartoe moesten zij bewijzen dat de brand niet het eigen initiatief van een Leidse enkeling kon zijn geweest, maar een goed voorbereide en vanuit Moskou georganiseerde aanslag, uitgevoerd door een compleet 'brandcommando', die het sein voor

¹¹ Een Nederlandse vertaling van het proces-verbaal is opgenomen in: Schouten, *Marinus van der Lubbe*, 235-256: 251, 252.

¹² Schouten, *Marinus van der Lubbe*, 91-92.

een communistische machtsovername had moeten geven. Nog voor de eerste zitting sloegen de communisten hard terug. Uit Duitsland ontkomen communisten lanceerden met steun van Moskou en zusterpartijen in het buitenland een geweldige publiciteitscampagne waarin de aanklacht werd omgedraaid. Net als de nazi's weigerden de communisten Van der Lubbes verklaring te geloven: hij kon onmogelijk alleen hebben geopereerd en moest wel gehandeld hebben in dienst van anderen. Wie de werkelijke opdrachtgevers waren geweest, bleek volgens hen zonneklaar uit wie van de brand geprofiteerd had. Duidelijk was inmiddels dat dat Hitler en de nazi's waren geweest.

De communistische campagne rond het Rijksdagbrandproces resulteerde in de publicatie van een omvangrijk *Bruinboek* dat, in een reeks vertalingen en enorme oplagen op de markt gebracht, probeerde aan te tonen dat Van der Lubbe als politiek warhoofd in nazikringen terecht was gekomen. Beweerd werd dat hij al in Leiden als homoseksueel bekend stond. Platzak en dakloos zou hij in Berlijn als schandknaap zijn opgepikt door leidende SA-figuren, waaronder, naar iedereen wist, nogal wat 'seksueel geperverteerden' waren. Als willoos werktuig van de nazi's zou Van der Lubbe zich hebben laten meevoeren om zich op de plaats van de brand te laten arresteren. De brand was volgens de communisten in werkelijkheid door een speciaal commando van SA-mannen aangestoken, die via een ondergrondse gang zouden zijn ontkomen. Met het afschaffen van alle politieke vrijheden en de vernietiging van de Duitse communistische partij was het doel van de fascistische provocatie volgens het *Bruinboek* volledig bereikt. Dat de nazi's behalve moordenaars ook leugenaars en brandstichters waren, wilden velen wel geloven. De medewerking van een groot aantal vooraanstaande, niet-communistische juristen en intellectuelen aan het *Bruinboek*, aan een heus tegenproces in Londen en de publicitaire campagne eromheen gaf de communistische aantijgingen een schijn van autoriteit.¹³

Het effect van de communistische aantijgingen werd nog versterkt door het optreden van de Bulgaarse aangeklaagde Dimitrov tijdens het

¹³ *Bruinboek van de Hitler-terreur en den Rijksdagbrand*. Nederlandse uitgave met voorrede van Prof. Dr. G.W. Kernkamp (Amsterdam 1933). Het boek verscheen niet bij partij-uitgeverij Pegasus, maar bij het keurige Scheltens & Giltay. Over de verschillende complottheoriën rond de brand en hun doorwerken in de historiografie: N. Jassies, *Van Rijksdagbrand tot beden. Hoe geschiedenis gemanipuleerd wordt* (Amsterdam 2007).

proces. Voor het oog van de wereldpers slaagde hij er in de rollen volledig om te draaien tijdens directe confrontaties met de aanklager, de president van de rechtbank en zelfs met de Pruisische minister van Binnenlandse Zaken Hermann Göring die als getuige optrad. Buiten Duitsland raakte menigeen ervan overtuigd dat Dimitrov en zijn communistische medeaangeklaagden onschuldig waren en dat de ‘abnormale’ homoseksueel Van der Lubbe de brand in opdracht van de nazi’s had aangestoken. Van der Lubbes houding tijdens de zittingen droeg veel bij aan de beeldvorming. Een enkele keer nog verklaarde hij dat hij de daad helemaal alleen had begaan, maar meestal wekte hij een apathische indruk. Op sommige zittingen zat hij voorover gebogen in zijn boeien en liet het snot uit zijn neus lopen. Terwijl het doodvonnis werd uitgesproken zat hij zelfs te slapen. Geruchten dat Van der Lubbe in de gevangenis werd gedrogeerd om te voorkomen dat hij zijn ‘werkelijke opdrachtgevers’ voor de rechtbank zou ontmaskeren, werden grif geloofd, ook door zijn familie in Nederland. Dat hij als enige ter dood werd veroordeeld bewees voor deze goedgelovigen slechts dat de nazi’s voor geen enkele misdaad terugschrokken. Het proces leidde tot een tweede *Bruinboek*, waarin de beschuldigingen nog eens breedvoerig uit de doeken werden gedaan en Dimitrov definitief een heldenstatus kreeg toebedeeld.¹⁴

Een wankel hoofd of toch een held?

In het tumult van nazi’s en communisten die elkaar in de rechtszaal en de wereldpers om de oren sloegen met steeds wildere verhalen over geheime ontmoetingen, ondergrondse tunnels en mysterieuze brandmiddelen, gingen de stemmen van de achtergebleven vrienden van Van der Lubbe vrijwel verloren. Niet dat zijn lot iedereen koud liet. Als slachtoffer van meedogenloze rechters wekte Van der Lubbe hier en daar wel enige sympathie. Jacques van Tol, voor en na de oorlog een van de belangrijkste tekstschrijvers van het Nederlandse lied, schreef in die dagen:

¹⁴ *Dimitroff contra Goering. Bruinboek II. Onthullingen over de werkelijke brandstichters van den Rijskeday* (Amsterdam z.j. [1934]). Na het proces bleven de vrijgesproken communisten aanvankelijk in ‘preventieve hechtenis’. De drie Bulgaren werden vervolgens uitgewezen naar de Sowjet-Unie, waar Dimitrov vanaf 1935 leiding gaf aan de Communistische Internationale.

In de vroege ochtendkilte,
eerder dan men had verwacht,
heeft een misdaad plaats gevonden
door een rechtelijke macht.

Net als in de middeleeuwen
intellect en eer tot spot,
sleepte men een mens, een jongen
als een hond naar het schavot.
[...]
't Mes komt suizend naar beneden
Fonkelend in zijn glinsterpracht,
Snijdt door vlees en bloed het hout in
[en 't] monsterstuk is weer volbracht.¹⁵

In Antwerpen dichte niemand minder dan Willem Elsschot nog datzelfde
jaar:

Jongen, met je wankel hoofd
aan den beul vooruit beloofd,
toen je daar je lot verbeidde
stond ik wenend aan je zijde.

De operette duurde lang:
van het wraakhof naar 't gevang,
van 't gevang weer naar bet hof
in de boeien van den mof.

En over het vaderland dat zich om het lot van Van der Lubbe niet had
bekommerd:

Laat het stikken in zijn centen,
in zijn kaas en in zijn krenten,
in zijn helden, als daar zijn:
'Tromp, De Ruyter en Piet Hein.

¹⁵ Geciteerd in: I. Cornelissen, 'Nagekomen nieuws over Jaqc. Van Tol', *Het Parool*, 4 maart 1992. Van Tol werd later lid van de NSB en schreef tijdens de bezetting vrolijk door in de geest van de nieuwe tijd.

De laatste strofen van Elschots heldendicht voor 'Jongenlief' Van der Lubbe vormen een bede die elf jaar later daadwerkelijk verhoord zou worden:

Moog je geest in Leipzig spoken
tot die gruwel wordt gewroken,
tot je beulen, groot en klein,
door den Rus vernietigd zijn.¹⁶

Aan de politieke bedoelingen van de brandstichter gingen teksten als deze grotendeels voorbij. De achtergebleven radencommunisten in Nederland deden wat ze konden, al was dat niet veel. De Amsterdammer Age van Agen publiceerde in de zomer van 1933 een brochure *Marinus van der Lubbe. Proletariër of provocateur?* Op die vraag gaf Van Agen een helder antwoord. Dat de nazi's logen, behoefde voor hem en zijn lezers geen betoog, maar de arbeiders die nog geloof hechtten aan de valse beweringen van de communisten en sociaaldemocraten hield hij indringend voor dat Van der Lubbe geen fascistische provocateur, maar één van hen was:

De brandstichting in het Rijksdag-gebouw is de daad van een revolutionair proletariër, die scherp waarnam het verraad, dat aan de strijd der arbeidersklasse bedreven is, en met die daad de nationalistische demagogie der Nazi's en de democratische demagogie der parlementaire sjacheraars poogde te doorkruisen. (...) De daadkracht en de zelfverzaking, die Van der Lubbe bezielde, zal de arbeidersmassa moeten bezielen, wil zij aan het misdadige kapitalisme een einde maken!!¹⁷

Het concept van individueel heldendom paste slecht in de denkwereld van de radencommunisten, waarin het belang van de collectieve arbeidersklasse nu eenmaal alles overschaduwde. Toch konden zij met het zelfstandig en individuele optreden van de Leidse metselaar beter uit de voeten dan socialistische van andere richtingen. Ruim dertig jaar later zou Van Agen het nog eens uitleggen. Volgens hem hadden de Moskou-getrouwe partijcommunisten simpelweg niet kunnen geloven dat Van der Lubbe de brand alleen en op eigen initiatief had aangestoken: 'De gereguleerde

¹⁶ W. Elsschot, 'Van der Lubbe' in: *Verzameld werk* (Amsterdam 2001) 762-763.

¹⁷ [A. Van Agen], *Marinus van der Lubbe. Proletariër of provocateur?* (Z.p. [Amsterdam], z.j. [1933]) 16.

zogenaamd socialistische en zogenaamd communistische leiderspartijen kunnen nooit toestaan, dat de arbeiders zelf iets doen.¹⁸

Ook de Rotterdamse LAO van Sirach nam het met zijn blad *Spartacus* volmondig op voor Van der Lubbe. Een aantal radencommunisten in Amsterdam bundelde de krachten en verzorgde de uitgave van een heus *Roodboek*, waarin getuigenissen en documenten van Leidse kameraden waren samengebracht in een poging de 'laffe lastercampagne, de anti-proletarische bedoelingen en de valsche 'bewijzen' van het *Bruinboek* te ontmaskeren.¹⁹ De Leidse metselaar en radencommunist Simon Hartevelde had het reisdagboek en brieven van Van der Lubbe bewaard en deze werden integraal in het *Roodboek* opgenomen, waarmee de geschiedschrijving een enorme dienst werd bewezen.

Een groot bereik hadden deze publicaties niet, al raakte het *Roodboek* volgens twee van de samenstellers binnen een paar dagen uitverkocht. De twee werden in 1967 door dagblad *Het Parool* geïnterviewd, waarbij Age van Agen met trillende lip getuigde:

Het beeld, dat ik van Van der Lubbe heb en dat ik heb trachten over te brengen, was niet dat van een versufte stommeling en ook niet de fiere held, die anderen wel in hem hebben willen zien. Hij was een arbeider! Hij had de weerstand koste wat het kost de arbeiders te waarschuwen en op te ruien zich te verzetten. Hij wist dat het kon.²⁰

De belangstelling voor Van der Lubbe kent een eigen conjunctuur, die opmerkelijk parallel loopt met die van de na-oorlogse golven van jeugdprotest. In de jaren zestig werd hij postuum ingelijfd door de langharige protestgeneratie en verscheen een bewerkte versie van een geromantiseerde biografie uit 1939 onder de nieuwe titel *Doodstraf voor een provo*.²¹ Ook de kraakbeweging van de jaren tachtig, die zelf de nodige ervaringen opdeed met het averechtse effect dat sommige actiemiddelen op

¹⁸ A. Van Agen geïnterviewd in: Piet van den Ende, 'Twee oude kameraden van Van der Lubbe', *Het Parool*, 3 maart 1967.

¹⁹ *Roodboek. Van der Lubbe en de Rijksdagbrand* (Amsterdam z.j. [1933] 6; In 2001 verscheen een integrale herdruk bij uitgeverij Kelder.

²⁰ A. Van Agen in: Piet van den Ende, 'Twee oude kameraden van Van der Lubbe', *Het Parool*, 3 maart 1967.

²¹ J. Last, *Rinus van der Lubbe. Doodstraf voor een provo* (Dinxperlo z.j. [1967]), oorspronkelijk verschenen als: J. Last en H. Wilde, *Kruisgang der jeugd* (Rotterdam 1939).

de publieke opinie kon hebben, herontdekte de tragische held uit Leiden. Dat leidde tot de in eigen kring omstreden documentaire *Water en vuur* van regisseur Joost Seelen, tot de naamgeving van een heus Van der Lubbehof tussen de Uiterste- en Middelstegracht in Leiden en tot een blijvend gedenkteken aan de Morspoort. Aan de stadszijde staat daar sinds 27 februari 1999 een stenen monument van de hand van Ron Sluik en Reinier Kurpershoek. Op Rinus' negentigste geboortedag, 13 januari 1999 hadden zij al eenzelfde steen op het Südfriedhof in Leipzig onthuld. Deel drie van het project leverde politieke problemen op. De Duitse overheid zag weinig heil in een monument voor de brandstichter pal voor de entree van de gerestaureerde Rijksdag. De Berlijnse steen voor Van der Lubbe kwam er uiteindelijk toch, naast de fietsenstalling van het Deutsches Theater en daarmee netjes uit het zicht.

 Facebook.com/History-Brill Publishing

 Youtube.com/BrillPublishing

 Twitter.com/Brill_History

 brill.com

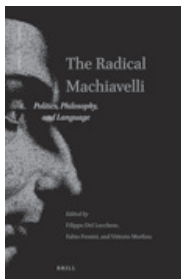
BRILL

Thinking in Extremes

Machiavellian Studies

· ISSN: 2352-1155
· brill.com/tie

The Radical Machiavelli

Politics, Philosophy, and Language

Edited by **Fillipo del Lucchese**, Brunel University, London,
Fabio Frosini, University of Urbino, and **Vittorio Morfino**,
Università di Milano-Bicocca

- August 2015
- ISBN 978 90 04 28767 9
- Hardback (xvi, 468 pp.)
- List price EUR 159.-
- *Thinking in Extremes, 1*

In *The Radical Machiavelli: Politics, Philosophy and Language*, some of the finest Machiavellian scholars explore the Florentine's thought five hundred years after the composition of his masterpiece, *The Prince*. Their analysis, however, goes past *The Prince*, extending to Machiavelli's entire corpus and shining new light on his political, historical, and military works, with a special focus on their heritage in modern Marxist

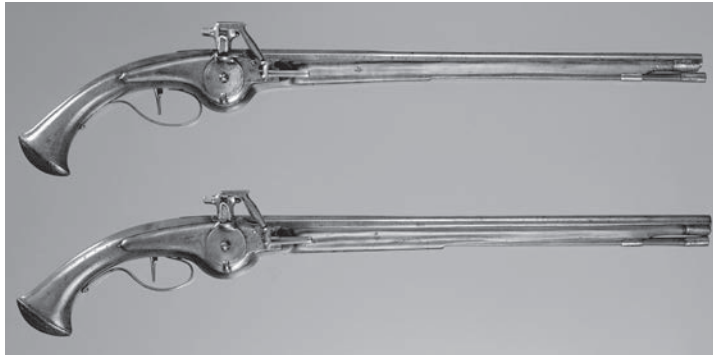
thought, the arena in which they reverberate most profoundly and originally.

READERSHIP: All interested in Machiavelli's thought, history of political thought, and Marxism, political theory, early modern history and the Renaissance, particularly MA and advanced BA students, PhD and post-doc students, as well as scholars.

'Geen erg heldhaftig verhaal'. Op zoek naar antihelden in het Rijksmuseum

Eveline van Rijswijk

Stel je voor, je bent op een dag twee van je pistolen aan het schoonmaken, omdat één ervan kort daarvoor nog weigerde een schot te lossen. Plotseling gaat het pistool waar niets mee aan de hand was ineens af en vliegt er een kogel door je kin en kaak, waarna je – na een week van helse pijnen – komt te overlijden. Ter herinnering aan jouw ietwat ongelukkige dood worden beide pistolen, met in de ene nog de niet afgevuurde kogel die het pistool geblokkeerd had, bewaard. Eeuwen later kunnen miljoenen bezoekers in het Rijksmuseum zich vergapen aan de pistolen en op een klein informatiebordje precies lezen hoe jij op een wat kneuterige manier aan je einde gekomen bent. Droogjes merkt het Rijksmuseum op dat het 'geen erg heldhaftig verhaal' is, maar kennelijk werden de wapens toch bewaard voor het nageslacht.

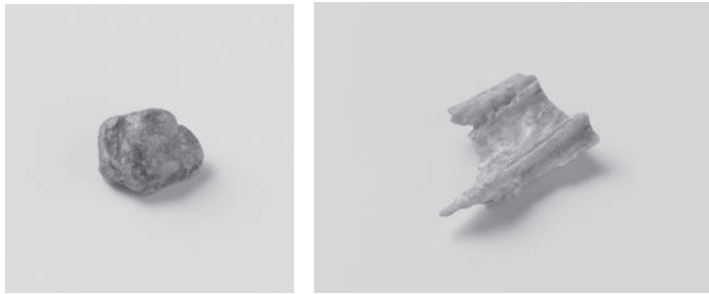
Afb. 1: De pistolen.¹

Stel je nu voor dat je de mogelijkheid hebt om op een hele andere manier de geschiedenisboeken in te gaan, namelijk als een gesneuvelde strijder voor het vaderland. Tijdens de Slag bij Hulst in 1640 word je, al rijdend op je paard, getroffen door een kogel in je onderrug, waarna je zeven dagen later

¹ [Http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233747](http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233747).

Leidschrift, jaargang 31, nummer 2, mei 2016

aan de gevolgen van je verwondingen overlijdt. De zwaar vervormde loden kogel wordt uit je wond gepeuterd, net als wat stukjes bot en die worden vervolgens zorgvuldig bewaard. Ook deze objecten komen eeuwen later in het Rijksmuseum terecht, waardoor miljoenen bezoekers kunnen lezen over jouw heldhaftige optreden. Bovendien heb je nog meer geluk, want de objecten komen in dezelfde vitrine te liggen als waar de pistolen liggen waarmee een of andere schlemiel zich per ongeluk dodelijk verwond heeft.

Afb. 2: Een loden kogel en een stukje bot.²

Als je dan toch mag kiezen hoe je de geschiedenisboeken in wilt gaan, dan kies je waarschijnlijk voor het tweede verhaal. Maar om welke twee personen gaat het eigenlijk in deze verhalen? Eerstgenoemde was niemand minder dan Willem Frederik van Nassau, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, die op 31 oktober 1664 aan zijn einde kwam. Willem Frederik kwam overigens niet alleen op een knullige manier aan zijn einde, ook tijdens zijn leven kon hij als stadhouder niet altijd een vuist maken. Hij beraamde met stadhouder Willem II in 1650 zelfs een plan om Amsterdam aan te vallen, maar dat mislukte jammerlijk. Misschien kan Willem Frederik van Nassau überhaupt de boeken in als grootste antiheld van het Rijksmuseum, want ook in de dagboeken die bewaard gebleven zijn, komt een niet al te rooskleurig beeld van hem naar boven. Zo hield hij daarin nauwgezet bij hoe het met zijn stoelgang ging als hij ziek was en noteerde ook zijn braakpartijen zorgvuldig.³

² Loden kogel: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233751>. Stukje bot: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233753>.

³ Zie L. Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Amsterdam 2000).

Het tweede, meer heldhaftige verhaal, gaat over niemand minder dan de oudere broer van Willem Frederik, Hendrik Casimir I, die al in 1640 om het leven was gekomen, waarna Willem Frederik het stokje van Hendrik Casimir over had mogen nemen als stadhouder. Hendrik Casimir was dus gesneuveld tijdens de Slag bij Hulst en om zijn heldenstatus nog meer te vergroten werd ook een met bloed doordrenkt hemd bewaard, al is het niet helemaal zeker of dit hemd daadwerkelijk van hem geweest is.⁴ Ook dit hemd is onderdeel van de collectie van het Rijksmuseum. Van het witte linnen is haast niks meer over dankzij de grote bloedvlekken en het feit dat het hemd gescheurd en verteerd is.⁵ Alsof het met bloed doordrenkte hemd niet genoeg was, is er ook nog de kolder die hij droeg tijdens de slag, waar precies ter hoogte van de onderrug nog een gat zit.⁶ De kolder en het hemd worden momenteel trouwens niet tentoongesteld.⁷

Overigens valt er ook een kanttekening te maken bij het ‘heldendom’ van Hendrik Casimir. Dat hij gewond raakte aan zijn onderrug, had hij namelijk aan zijn eigen miscalculatie te danken. Hoewel de Spanjaarden namelijk weinig troepen hadden, had de Spaanse aanvoerder zijn trompettisten verschillende melodieën laten spelen, waardoor Hendrik Casimir op de vlucht geslagen was tijdens de aanval op Fort Moerschans. Stadhouder Frederik Hendrik beval vervolgens om de andere forten aan te vallen, waarna Hendrik Casimir op slechts 28-jarige leeftijd zou sneuvelen bij de slag om – ironisch genoeg – ‘Fort Nassau’. Het offensief zelf mislukte bovendien.

De voorwerpen die herinneren aan de twee broers – de pistolen, de loden kogel, het stuk bot, het linnen hemd, de kolder – ze waren allemaal onderdeel van de collectie van Friese stadhouders en kwamen zo uiteindelijk terecht in het Rijksmuseum.

⁴ Hemd: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.1775>. G. van der Ham, *De Geschiedenis van Nederland in 100 voorwerpen* (Amsterdam 2013) 126-130.

⁵ Nu komen er zelfs twee van dit soort hemden voor in de collectie van het Rijksmuseum, dus óf Hendrik Casimir droeg er twee, óf een of beide hemden waren niet echt van hem, maar van iemand anders die gesneuveld is. Dit tweede exemplaar is overigens minder gehavend dan het eerder genoemde exemplaar: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.1773>.

⁶ Kolder: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.310352>.

⁷ Overigens bevindt zich in de collectie van het Rijksmuseum ook nog een hoed en een onderbroek die mogelijk van Hendrik Casimir geweest zijn.

Wat deze voorwerpen mooi illustreren is hoe er in de geschiedenis omgegaan wordt met heldendom. Bepaalde voorwerpen kunnen dienen als historisch 'bewijsmateriaal' om iemands heldenstatus extra te onderstrepen. Gaat het om invloedrijke personen, dan kunnen deze voorwerpen zelfs verworden tot een soort vaderlandse relieken. Maar dat roept in het kader van dit nummer van *Leidschrift* over antihelden ook de vraag op of er in de vaste opstelling van het Rijksmuseum ook objecten te vinden zijn van figuren uit de Nederlandse geschiedenis die niet bepaald het prototype held zijn.⁸ In hoeverre is er in de vaste opstelling van het Rijksmuseum ruimte voor deze zogenaamde 'net-niet-helden', *wannabe*-helden of antihelden? Tijdens deze zoektocht wordt uitgegaan van de antiheld als een persoon die niet zozeer bewonderd wordt, maar juist medelijden of spot opwekt en meer een slachtoffer is van een samenloop van omstandigheden dan zelf een vuist heeft kunnen maken om de loop van de geschiedenis te beïnvloeden.⁹

Negentiende-eeuws en nationalistisch?

De zoektocht naar antihelden in een museum zoals het Rijksmuseum is overigens geen vanzelfsprekende onderneming. Zo kwam er bij de heropening van het Rijksmuseum in het voorjaar van 2013 kritiek op de grote aandacht voor vaderlandse helden. Het Rijksmuseum was nog altijd 'negentiende-eeuws en nationalistisch, met ontzag voor de geschiedenis van de grote mannen', concludeerden Marieke Bloembergen en Martijn Eickhoff.¹⁰ Geert Janssen schreef dat er maar weinig aandacht was voor 'outsiders' in het museum: 'We krijgen wel heel veel voorwerpen te zien die

⁸ In het Rijksmuseum zijn acht eeuwen geschiedenis met ongeveer achtduizend objecten in tachtig zalen te zien. De collectie telt in totaal 1,2 miljoen objecten. Online kan de collectie doorzocht worden, de teller staat anno 2016 op meer dan vijfhonderdduizend objecten, waaronder honderdduizenden prenten, duizenden tekeningen, schilderijen, foto's, penningen, beeldhouwwerken, poppenhuizen, munten, sieraden, kleding, serviezen, miniaturen en ga zo maar door. Voor dit artikel heb ik gekeken naar de vaste opstelling zoals in het voorjaar van 2016.

⁹ Definitie van een antiheld ontleend aan: G.J. van Bork e.a., *Algemeen Letterkundig Lexicon* (2012 - 2015).

¹⁰ M. Bloembergen en M. Eickhoff, 'Een klein land dat de wereld bestormt. Het nieuwe Rijksmuseum en het Nederlandse koloniale verleden', *BMGN – Low Countries Historical Review* 129.1 (2014) 156-169: 157.

hebben behoord tot de “insiders” van de Gouden Eeuw, maar horen weinig verhalen van de mogelijke ‘outsiders’ in die samenleving’.¹¹

Namens het Rijksmuseum reageerde hoofd van de afdeling geschiedenis, Martine Gosselink. Zij gaf aan dat het museum qua decoraties misschien de negentiende-eeuwse sfeer had teruggebracht, maar dat het ‘uitdrukkelijk een eenentwintigste-eeuws en dus kritisch beeld van de Nederlandse cultuur en geschiedenis’ geeft. Verder legde ze uit dat het museum nu eenmaal te maken heeft met de beperkingen van de collectie, waardoor het museum niet een ‘louter historisch’ museum kan zijn en ook niet volledig, waardoor bijvoorbeeld ‘aspecten als gender, migratie en ‘de ander’”, niet helemaal uit de verf kunnen komen.¹²

Is het museum inderdaad negentiende-eeuws en nationalistisch als het aankomt op de omgang met vaderlandse helden? Als je het aantal objecten van een held in de vaste opstelling als maatstaf neemt, dan neigt dit in het geval van een Michiel de Ruyter (vertegenwoordigd met maar liefst 36 objecten!) toch zeker naar een lichte vorm van trots op ‘onze zeeheld’. Toch is het museum in haar omgang met helden zeker niet negentiende-eeuws te noemen, omdat het de verering van vaderlandse helden juist ook problematiseert.

Dat het museum ook kanttekeningen plaatst bij wat voorheen de grote vaderlandse helden waren, blijkt in het bijzonder bij Jan Pieterszoon Coen. In navolging van de discussie over een standbeeld van Coen in Hoorn in 2011, waar een kritische noot toegevoegd werd op het tekstbordje bij het standbeeld, kun je nu ook in het Rijksmuseum lezen dat ‘Coens onderneming gepaard ging met diverse militaire acties, waar de inheemse bevolking zwaar onder te lijden had’.¹³ Daarmee is er een nieuwe categorie in het Rijksmuseum ontstaan: die van ‘gevallen helden’, ofwel vaderlandse helden die inmiddels te controversieel zijn om nog voor ‘echte’ held door te kunnen gaan. Marieke Bloembergen en Martijn Eickhoff concludeerden in hun recensie dan ook dat het museum ‘duidelijk zijn best gedaan [heeft om] te tonen het Nederlandse koloniale rijk ontstond en de pijnpunten ervan zichtbaar te maken’.¹⁴

¹¹ G.H. Janssen, ‘Less is More. Geschiedenis in het Rijksmuseum’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 129.1 (2014) 146-155.

¹² M. Gosselink, ‘Repliek van het Rijksmuseum’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 129.1 (2014) 170-180: 173.

¹³ J.P. Coen, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.9849>.

¹⁴ Bloembergen en Eickhoff, ‘Een klein land dat de wereld bestormt’, 162.

Koloniale antihelden

Laten we de zoektocht naar antihelden bij deze koloniale geschiedenis vervolgen. Met name de collectie van de negentiende eeuw levert interessante kandidaten voor de titel van antiheld op. Twee schilderijen springen daarbij in het oog. Zo valt op een schilderij van Nicolaas Pieneman te zien hoe Diponegoro, een Javaanse prins en opstandelingenleider tijdens de Javaoorlog (1825-1830), het hoofd moest buigen voor de luitenant-generaal Hendrik Baron de Kock. Diponegoro had in 1825 een massale opstand tegen het Nederlandse gezag ontketend, wat als een totale verrassing kwam voor het gouvernement. Vijf jaar zou de Javaoorlog (1825-1830) duren, omdat de vredesonderhandelingen telkens mislukten. Pas in februari 1830 gaf Diponegoro op.

Wie het schilderij (afb. 3) bekijkt, ziet meteen wie hier de overwinnaar – en zelfs held – is en wie de verliezer. Dat is niet geheel verwonderlijk, want het schilderij is in opdracht van luitenant-generaal De Kock zelf gemaakt, wat de ferme houding en vastberaden blik van De Kock verklaart.¹⁵ Maar deze ‘koloniale held’ die de slepende oorlog beëindigd had, blijkt in de omgang met Diponegoro een niet helemaal zuiver spel gespeeld te hebben. Zo zou Diponegoro uitgenodigd zijn om te onderhandelen over een correcte afhandeling van de oorlog, maar na het gesprek mocht hij niet vertrekken zoals afgesproken en werd hij gearresteerd en verbannen. Volgens Baron de Kock was het gevaar te groot dat Diponegoro weer een opstand zou ontketenen. Diponegoro zou vele jaren later in ballingschap overlijden, geen erg succesvol einde van zijn carrière als opstandeling. Eén troost voor Diponegoro is uiteraard dat hij in Indonesië wél gezien wordt als held. Want daar waar Diponegoro in het Rijksmuseum nog steeds de ‘onderworpen’ is, heeft Indonesië hem in de jaren zeventig officieel uitgeroepen tot nationale held. Ook is het wellicht een schrale troost voor Diponegoro dat we – net als bij Jan Pieterszoon Coen – nu met andere ogen naar De Kock kijken. Niet het beeld van een held, maar het beeld van een man die zich niet hield aan een *gentleman's agreement* blijft hangen na het zien van dit schilderij.

¹⁵ De zoon van Hendrik Merkus de Kock schonk het schilderij in 1907 aan het Rijksmuseum, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.7679>.

Afb. 3: Diponegoro en Baron de Kokk.¹⁶

Een heel ander type antiheld uit deze koloniale periode is de tragische held Kees Pop, een gewonde Afrikaanse militair die Isaac Israëls waarschijnlijk in 1882 in het Werfdepot van het KNIL te Harderwijk schilderde (afb. 4). De geschiedenis van deze Afrikaanse militairen in Indië is ironisch: zo'n drieduizend militairen werden in de negentiende eeuw vanuit de West-Afrikaanse kust – het tegenwoordige Ghana – geronseld om te gaan vechten tegen de bevolking in Atjeh. Net als de andere Afrikaanse soldaten kreeg de door Israëls geportretteerde 'Kees Pop' een naam die voor Nederlanders gemakkelijker uit te spreken was dan de originele naam van de militair.¹⁷

¹⁶ [Http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.7679](http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.7679).

¹⁷ E. Sint Nicolaas, 'Een Afrikaan in dienst van het KNIL: Een zoektocht naar de naam bij het gezicht', *Bulletin van het Rijksmuseum* 48.4 (2000) 294-303. Zijn originele naam is overigens niet bekend.

Afb. 4: Kees Pop.¹⁸

Israëls heeft hem op een fascinerende en dubbelzinnige wijze geschilderd. Ergens is Kees Pop een held, getuige de twee militaire onderscheidingen die bij hem opgespeld zijn. Zo draagt hij de Atjeh-medaille (met het blauwe lint) voor zijn deelname aan de eerste Atjeh-expeditie in 1873-1874 en het Kruis voor Belangrijke Krijgsverrichtingen (met het groen-oranje lint). Weliswaar zijn het geen hoge onderscheidingen, maar toch. Twaalf jaar maar liefst diende Kees in het KNIL en ergens tijdens die strijd is hij gewond geraakt. Nu kan een gewonde militair zeer heldhaftig zijn, maar Kees Pop is vooral tragisch. De medailles prijken niet echt op zijn borst, ze hangen daar maar een beetje, half bedekt door de witte mitella waarin zijn gewonde arm hangt. We zien hier geen held, maar een man die – vermoeid door de strijd voor een land dat niet het zijne is – wacht op terugkeer naar West-Afrika.

Size matters

In welke oorlog je vecht en wat de uitkomst van die oorlog is, bepaalt uiteraard hoe het schilderij eruit komt te zien dat na afloop van dit soort historische gebeurtenissen gemaakt wordt. Wie zoekt naar helden en

¹⁸ [Http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.358366](http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.358366).

antihelden moet dan ook alert zijn op zoets ogenschijnlijk triviaals als de grootte van een schilderij.

Wie de eerste zaal van de negentiende eeuw in het Rijksmuseum in loopt, wordt bijvoorbeeld omvergeblazen door een enorm schilderij van maar liefst 5,5 bij 8 meter, waarop de slag bij Waterloo afgebeeld wordt. De centrale held op dit schilderij is Arthur Wellesley, aanvoerder van de coalitie die Napoleon succesvol versloeg. De Nederlandse historieschilder en latere directeur van het Rijksmuseum Jan Willem Pieneman had het schilderij aan Wellesley willen verkopen, maar uiteindelijk werd het gekocht door koning Willem I. De reden? Zijn zoon, Willem, stond er ook op afgebeeld. Op de linkervoergrond had Pieneman de kroonprins die gewond was geraakt aan zijn schouder, als een echte held geportretteerd.¹⁹

Maar wie goed rondkijkt, ziet juist ook de tragiek van deze held van Waterloo in deze zaal. Zo enorm als het doek is waarop de heldendaad van de kroonprins in Waterloo afgebeeld is – het schilderij past maar net in het museum – zo pietepouterig zijn de twee schilderijtjes waarop de strijd tegen de Belgen afgebeeld is. Ze hangen wat weggemoffeld in de hoek, links van het grote Waterloo-schilderij.

In de strijd tegen de Belgen was het in eerste instantie de tweede zoon van koning Willem I, prins Frederik, geweest, die in Brussel de orde moest herstellen, maar daar niet in slaagde. Hij moest zich na een paar dagen al terugtrekken. De daden van de toekomstige Willem II tijdens de Tiendaagse Veldtocht, specifiek de slag bij Boutersem op 12 augustus 1831, werden vastgelegd op een schilderijtje van amper 46 bij 60 centimeter groot. Veel meer dan een prins die naast zijn gewonde paard staat voor een boerenhuis is niet te zien.²⁰ En dan hangt er ook nog een nietszeggend schilderijtje van een legerkamp in Rijen.²¹ Het contrast met de Slag bij Waterloo kan haast niet groter.

Het boeiende is dat in België de rollen omgedraaid zijn. In Brussel vind je juist een enorm schilderij van Waterloo-achtige proporties over de gewonnen strijd tegen Nederland. Gustaf Wappers maakte dit ‘Tafereel van de Septemberdagen 1830 op de Grote Markt te Brussel’ – ofwel het moment waarop de Belgische onafhankelijkheidsverklaring voorgelezen werd – maar liefst 4,5 meter bij 6,6 meter groot. Iets kleiner dan het schilderij van Waterloo van Pieneman, maar het punt is duidelijk: het maakt

¹⁹ Waterloo: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.5029>.

²⁰ Slag bij Boutersem: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.5035>.

²¹ Legerkamp bij Rijen: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.356879>.

voor je heldenstatus niet alleen veel uit in welke oorlog je vecht en of je die oorlog glansrijk wint of niet, maar ook dat *size matters* bij de verbeelding van hoe groots je heldendaad was.²² De kleine schilderijtjes over de Belgische Opstand maken in één oogopslag duidelijk dat hier niets groots werd verricht.

‘Jan de Martelaar’

Wie over de Belgische Opstand spreekt, kan uiteraard ook niet om Jan van Speijk heen, de kanonneerbootcommandant die ‘dan liever de lucht in’ ging dan dat hij in Belgische handen zou vallen. Toen Nederland na de verloren oorlog snakte naar vaderlandse helden – alleen al om zich af te kunnen zetten tegen de nieuwe Belgische natie – was daar de dankbare figuur van Jan van Speijk. Maar ook zijn heldendom is gemankeerd.

Op het schilderij dat Jacobus Schoemaker Doyer maakte van Van Speijk zie je twee zeelieden vluchten terwijl Van Speijk de lont in het kruitvat steekt.²³ Terwijl de bemanning op de achtergrond duidelijk niet erg heldhaftig is, prijkt van Speijk als vastberaden superheld op de voorgrond. Je herkent de held pas als je de niet-helden om hem heen ziet, is hier de boodschap. Daar – op dat moment, 5 februari 1831 – wordt het kaf van het koren gescheiden. De paniek in de ogen van de twee andere aanwezigen maakt Van Speijk vanzelfsprekend de echte held.

Je kunt het zo gek niet verzinnen of het is vervolgens gemaakt van de overblijfselen van Van Speijks kanonneerboot: van decoratieve metalen rozentakjes tot een mooie ring.²⁴ Het mooie is dat deze voorwerpen zelfs voorzien werden van een echtheidscertificaat, vergelijkbaar met de stukjes van de Berlijnse muur die je vandaag de dag kunt kopen als souvenir.

De uitkomst van de oorlog tegen de Belgen, was niet bepaald iets om trots op te zijn. De weinige helden die er waren, werden dan ook gekoesterd. En dus valt Van Speijk eigenlijk in de categorie van ‘zogenaamde helden om je verlies mee te kunnen verwerken’.²⁵ Dat verklaart ook dat de populariteit

²² Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België te Brussel.

²³ Jan van Speijk: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.5415>.

²⁴ Rozentakje: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233442>.

Ring: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.362515>.

²⁵ G. van der Ham, *De geschiedenis van Nederland in 100 voorwerpen* (Amsterdam 2013), 340.

van Van Speijk maar van korte duur was. Na 1840 was zijn verering niet meer relevant – de scheiding tussen Nederland en België was tenslotte een voldongen feit.²⁶ Het verlies was verwerkt en de nutteloze dood van Jan had van hem geen echte duurzame held gemaakt.

En dus zou ik Jan van Speijk willen vergelijken met een andere ‘Jan de Martelaar’: Jan van Schaffelaar. In de Voorhal van het Rijksmuseum vind je een gigantisch schilderij van deze Jan van Schaffelaar die zich – volgens de overlevering – van een omsingelde toren afgooide waardoor de Hoeken de Kabeljauwen zouden sparen tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten in de vijftiende eeuw.²⁷ Deze daad van Jan was van het zuiverste martelaarschap, want hij had met zijn zelfopoffering de levens van zijn volk gered. Daarbij steekt de wat roekeloze en zinloze opoffering van levens door Jan van Speijk toch enigszins schrill af.

De Gouden Eeuw: een rijkeluiszoontje en een barbaar

De zoektocht naar antihelden in de zalen die draaien om de Gouden Eeuw is misschien wel het meest complex. Zaal na zaal vind je hier vele portretten van succesvolle mensen behorende tot het establishment in de Gouden Eeuw. Alleen als je goed zoekt en de verhalen achter deze portretten onderzoekt, ontdek je de minder geslaagde karakters. Tussen al die pracht en praal en succesverhalen van ondernemers en machtige bestuurders vind je in de zaal ‘Burgers aan de macht’ bijvoorbeeld een portret van Gerard Bicker, in de volksmond tegenwoordig ook wel de ‘dikke Bicker’ genoemd. Het portret van de twintigjarige Gerard Bicker, Heer van Engelenburg, is gerust iconisch te noemen.²⁸ Enerzijds is hij de vleesgeworden verwezenlijking van de rijkdom en macht van zijn familie, de invloedrijke Bickers uit Amsterdam, anderzijds is zijn postuur niet bepaald een visitekaartje en zijn levensloop ook niet echt glorieus. De dikke Bicker – hij zou wel 220 kilo gewogen hebben - was in 1649 drost van Muiden geworden, waardoor hij de toegangswegen naar Amsterdam moest bewaken. Die ene taak wist hij niet erg glansrijk te vervullen, want op een dag in 1650 moest hij de burgemeesters mededelen dat hij vernomen had van een postbode dat stadhouder Willem II (inderdaad, samen met de eerder

²⁶ L. Jensen, *De verbeerlijking van het verleden* (Nijmegen 2008).

²⁷ Jan van Schaffelaar: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.HARCHIEF.28478>.

²⁸ Gerard Bicker; <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8663>.

genoemde onfortuinlijke stadhouder Willem Frederik) een aanslag op de stad aan het beramen was – de troepenmacht was al in de buurt, maar kon Amsterdam kennelijk niet helemaal vinden – maar Gerard Bicker zou volgens het pamflet *‘t Myder Sproockje’* uit het raam gesprongen zijn en in een bootje gevlucht zijn. De poorten werden wel gesloten en stadhouder Willem II slaagde er niet in Amsterdam in te nemen. Ook in de liefde ging het Gerard Bicker niet goed af, zijn huwelijk met Alida Coninx liep uit op een echtscheiding. De ouders van Gerard waren altijd al tegen het huwelijk geweest en hadden hun zoon zelfs aangeklaagd omdat hij voor haar gekozen had. Gerard Bicker valt in die zin in de antiheld-categorie van het rijkeluiszootje die in de schaduw stond van zijn vader, de succesvolle Andries Bicker, die zelfs tien maal verkozen werd als burgemeester.

Ongetwijfeld zijn er nog meer van dit soort verhalen te vinden achter de ogenschijnlijk succesvolle figuren uit de Gouden Eeuw. Veel aandacht gaat echter uit naar de helden van deze periode. Dat er in de Gouden Eeuw een grote behoefte ontstond om juist ‘vaderlandse helden’ te eren, is logisch: een nieuwe staat moet zichzelf uiteraard profileren door middel van zijn helden.

Afb. 5: *Civillis* door Rembrandt.²⁹

²⁹ [Http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.547200](http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.547200). Het schilderij hing de afgelopen jaren in het Rijksmuseum, al is het een bruikleen uit Zweden.

Het is daarom extra interessant om stil te staan bij een schilderij dat Rembrandt in die tijd maakte van de ‘oer-vaderlandse’ held Julius (Claudius) Civilis, die in 69-70 na Christus in opstand kwam tegen de Romeinen. Na de Vrede van Münster – een mooi moment om de mythe van de Bataafse Opstand nog eens af te stoffen – had Rembrandt de opdracht gekregen om een schilderij te maken van Civilis voor het stadhuis op de Dam. Maar wat deed Rembrandt? Hij schilderde Civilis als een woeste man, in plaats van als een klassieke held. Het oordeel van de commissie was dan ook vernietigend: Rembrandt had geen held geschilderd, maar een barbaar! Niet eens een net-niet-held, maar een regelrechte barbaar. Het schilderij – oorspronkelijk 6,5 bij 5 meter, kwam daarom nooit in het stadhuis te hangen en Rembrandt heeft het toen vermoedelijk zelf kleiner gesneden, waardoor er nu ‘nog maar’ een deel van slechts 2 bij 3 meter overbleef.

Wie ooit oog in oog gestaan heeft met dit schilderij, beseft meteen dat Civilis inderdaad niet het prototype held is. Ter vergelijking: in de voorhal in het Rijksmuseum hangt ook een negentiende-eeuwse versie van Claudius Civilis, gemaakt door Georg Stum, waarin Civilis een atletische en waardige figuur is.³⁰ Het schilderij van Rembrandt is kortom interessant in de zoektocht naar helden en antihelden omdat het mooi illustreert dat we hele sterke ideeën hebben bij hoe helden of juist antihelden eruit horen te zien.

Een viezige vlecht en een oude schoen

Tot slot, zijn er ook vrouwelijke antihelden in het Rijksmuseum te vinden? Jazeker, op de afdeling ‘Vaderlandse relieken’ vinden we twee vrouwen die in aanmerking komen voor de twijfelachtige titel van antiheldin: Jacoba van Beieren en de freule van Dorth. Een viezige vlecht en een stel half vergane schoenen herinneren aan deze vrouwen.

³⁰ Civilis: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.HARCHIEF.28480>.

Afb. 6: de vlecht en de schoenen.³¹

De vlecht is van Jacoba (afb. 6a). Haar leven als gravin van Holland aan het begin van de vijftiende eeuw verliep dramatisch – ze wist de controle over haar landen niet te behouden – maar desondanks werd ze in de eeuwen daarna gezien als een Hollandse heldin. Interessant is dat de Patriotten haar eind achttiende eeuw als een ‘nieuwe heldin’ adopteerden. De Patriottentijd zorgde voor een opleving van de aandacht voor vaderlandse helden en vandaar dat die ook door zowel de Patriotten als de Oranjegezinden toegeëigend werden. Betje Wolff opperde in 1772 in *Omveranderlijke Santhorstsche Geloofsbelijdenis* dan ook om bedevaarten te houden naar plekken waar relikven bewaard werden van staatsgezinde helden zoals het stokske van Oldenbarnevelt, de kist van Hugo de Groot, een schoen van De Ruyter en een pen van de Gebroeders de Witt.³² Ook zag die periode een opleving in het produceren van allerlei *merchandise* van grote helden uit het verleden. De patriot Johannes Mol, dominee en porseleinfabrikant, produceerde daarom rond 1780 een serie van vaderlandse helden in porselein. Die beeldjes van bijvoorbeeld Kenau tot aan Johan de Witt zijn allemaal te zien in de vaste opstelling van het museum.³³

Rond 1770 vonden er opgravingen plaats in de grafkelders van de graven van Holland aan het Binnenhof. In een van de graven werd – zo

³¹ : Vlecht: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.233375>. Schoenen: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.506248>.

³² F. Grijzenhout, *Erfgoed, geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007) 121.

³³ Zie bijvoorbeeld het beeldje van Kenau: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.15476>. Zie ook het artikel in deze editie van *Leidschrift* over Johan de Witt als antiheld.

zegt men – deze wat viezige vlecht gevonden, waarvan men ging beweren dat die van Jacoba was. Of dat echt zo is, is dus nooit bewezen. Hoewel Johanna dus ruim drie eeuwen na haar overlijden – voor politieke doeleinden – gepromoveerd werd tot heldin, is ze moeilijk een klassieke heldin te noemen.

De halfvergane schoenen zijn van Judith van Dorth (afb. 6b), die zowel in de categorie ‘vrouwelijke’ als ‘volkse’ antiheld past. Van Dorth, afkomstig uit een verarmde adellijke familie die niet wars van geweld was, bleef Oranjegezind toen de Patriotten aan de macht kwamen. Toen in 1799 het gerucht ging dat erfprins Willem Frederik van Oranje langs Groenlo zou trekken, ging Van Dorth naar Groenlo in een koets die met oranje linten versierd was. Het bleek niet meer dan een gerucht. Toen bleek dat er een patriot doodgestoken was in Groenlo, zou Van Dorth gezegd hebben: ‘Broer, daar is er nog maar één capot, daar moeten er meer aan, het is maar één patriot!’. Drie dagen later werd ‘de freule Van Dorth’ gearresteerd en aangeklaagd vanwege sympathieën voor Oranje. De freule werd op 24 november 1799 geëxecuteerd. Een zeskoppig vuurpeloton schoot haar neer. Volgens de overlevering zou ze zich, al liggend in de kist, nog één keer opgericht hebben, waarna er nog een schot klonk en de freule stierf. De freule was al met al een slachtoffer van de politieke omstandigheden en van haar eigen weinig diplomatieke karakter.

De schoenen die de freule droeg tijdens haar executie zijn – in tegenstelling tot de vlecht van Jacoba – nooit echt als relik gekoesterd, maar vallen meer in de categorie ‘archeologische vondsten’. Bij een verbouwing van de kerk van Lichtenvoorde in 1929 werden de schoenen namelijk pas aangetroffen. De omschrijving die het Rijksmuseum geeft van de schoenen in de catalogus maakt de hele geschiedenis van de freule zo mogelijk nog triester: ‘Leren damesschoen, waarvan alleen de zool met hak over is. De hak zit los.’ Ook dat nog.

Conclusie

De zoektocht naar antihelden in het Rijksmuseum heeft een aantal kleurrijke figuren opgeleverd. Sommige antihelden zijn tragisch, andere vooral roekeloos en weer andere schlemielig of ronduit bang. Veel van de besproken antihelden wilden heel graag iets bereiken en hadden daar

wellicht ook wel bepaalde talenten voor, maar ze slaagden daar niet helemaal in.

Wie bij een volgend bezoek aan het Rijksmuseum wil genieten van ‘gesneuvelde antihelden’ kan terecht bij de knullig gestorven stadhouder Willem Frederik, de neergeschoten Hendrik Casimir, de geëxecuteerde freule van Dorth of toch gewoon bij *good old* Jan van Speijk die – helemaal in vergelijking met Jan van Schaffelaar – een enigszins mislukte martelaar was. Voor wie geïnteresseerd is in de meer tragische helden, kan gaan kijken bij de schilderijen van Diponegoro en Kees Pop of zich vergapen aan het rijkeluiszoontje dat zelf niet veel wist te bereiken, Gerard Bicker. Ben je meer geïnteresseerd in ‘gevallen’ koloniale helden, ga dan op bezoek bij Jan Pieterszoon Coen en Hendrik Baron de Kock en mocht je een antiheld willen zien die later juist geadopteerd werd als held, bekijk dan de vlecht van Jacoba van Beieren.

Let tijdens je bezoek ook goed op hoe helden juist afgebeeld worden, zodat je de antiheld sneller leert herkennen. Er bestaan namelijk in elke periode duidelijke ideeën over hoe je een ‘echte’ held en een ‘echte’ heldendaad afbeeldt: het liefst op een groot doek (Waterloo) en op atletische wijze (Civilis door Georg Sturm) in plaats van klein (Belgische Opstand) en woest (Civilis door Rembrandt). Wat de antihelden in het Rijksmuseum overigens met elkaar gemeen hebben, is dat ze duidelijk maken dat ‘echte helden’ misschien wel heel zeldzaam zijn. De hierboven besproken ‘antihelden’ zijn daarentegen wel een stuk menselijker dan bijvoorbeeld een Michiel de Ruyter. En dat maakt een bezoek aan het Rijksmuseum vermakelijker dan wanneer je continu het gevoel hebt terecht gekomen te zijn op de PR-afdeling van het establishment van de afgelopen eeuwen.

Batman en Iron Man. Helden van Homerus

Hugo Koning

Het afgelopen decennium ging er bijna geen maand voorbij zonder een nieuwe superheldenfilm in de Nederlandse bioscopen. Het ging daarbij niet zozeer om hervertellingen van oude heldenverhalen (zoals *Hercules* uit 2014 en *Wrath of the Titans* – losjes, bijna onnavolgbaar losjes gebaseerd op de avonturen van de mythische held Perseus – uit 2012), maar vooral om nieuwe verhalen met moderne superhelden in de hoofdrol. De helden Batman en Superman, de paradepaardjes van uitgeverij DC, herrezen uit de as van een mislukte franchise en ontvingen volle zalen en lovende kritieken, maar het waren vooral de helden uit het concurrerende Marvel-universum die bijna doorlopend de cinema bevolkten: voorbeelden zijn Iron Man (twee films), Thor (twee films), Captain America (twee films), Hulk (twee films) – en dan ook nog eens samen als The Avengers (twee films). Voorlopig krijgt het publiek er nog geen genoeg van en er staan ook al de nodige nieuwe producties op de rol.

Het is bekend dat moderne superhelden vaak direct teruggrijpen op mythische monsterdoders en maagdenredders als Heracles en Perseus, het oertype ruwe bolster blanke pit die zijn bijzondere krachten in dienst stelt van een bepaalde queeste die van hogerhand is opgelegd. In dit korte essay wil ik de moderne helden benaderen via een andere typologie, die ons is overgeleverd door de twee werken van Homerus: de *Ilias* en *Odyssee*. Deze epen leveren ons twee heroïsche tegenpolen, Achilles en Odysseus, beiden held in hun eigen verhaal. Sporen van hun archetypische karakters vinden we terug in de helden van DC en Marvel.

Laten we in het kort kijken naar Achilles en Odysseus in hun oorspronkelijke context. Achilles is de held in een traditioneel oorlogsverhaal waarin echte mannen geen compromissen sluiten en spreken door hun daden. Sociaal gedrag is vastgelegd in een code, die navolging ervan beloont met eer en respect. Inhoudelijk gezien is de code er een van krijgers: het draait om standvastigheid in de strijd, loyaliteit aan krijgsmakkers, veronachtzaming van eigen veiligheid en het voortdurend najagen van individuele roem door het volbrengen van een heroïsche actie. Eer en respect gelden als de kernwaarden van wat antropologen een *shame-culture* noemen. Imago is alles, een zelfbeeld bestaat niet; je bent wat je lijkt en je status hangt af van wat anderen van je vinden.

Leidschrift, jaargang 31, nummer 2, mei 2016

Achilles steekt bij het naleven van deze code met kop en schouders boven zijn zogenaamde gelijken uit. Hij heeft, in de woorden van Seth Benardete, ‘all the heroic virtues that are given singly to others’. Hij is de mooiste, de snelste, de sterkste, de dodelijkste, en heeft de beste paarden, wapenrusting en krijgers. Achilles mocht ooit eens kiezen tussen een kort en roemvol leven aan de ene kant en een lang en saai bestaan anderzijds; hij kiest dan het eerste, en gaat daarvoor tot het uiterste. Zijn eigen continue nabijheid tot de dood maakt zijn verhaal zwaarmoedig en grimmig. In de *Ilias* wordt hij ondanks zijn uitzonderlijke kwaliteiten gekleineerd door opperbevelhebber Agamemnon, waardoor hij zich terugtrekt uit de strijd. Aldus gemarginaliseerd ziet hij hoe de Grieken in het nauw worden gedreven; de Trojanen krijgen op het slagveld de overhand.

Odysseus is binnen de heroïsche wereld van Homerus een heel ander type held, in een heel ander verhaal. Terwijl de *Ilias* verschillende vormen van krijgsheroïek in beeld brengt, stelt de *Odyssee* de vraag wat de relatie is tussen het krijgerbestaan en de normale wereld? Kan dezelfde persoon in beide werelden functioneren? Kun je roem behalen in de oorlog zonder erbij te sneuvelen en weer veilig thuis te komen? Om precies dat doel te bereiken, heeft Odysseus andere kwaliteiten nodig dan die van een oorlogsheld alleen. Waar Achilles nog kon zeggen: ‘... als de poorten van Hades verfoei ik de man die er heimelijk / andere gedachten op na houdt dan die hij openlijk uitspreekt’, is Odysseus juist trots op zijn grote talent om de waarheid te verdraaien, zich anders voor te doen dan hij is, beledigingen te verdragen en geduld te hebben. Tijdens zijn zwerftochten moet Odysseus een beroep doen op zijn slimheid en aanpassingsvermogen, veel meer dan op fysieke kwaliteiten als kracht en snelheid (waarin juist Achilles boven iedereen uitblonk).

De *Odyssee* is volgens de meeste geleerden iets jonger dan de *Ilias*; en als allerlei linguïstische bewijzen ons daarvan niet zouden overtuigen, suggereert de toon van de *Odyssee* zeker ook die volgorde. De *Odyssee* veronderstelt de *Ilias* en zoekt bewust het contrast met het strenge en verheven krijgersepos. Nergens is dat meer evident dan bij Odysseus’ bezoek aan de Onderwereld, waar hij de inmiddels overleden Achilles tussen de schimmen aantreft: de held is zijn eervolle positie tussen de doden nu al zat en had achteraf gezien liever een andere keuze gemaakt – een serieuze aanslag op de fundamenten van het krijgersethos. Ook elders in het verhaal worden epische elementen op de hak genomen; als Odysseus bijvoorbeeld vermomd als zwerver zijn paleis bereikt, krijgt hij het aan de

stok met een echte bedelaar en leveren de twee een heus duel, een parodie op de epische tweekamp uit de *Ilias*. Natuurlijk wint Odysseus met gemak: hij moet zich inhouden om de man niet met één klap dood te slaan.

In de wereld van de moderne superheldenfilm komen we ook vaak deze twee types tegen. Grof gezegd neigen de DC-helden sterk naar Achilles, terwijl de Marvel-films in het algemeen een minder verheven toon voeren en steeds vaker knipogen naar de conventionele Achilleïsche held en commentaar leveren op het genre zelf (dit is onder andere goed zichtbaar in de recente *Guardians of the Galaxy* en *Ant-Man*).

Om dit wat inzichtelijker te maken zal het vervolg van dit essay gericht zijn op twee voorbeelden: de DC-held Batman uit de recente reeks van regisseur Christopher Nolan, en Iron Man uit het Marvel-universum. Beide personages zijn op het eerste gezicht zeer vergelijkbaar. Hun niet-heroïsche verschijningsvormen, respectievelijk Bruce Wayne en Tony Stark, zijn extreem rijke excentriekelingen met een stevig Anchisescomplex: ze hebben hun fortuin en miljardenonderneming overgenomen van een vader die er niet meer is. Hun heroïsche alter ego's vallen in een categorie die Christopher Knowles de 'golem' noemt, dat wil zeggen: ze zijn geen helden omdat ze buitenaards (zoals Superman) of gemuteerd (zoals Spider-Man of Hulk) zijn en dus van nature bovenmenselijke krachten hebben. Ze zijn mensen die door training en allerlei technologische noviteiten hun heldenrol kunnen vervullen. De belangrijkste van die noviteiten is voor beiden hun iconische uitrusting.

Met behulp van het onderscheid tussen Homerus' helden kunnen we echter verder kijken dan de overeenkomsten en fundamentele verschillen zien. Nolans Batman is namelijk een manifestatie van het Achilles-type, terwijl Iron Man veel meer lijkt op een moderne Odysseus. Deze typologie is deels verklaarbaar vanuit het karakter van de superhelden, maar is ook sterk afhankelijk van de manier waarop hun verhalen verteld worden: Batman speelt in een wereld die op de *Ilias* lijkt, terwijl Iron Man zoals in de *Odysee* een latere en meer ironische verteller krijgt.

Hoewel Batman vaak onder dekking van duisternis en misleiding opereert, is een vergelijking met Odysseus niet op zijn plaats. Batmans wereld is net zo hard, grimmig en gespannen als de wereld van de *Ilias*. De held spreekt alleen door zijn daden: hij spreekt niet, misleidt niet, onderhandelt niet. Hij is volledig compromisloos bij het leven volgens zijn eigen code, ook als dat nadelig voor hemzelf uitpakt (met name in de liefde). Hij is obsessief bezig met zijn imago in een zoektocht om zijn menselijkheid

te overstijgen en een symbool te worden in plaats van een individuele *crimefighter*. Wat in het pak zit maakt voor de held niet uit – het draait om zijn angstaanjagende uiterlijk en reputatie.

Batman is net zo min een denker als een prater. Al het denk- en uitvindwerk heeft hij uitbesteed aan de Q van Wayne Enterprises, Lucius Fox, een man die (zoals zijn naam en de associaties met licht en sluwheid al duidelijk maken) fungeert als een tegenbeeld voor de *Dark Knight*. Bovendien is Batman net als Achilles gemarginaliseerd. Hij staat aan de kant van de wet maar heeft geen enkele officiële band met het justitiële apparaat; de essentie van zijn karakter is gelegen in zijn liminale bestaan, tussen politiek en misdadiger in, opererend aan beide zijden van de wet. Hij is tegelijkertijd cruciaal voor het bestrijden van de misdaad en een outcast zonder plaats in de samenleving.

Maar de *Batman*-trilogie van Nolan is nog het best te vergelijken met de *Ilias* vanwege de volstrekt uitgesproken epische sfeer ervan. De films, die sowieso maar weinig elementen van humor of ironie bevatten, zijn epische vertellingen zonder de vraag te stellen wat een epos is. Er zijn geen nuances, kwalificaties of commentaren op meta-niveau. De toon is precies goed, net zo goed als die van *Lord of the Rings* – en dat betekent dat je de films van de openingsscène tot de aftiteling serieus moet nemen: van Liam Neeson als ninja tot het gegrom van de hoofdpersoon.

Volstrekt anders is de wereld van de recente *Iron Man*-films, die veel meer aan de *Odyssee* doet denken. Ook hier geldt dat dat deels aan de hoofdpersoon zelf ligt en voor een misschien wel groter deel verband houdt met het script. Om met het eerste te beginnen: natuurlijk is het zo dat de held in sommige opzichten goed met Achilles te vergelijken is; met name zijn voortdurende nabijheid bij de dood (een in zijn borstkas ingebouwde magneet houdt granaatscherven weg bij het hart van de held) doet denken aan Achilles, die leeft op het randje van de dood. Maar het echte voorbeeld voor Iron Man is Odysseus, de praatjesmakende vrouwenversierder uit de *Odyssee*. Ook Iron Man is macho en teatraal, en kiest er vaak voor om te soleren hoewel hij wel deel uitmaakt van een groter krijgsapparaat. Hij is egoïstisch in relaties, houdt niet van het delen van informatie en spant mensen voor zijn karretje. En, *last but not least*, hij is een denker en uitvinder, die gelooft dat problemen overwonnen kunnen worden door een combinatie van lef, kracht, verstand en strategie.

Ook bij deze trilogie is het echter bovenal de toon van de vertelling die zo aan de *Odyssee* doet denken. De regisseur mikt niet op de zuivere

invulling van het heroïsche epos, met zijn ernst en grandeur die gedurende het hele verhaal streng bewaakt moeten worden. In plaats daarvan is Iron Man een held die bewust een plaats inneemt in een heel universum van Marvel-helden. Juist bij deze held, die er een gewoonte van maakt om *outside the box* te denken en in het algemeen geen respect heeft voor autoriteit en regels, past een ironische houding ten opzichte van het genre als geheel. Die ironische toon houdt overigens ook ruimte voor waarlijk epische passages, net zoals in de *Odyssee*. Het beste voorbeeld daarvan is de in de superheldenfilm traditionele scène van de *suiting up*, de held die zich uitrust voor de strijd – een scène die bij Homerus al een vast onderdeel van de epische vertelkunst is. Het effect van zo'n scène is het verhogen van de spanning in anticipatie van de komende strijd, een element dat we ook in alle Batman-films zien (compilaties zijn voorhanden op YouTube). In *Iron Man* ontbreekt zo'n epische scène ook niet, natuurlijk, maar niet lang voor dat moment heeft die held juist zeer veel moeite gehad met het ontwerpen en aantrekken van zijn pak, waarbij hij meerdere keren onheroïsch onderuit is gegaan. Die parodiërende relatie met het pak is een terugkerend element in de trilogie.

Het is juist de verhouding tussen de held en het iconische pak die de vergelijking tussen de helden nog meer in perspectief plaatst. Batman gebruikt de *bat-suit* om in een symbool van angst te veranderen en aldus zijn menselijkheid te overstijgen. Hij heeft voor de vleermuis gekozen omdat hij zelf in zijn jeugd door de vliegende dieren een trauma heeft opgelopen dat hij met het verlies van zijn ouders associeert. Iets soortgelijks zien we bij Achilles, die tegen het eind van de *Ilias* een nieuwe wapenrusting krijgt van niemand minder dan Hephaestus, edelsmid van de Olympus. Met zijn goddelijke outfit raakt Achilles in een toestand die meer dan menselijk is. Maar net als bij Batman is het pak verbonden met verlies: hij heeft juist een nieuwe rusting nodig omdat zijn beste vriend Patroclus er met Achilles' oude rusting op uit was getrokken – en stierf. Heldendom en verlies zijn in het heroïsch epos in de stof van het pak zelf met elkaar verweven.

In *Iron Man* ontbreekt de tragiek en de zwaarmoedigheid. Waar Odysseus de oorlog weet af te schudden en er – met moeite – in slaagt naar zijn normale bestaan terug te keren, lukt het Tony Stark ook om zijn twee werelden te combineren: juist tijdens zijn zwaarste gevechten bouwt hij een duurzame relatie op met een vrouw die (net als Odysseus' Penelope) aan hem gewaagd is. Hij doet dat door zijn geheime identiteit juist op te geven: aan het eind van de eerste film onthult Stark tijdens een persconferentie dat

Hugo Koning

hij de man achter de mysterieuze metalen verschijning is – net zoals Odysseus aan het eind van het epos zijn bedelaarskleren afgooit en laat zien dat de krijger en de koning één en dezelfde zijn. In de ironische versie van het epos kunnen de held en zijn alter ego succesvol integreren, omdat ze zich niet aan de regels van het genre hoeven te houden.

Het auteurschap van het Nederlandse Beke-Vervolg

Mathijs Timmermans

Laatmiddeleeuwse kronieken werden vaak geschreven door anonymi, waardoor bijzonder weinig bekend is over de personen die de tekst van deze geschiedwerken verzorgden. Door dit gegeven ontstaan er tal van interpretatieproblemen voor mediëvisten als zij een dergelijke kroniek willen bestuderen. Zoals Michel Foucault het mooi verwoordde, is de naam van een auteur van groot belang om de tekst te interpreteren en in relatie tot andere teksten te begrijpen. Vandaar dat de auteursnaam van groot belang is om een werk te typeren.¹ Omdat de naam van de auteur voor veel middeleeuwse werken ontbreekt, is het vaak lastig om de tekst van het werk juist te interpreteren; waar het voor moderne literatuur gemakkelijk is de mening van een auteur te achterhalen, geldt dat voor veel middeleeuwse werken vaak niet.

Het *Nederlandse Beke-Vervolg* (voortaan *Vervolg*) is zo'n kroniek, waarbij een anonymus verantwoordelijk was voor de totstandkoming van de tekst. De kroniek is een voortzetting van de *Nederlandse Beke* (1393), welke op haar beurt een Middelnederlandse vertaling en vermeerdering is van de kroniek die heer Jan Beke (Latijn: Johannes de Beka) in of kort na 1346 afsloot. Het *Vervolg* is dan ook vaak gezien als vervolg-van-een-vervolg. Beke, waarschijnlijk werkzaam in het klooster van Egmond, schreef over de daden van de Utrechtse bisschoppen en de Hollandse graven tot het jaar 1346.² De kroniek, welke Beke opdroeg aan Jan van Arkel, bisschop van Utrecht (r. 1342-1364) en Willem V, stadhouder (r. 1346-1354) en later graaf van Holland (r. 1354-1358), is een compilatie van de *Rijmkroniek van Holland* en historiografische werken uit Egmond.³ De auteur van de *Nederlandse Beke* vervolgde de tekst van Bekes kroniek tot 1393. In deze vorm werd de kroniek van groot belang voor de historiografische traditie in Holland, maar ook andere delen van de noordelijke Lage Landen. Het is de belangrijkste

¹ M. Foucault, 'What is an Author?' in: J.V. Harari ed., *Textual Strategies: Perspectives in Post-Structural Criticism* (Ithaca 1979) 141-160: 147.

² G.N.M. Vis, 'Historiografie in middeleeuws Egmond' in: idem e.a. ed., *Heiligenlevens, annalen en kronieken: geschiedschrijving in middeleeuws Egmond* (Hilversum 1990) 9-21: 17-18.

³ J. Beke, *Chronographia Johannis de Beke* ed. H. Bruch (Den Haag 1973) v-xii.

Leidschrift, jaargang 31, nummer 2, mei 2016

bron voor veel vijftiende-eeuwse kronieken, waaronder die van de Clerc uten Laghen Landen en Claes Heynenzoon alias Heraut Beyeren.⁴ De voortzetting van de *Nederlandse Beke* – het *Vervolg* – beschrijft de periode 1393-1432 en heeft veel meer aandacht voor Utrecht dan voor Holland, in vergelijking met Bekes oorspronkelijke *Chronographia*. Met name de eerste fase (tot 1432) van het Utrechtse Schisma wordt in het *Vervolg* uitgebreid en gedetailleerd beschreven.

De tekst van het *Vervolg* bevat details die essentieel zijn voor de bestudering van het Utrechtse Schisma (1425-1449). Dit Schisma bestond uit een serie militaire en religieuze conflicten in het Sticht van Utrecht en daarbuiten die leidden tot inmenging van internationale grootgewichten zoals de pauselijke curie, Filips de Goede, hertog van Bourgondië (r. 1419-1467) en Sigismund, Rooms koning (r. 1411-1433) en later Keizer (r. 1433-1437). Het Schisma was ook – en vooral – een machtsstrijd tussen partijen in het Sticht en daarbuiten (met name Holland en Gelre) en is om deze reden van groot belang om relaties tussen de gewesten in de Noordelijke Nederlanden aan het begin van de vijftiende eeuw te bestuderen.⁵ De tekst van het *Vervolg* geeft uitgesproken blijk van partijdigheid ten gunste van één van de strijdende partijen in het conflict dat het Sticht verscheurde en deze partijdigheid geeft aanleiding een bepaald historisch bewustzijn te veronderstellen die door tijdgenoten, of ten minste door de vervaardiger van de tekst, ervaren werd. In zijn studie van het *Vervolg* stelt Antheun Janse dat de tekst van de kroniek een goede casus vormt om ‘nationale’ identiteiten in de laatmiddeleeuwse Nederlanden te bestuderen. Wel is het dan noodzakelijk om meer zekerheid omtrent het auteurschap van het *Vervolg* te hebben.⁶ De tekst van het *Vervolg* biedt in dat opzicht voldoende aanknopingspunten, maar de overlevering van de tekst is niet zonder

⁴ J. Verbij-Schillings, *Beeldvorming in Holland: heraut Beyeren en de historiografie omstreeks 1400* (Amsterdam 1995) 70-71 en idem, ‘Heraut Beyeren en de Clerc uten Laghen Landen: Hollandse kroniekschrijvers ca. 1410’, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 107 (1991) 20-42: 23-30.

⁵ J. Smithuis, *Het Utrechtse Schisma en de Hollands-Stichtse betrekkingen: partijstrijd en kerkelijke strijd (1423 - ca. 1434)* (Leiden 1999) 1-2.

⁶ A. Janse, ‘Van Utrechts naar Hollands: het Nederlandse Beke-*Vervolg* (ca. 1432) en zijn bewerking’ in: E. Dijkhof en M. van Gent ed., *Uit diverse bronnen gelicht: opstellen aangeboden aan Hans Smit ter gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag* (Hilversum 1990) 183-202: 191-194, 198.

problemen. Acht handschriften bevatten de tekst van het *Vervolg*, maar kennen onderlinge verschillen die grote gevolgen hebben voor de inhoud en interpretatie van de tekst. Het originele handschrift is niet overgeleverd.⁷ Een door Bruch verzorgde editie van de tekst van de *Nederlandse Beke* en het *Vervolg* vergemakkelijkt de zaak geenszins; zijn indrukwekkende *stemma codicum* (oorsprongsschema van de handschriften) geeft een goed beeld van de overlevering van de *Nederlandse Beke*, maar helaas verwatert de overlevering van het *Vervolg* geheel, omdat Bruch het *Vervolg* niet los van de *Nederlandse Beke* behandelt.⁸

Een zelfstandige studie van het *Vervolg* en haar auteurschap is dan ook gewenst als we de tekst echt willen begrijpen. In dit onderzoek staat het auteurschap van het *Vervolg* centraal, waarbij het primair te doen is om identiteitsaspecten die samenhangen met het schrijven van de kroniek en andere elementen van identiteit hoofdzakelijk buiten beschouwing worden gelaten. Belangrijke vragen die in dit kader een antwoord behoeven, worden door de tekst en de daarin beschreven historische situatie ingegeven. De eerste lijn van het onderzoek gaat in op de tekstoverlevering van het *Vervolg* en dan voornamelijk op de vraag welk handschrift de tekst van de kroniek het beste overlevert. Vanuit de benadering van de oorspronkelijke tekst, wordt vervolgens nader ingegaan op het perspectief van de auteur. Dit perspectief kan worden achterhaald door de achtergrond van de auteur, de gebeurtenissen die hij opschreef (en de gebeurtenissen die hij niet opschreef) en de wijze waarop hij die opschreef uiteen te zetten. Het auteursprofiel geeft verder inzicht in de reflectie van identiteitsbesef in het *Vervolg*. Als we ervan uitgaan dat er sprake is van een reflectie van identiteitsbesef in het *Vervolg* (hierover later meer), dan is dat het product van bestaande identiteiten die werden ervaren door tijdgenoten en de identiteit van de auteur zelf. De zoektocht naar het auteursprofiel en de reflectie van identiteitsbesef in het *Vervolg* is dan ook een onderzoek met complementaire elementen, die niet altijd even gemakkelijk van elkaar te scheiden zijn. De wijze waarop de auteur uiting geeft aan identiteitsbesef in zijn kroniek is onlosmakelijk verbonden met zijn eigen identiteit.

⁷ J. Beke, *Croniken van den Stichte van Utrecht en Holland*, H. Bruch ed. (Den Haag 1982) xlix-lxvi.

⁸ *Ibidem*, xlviiii.

Een theoretische overpeinzing dient zich aan om deze symbiotische relatie te verduidelijken en de methodiek van dit onderzoek uiteen te zetten. De gehanteerde methode bestaat uit twee elementen: historische cultuur en discours. Historische cultuur is de specifieke wijze waarop de maatschappij zich tot het verleden verhoudt. Historische werken zijn altijd tijd- en plaats gebonden en dat geldt in zekere mate ook voor de historische cultuur waartoe zij zich verhouden.⁹ Hoewel we niet van een algemene Europese historische cultuur in de middeleeuwen kunnen spreken, zijn er wel degelijk belangrijke gemeenschappelijke elementen, bijvoorbeeld op het gebied van retoriek en taalkunde, te ontwaren in het cultuurgebied van Karel de Grote, welke een grote rol spelen als het gaat om de acceptatie van een geschiedkundig werk.¹⁰ Het is bekend dat middeleeuwers over het algemeen wantrouwend tegenover nieuwe ideeën stonden. Een auteur kon een onorthodoxe boodschap op een conservatief ingesteld publiek overbrengen, door terug te grijpen op bestaande elementen in de historische cultuur. In de woorden van Guenée: 'puisque leurs lecteurs se méfieront de toute proposition nouvelle et feront plus confiance aux anciens auteurs, même un esprit original tiendra-t-il à affirmer qu'il ne dit rien de neuf.'¹¹ Tegelijkertijd zijn lokale componenten van een historische cultuur eveneens veelzeggend, omdat historische werken aan het eind van de middeleeuwen steeds nauwer aan een politieke entiteit of geografische lokaliteit gebonden zijn. Vanaf de dertiende eeuw gaan kronieken zich vaker dan voorheen op politieke entiteiten richten en ook stadskronieken worden populair. Op datzelfde moment ontstaan steeds vaker geschiedkundige werken in de volkstaal, hetgeen de lokale component in historische culturen versterkt.¹²

Discours of vertoog (een communicatieproces binnen een bepaald *épistème* – de stand van de wetenschap in een bepaalde periode) zoals gebruikt in dit onderzoek is het best te begrijpen als wat Gabrielle Spiegel de *social logic* van een tekst noemt:

⁹ Vgl. D. Woolf, *The Social Circulation of the Past. English Historical Culture 1500-1750* (Oxford 2003) 9.

¹⁰ B. Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiévale* (Parijs 2011) 300-309.

¹¹ B. Guenée, 'L'historien par les mots' in: idem ed., *Le métier d'historien au Moyen Âge: études sur l'historiographie médiévale* (Parijs 1997) 1-17: 10.

¹² G. Small, *George Chastelain and the Shaping of Valois Burgundy: Political and Historical Culture at Court in the Fifteenth Century* (Woodbridge 2011) 190; Guenée, *Histoire*, 310-312.

[A]ll knowledge is situated knowledge, that (...) exists within a social and historical domain with which it sustains often indecipherable relations of which, nonetheless, the traces remain in the form of writing, itself to be understood as a performative act that constitutes as much as it is constituted by the field of discourses in which it resides.¹³

Uit de *social logic* van de tekst volgt dat het discours waarbinnen een auteur opereert kenbaar wordt via de tekst (door het vertoog dat de auteur tentoonspreidt), terwijl het discours tegelijkertijd in belangrijke mate verantwoordelijk is voor wat de auteur opschrijft en op welke wijze hij dat doet.¹⁴ Zo bezien, overlapt discours met historische cultuur. De auteur van het *Vervolg* is een actieve deelnemer aan het communicatieproces in de laatmiddeleeuwse historische cultuur van de Lage Landen; zijn taalgebruik, retoriek en selectie worden deels ingegeven door bestaande structuren binnen dat discours, terwijl hij zelf een actieve vormer van dat discours is. De concepten discours en historische cultuur worden in dit onderzoek ingezet om het *Vervolg* te interpreteren. Opvallende uitspraken en uitdrukkingen in de kroniek moeten worden gecontextualiseerd om deze op waarde te kunnen schatten. Verder wordt het milieu waarbinnen de auteur heeft geopereerd beter inzichtelijk door te onderkennen dat de auteur als actieve deelnemer aan het hierboven beschreven discours moet worden gezien en dat discours zo precies mogelijk uit te werken.

Tekst en auteurschap

Om de oorspronkelijke tekst van het *Vervolg* zo nauwkeurig mogelijk te benaderen, dienen de handschriften die de tekst overleveren in relatie tot elkaar bestudeerd te worden. Bruch merkt in zijn editie op dat de handschriftelijke overlevering van het *Vervolg* de indruk wekt dat de kroniek door meerdere auteurs vervaardigd is: 'Wanneer we spreken van de schrijver van het *Vervolg*, dan moeten we erkennen dat het zich wel als geheel

¹³ G.M. Spiegel, *The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography* (Baltimore en Londen 1997) 35.

¹⁴ Spiegel, *The Past as Text*, 48-56.

voordoet, maar dat het toch van verschillende schrijvers moet zijn. Overal zien we barsten.¹⁵ Janse betoogt echter dat de tekst een heel consistente indruk wekt en dat één auteur verantwoordelijk moet zijn geweest voor de totstandkoming van het *Vervolg*.¹⁶ Hierboven is al gezegd dat Bruchs editie heeft geleid tot een verwarrende situatie als het gaat om de overlevering van de tekst van het *Vervolg*, omdat hij de tekst niet als een volwaardig zelfstandige kroniek bestudeerd heeft. Janse heeft de overlevering van de tekst verduidelijkt en op basis van mijn eigen studie van het *Vervolg* kan de auteurstekst bij benadering worden gereconstrueerd. De gereconstrueerde auteurstekst dient als basis om het auteurschap van de tekst te onderzoeken.

Bij de reconstructie van de auteurstekst baseer ik mij op de editie van Bruch, die echter wel kritisch onder de loep wordt genomen. De acht handschriften die de tekst van het *Vervolg* overleveren heeft Bruch voorzien van de signaturen J1, J2, L2, M, O1, P1, P1 en P3; J2 komt echter niet voor in zijn editie en laat ik verder buiten beschouwing. J1 dient bij Bruch als basis voor de tekst van het *Vervolg*.¹⁷ De handschriften verschillen nogal in omvang en beschrijven niet allemaal dezelfde periode, zoals in *Tabel 1* te zien is.¹⁸ Hoewel de tekst van het *Vervolg* in alle handschriften in dezelfde hand wordt overgeleverd als de tekst van de *Nederlandse Beke*, is het duidelijk dat met het *Vervolg* een nieuw werk aanvangt. De *Nederlandse Beke* eindigt met het bericht dat het kasteel Altena op 13 juli 1393 door Willem van Oostervant (1365-1417) werd opgegeven. Het *Vervolg* begint met de

¹⁵ Bruch, *Croniken*, lix.

¹⁶ Janse, 'Van Utrechts naar Hollands', 190.

¹⁷ Bruch, *Croniken*, xlix-lxvi. J1 = Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 130 C 10; J2 = Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs. 1804; K1 = Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 7420; L1 = Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 130 C 11; L2 = Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs. 1802; M = Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs. 1803; O1 = Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs. 1182; P1 = Utrecht, Stadsarchief, 43; P2 = Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 71 F 30; P3 = Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 114.2. Zie voor de kwestie J1 en J2, Bruch, *Croniken*, lviii.

¹⁸ Het aantal regels per handschrift is ontleend aan Bruch, *Croniken*, 247-446. De datering van de handschriften is overgenomen uit Janse, 'Van Utrechts naar Hollands', 184 (tabel 1).

postulatie (verkiezing) van Frederik van Blankenheim tot bisschop van Utrecht (r. 1393-1423) op 22 april 1393.¹⁹

Tabel 1: overzicht handschriften

Signle Bruch	Datering	Aantal regels	Tekst tot
O1	XV-B	1014	1413
P1	c. 1430	3338	1421
M	XVI	3373	1422 (1425)
P2	1469-1470	3373	1422 (1425)
P3	[1440]	3373	1422 (1440)
J1	c. 1440	4252	1426
L2	c. 1450	6535	1432

De handschriften zijn op basis van hun inhoud in drie groepen te verdelen: (a) J1, (b) O1 en L2 en (c) M, P1, P2 en P3 (voortaan als groep aangeduid als MP). Het inhoudelijke verschil is inzichtelijk te maken door te kijken naar de *Berichtshorizont* (de ruimtelijke, tijdgebonden en zakelijke situering van de berichtgeving in de kroniek) van de tekst in de verschillende handschriften.²⁰ In L2 en O1 ligt de geografische (of ruimtelijke) nadruk veel meer op Utrecht dan in de andere handschriften, waar Holland veel belangrijker lijkt.

Wanneer het gaat om de chronologische *Berichtshorizont* valt het volgende op. L2 gaat verreweg het langste door (diagram 1.6) en het chronologisch zwaartepunt ligt met name in de periode 1426-1432. In vergelijking met L2, hebben de andere handschriften vooral aan het begin

¹⁹ Over het begin van de kroniek is consensus; Bruch, *Croniken*, 243-246 en L.C.M. Schmedding, *De regering van Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht* (Leiden 1899) iii.

²⁰ F.J. Schmale, 'Mentalität und Berichtshorizont: Absicht und Situation hochmittelalterlicher Geschichtsschreiber', *Historische Zeitschrift* 226 (1978) 1-16: 1.

van de kroniek meer tekst. Verder valt op dat L2 zich veel meer op Utrecht richt dan de andere handschriften; bijna de helft van de kroniek handelt over Utrecht.²¹ Handschrift J1 en vooral de groep MP besteden daarentegen meer dan de helft van de tekst aan Holland, terwijl minder dan een derde van de tekst over Utrecht handelt. Het verschil in chronologische *Berichtshorizont* kan worden verklaard door de handschriften met elkaar te vergelijken. In de eerste vijftientig paragrafen van Bruchs editie, ontbreken er vijftien in handschrift L2, die wel in J1 en MP voorkomen. L2 is daarentegen het enige handschrift dat de periode 1426-1432 beschrijft.²² Het verschil in geografische *Berichtshorizont* vergt wat meer uitleg.

De in L2 ontbrekende passages beschouwt Bruch als origineel voor de tekst van het *Vervolg*; hij ziet L2 als een Utrechtse bewerking, die veel ‘Hollandse’ passages niet heeft overgenomen. Janse betoogt echter dat de tekst van L2 origineel is en dat J1 en MP een Hollandse bewerking daarvan vertegenwoordigen.²³ Hiervoor geeft Janse stilistische en inhoudelijke argumenten. Stilistisch gezien, komen in het *Vervolg* veel ‘in het oog springende woorden, uitdrukkingen, woordcombinaties en zegswijzen’ voor die Janse als ‘vingerafdrukken van de auteur’ ziet die niet in de *Nederlandse Beke* en in de in L2 ontbrekende passages voorkomen.²⁴ Voorbeelden van dergelijke vingerafdrukken zijn *ontsiende*, *in stilre weren*, *also drade* en *ic* in combinatie met *menen* of *scriven*. Omdat deze uitdrukkingen niet voorkomen in de *Nederlandse Beke*, zijn ze origineel voor het *Vervolg*. Deze stilistische consistentie is een duidelijke aanwijzing dat het *Vervolg* door één auteur geschreven moet zijn. Het ontbreken van deze vingerafdrukken in de in L2 ontbrekende passages, geeft houvast om te stellen dat deze passages niet origineel zijn. Hierbij komt dat het *Vervolg*, veel meer dan de *Nederlandse Beke*, een samenhangend verhaal vertelt: ‘Waar de chronologie van de *Nederlandse Beke* vaak het enige structurerende element was, wordt in het *Vervolg* een verhaal verteld: dat van de machtsstrijd in Holland en het Sticht.’²⁵ Veelzeggend genoeg, maken de in L2 ontbrekende passages een veel minder consistente indruk.

²¹ Met Utrecht wordt de stad Utrecht en het Nedersticht aangeduid. In het *Vervolg* wordt het Oversticht doorgaans met ‘Overijssel’ aangeduid.

²² Vgl. Janse, ‘Van Utrechts naar Hollands’, 194-195.

²³ Janse, ‘Van Utrechts naar Hollands’, 184-198.

²⁴ Ibidem, 188.

²⁵ Janse, ‘Van Utrechts naar Hollands’, 190.

Die inconsistentie valt het best uit te leggen door de tekst van de handschriften ter hand te nemen. Uit de overgangsteksten van J1 en MP blijkt dat we de in L2 ontbrekende passages als interpolaties moeten beschouwen en niet, zoals Bruch meent, als extrapolaties in L2. De overgangstekst bij aanvang van paragraaf 18 in Bruchs editie, bevat de bijzin *die sijns niet en vergat*, welke letterlijk voorkomt in L2,²⁶ terwijl dit handschrift de tekst van paragraaf 14 tot en met 17 in Bruchs editie niet heeft. L2 heeft, in tegenstelling tot de andere handschriften, een groot deel van de periode 1408-1411 niet beschreven. Dat Bruch om die reden stelt dat L2 deze passages moet hebben weggelaten is een begrijpelijke gedachte. Een nauwkeurige lezing van de tekst wijst echter uit dat het omgekeerde het geval moet zijn geweest. Bruch heeft zelf zichtbaar geworsteld met de handschriftelijke overlevering van het *Vervolg*. In een noot geeft hij aan: 'De aanvangszin is wat vreemd na §17.' Verderop geeft hij aan dat de bijzin *die sijns niet en vergat* moet wijzen op een gemeenschappelijke lezing.

Vanuit een identiteitsaspect van de auteur valt de handschriftelijke discrepantie goed te verklaren. Hierboven is al gemeld dat de tekst van het *Vervolg* door een vrij nauwe geografische *Berichtshorizont* gekenmerkt wordt, die vooral aan het einde van de kroniek duidelijk is: Holland verdwijnt in de beschreven periode 1426-1432 vrijwel geheel uit beeld. Verder valt op dat de meeste gebeurtenissen vanuit het perspectief van de stad Utrecht worden beschreven (wederom, met uitzondering van de in L2 ontbrekende passages). We mogen er dus vanuit gaan dat de auteur van het *Vervolg* waarschijnlijk zijn standplaats in de stad Utrecht had.²⁷ Daarmee komen we terug op de inhoudelijke consistentie van de tekst in de handschriften. L2 handelt in hoofdzaak over gebeurtenissen die betrekking hebben op Utrecht, terwijl de andere handschriften na paragraaf 13 uitweiden over zaken die voornamelijk betrekking op Holland hebben. L2 gaat echter direct over op het verbond dat graaf Willem VI (r. 1404-1417) in september 1409 met Amersfoort sloot.²⁸ Waar de passage in L2 chronologisch gezien wel

²⁶ Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs. 1802 (voortaan: L2), 296.

²⁷ Vgl. Janse, 'Van Utrechts naar Hollands', 190-193.

²⁸ De *vrontscap* waarover in het *Vervolg* wordt gesproken, moet slaan op een bestand tussen graaf Willem en de stad Amersfoort, dat kort voor 15 september 1409 werd gesloten. In dat bestand werd afgesproken dat Amersfoort geen bestand of vrede zou sluiten met Gelre zonder voorafgaand overleg te hebben met de Hollandse graaf. In ruil daarvoor zou Willem veertig tot vijftig gewapende mannen op zijn

klopt, is dat in J1 en MP niet het geval; in die handschriften handelen de paragrafen 14 tot en met 17 immers over de periode 1407-1411, terwijl paragraaf 18 over 1409 handelt.²⁹

Het is dan ook logischer aan te nemen, dat de tekst van paragrafen 14 tot en met 17 is geïnterpoleerd in J1 en MP. Een ander en nog duidelijker voorbeeld van interpolatie vinden we in de in L2 ontbrekende paragraaf 24. In paragraaf 23 werd vermeld hoe de gevangengenomen Jan van Arkel aan Willem VI onthulde dat iemand uit Holland Willem aan Reinoud van Gulik wilde uitleveren; Willem besloot dit een tijdje geheim te houden. Hierop volgt in J1 en MP een passage van 56 regels die niet in L2 voorkomt. Hierin wordt uitgeweid over een poging van de stad Brussel om de vrijlating van Jan van Arkel te bewerkstelligen, een verslag van de Slag bij Azincourt (1415) en een bezoek van Willem VI aan Engeland. Vervolgens volgt dan wederom een korte tekst waarin wordt terugverwezen naar het onthulde verraad jegens Willem VI, waar de verschillende handschriften weer bijna woordelijk overeenkomen. L2 is dus zowel inhoudelijk als stilistisch een stuk consistentere dan J1 en MP. Op grond daarvan kunnen we aannemen dat L2 de auteurstekst het nauwkeurigst benadert en als basis moet dienen om het auteurschap van het *Vervolg* te reconstrueren. J1 en MP vertegenwoordigen een Hollandse bewerking van het *Vervolg*, die oorspronkelijk een sterke nadruk op Utrecht had.³⁰ In het vervolg zal ik daarom naar de tekst van het *Vervolg* verwijzen zoals deze in L2 voorkomt, waarbij ik vasthoud aan Bruchs paragraafindeling.

De manier waarop gebeurtenissen in het *Vervolg* zijn opgeschreven geeft in enkele gevallen zekerheid over het moment waarop de auteur de pen ter hand nam. Een goed voorbeeld hiervan vinden we in paragraaf 86, waar de auteur uitweidt over een Kabeljauwse tegenstand bij een verzoening tussen Filips de Goede en Rudolf van Diepholt in januari 1430.³¹ De auteur beschrijft het militaire conflict tussen Luik en Filips de Goede dat ontstond na Filips' inkomst in Namen op 13 maart 1429. Jan III van Namen (r. 1418-

kosten in Amersfoort legeren. Vgl. M.J. Waale, *De Arkelse oorlog 1401-1412: een politieke, krijgskundige en economische analyse* (Hilversum 1990) 132.

²⁹ Bruch, *Croniken*, 282-290.

³⁰ In mijn thesis is de handschriftelijke overlevering verder uitgewerkt in een beredeneerd *stema codicum*. Op deze plaats is er geen ruimte om dat deel van het onderzoek te presenteren.

³¹ L2, 320.

1429) verkocht Namen al in januari 1421 aan Filips, maar wist af te dingen dat hij tot zijn dood (1 maart 1429) vruchtgebruik van het graafschap behield.³² Kort nadat Filips zijn inkomst in Namen maakte moest hij het graafschap tegen een Luiks leger versterken. Onder andere het garnizoen van Bouvignes, waarover de auteur van het *Vervolg* spreekt, werd versterkt, maar desondanks ingenomen door Dinantse milities die aan de zijde van Luik vochten. Uiteindelijk wist Filips door de verwerving van Brabant na de dood van Filips van St. Pol (4 augustus 1430) in Namen de overhand te krijgen; de Vrede van Mechelen besloot de oorlog op 15 december 1431.³³ In de tekst van het *Vervolg* schrijft de auteur dat het conflict ‘nu ter tijd’ nog gaande was.³⁴ Even verderop schrijft de auteur dat de dood van Filips van St. Pol ‘den twen lande van Brabant unde van Ludick zeer onbehaechlic was.’³⁵ Op basis van deze gegevens kan worden geconcludeerd dat de auteur tussen 5 oktober 1430 (de opvolging van Filips de Goede in Brabant) en 15 december 1431 (het einde van het conflict tussen Filips en Luik over Namen) dit deel van de tekst optekende.

Het grootste deel van de tekst is echter opgetekend nadat de beschreven gebeurtenissen plaats hadden. Op veel plaatsen geeft de auteur aan dat hij gebeurtenissen vanuit zijn herinnering optekent. Daarop wijst bijvoorbeeld de zinsnede ‘unde ick mene dat daer doe ter tijt’ in paragraaf 81. Een aantal opvallend verkeerde dateringen van gebeurtenissen versterkt de indruk dat de auteur vanuit zijn herinnering werkt en daarom soms fouten maakt. Verder valt op dat de auteur met tussenpozen aan zijn tekst heeft gewerkt. Belangrijke gebeurtenissen in de jaren 1427-1430 (waaronder de Zoen van Delft op 13 juli 1428) worden soms niet beschreven. Dergelijke omissies trekken de aandacht, omdat bepaalde gebeurtenissen, die als zeer lokaal Utrechts te typeren zijn en bovendien niet direct verband houden met de verhaallijn, juist wel beschreven worden. Een voorbeeld is de beschrijving van de translatie van het lichaam van bisschop Koenraad van Zwaben (r. 1076-1099) naar de Onze Lieve Vrouwenkerk te Utrecht in

³² R. Stein, *De hertog en zijn staten: de eenwording van de Bourgondische Nederlanden, ca. 1380-1480* (Hilversum 2014) 42.

³³ C. Douchamps-Lefèvre, *Une province dans un monde: le comté de Namur 1421-1797* (Namen 2005) 15-21.

³⁴ L2, 320.

³⁵ *Ibidem*, 320

1421.³⁶ De tekst van het *Vervolg* wordt met name na 1417 uitvoerig en eindigt abrupt in 1432. De beschreven periode 1393-1417 kan als inleidend voor het *Vervolg* worden beschouwd, terwijl de rest van de tekst gezien moet worden als het verhaal dat de auteur wilde vertellen. De auteur begon evenwel niet in 1417 met schrijven. Daarop wijst een foutieve datering van 1 april 1419 als de maandag na Palmzondag: ‘in den iaer van xix op den yrsten dag van april ende was doe des manendaghes nae Palmen.’³⁷ In 1419 viel Palmzondag op 9 april en was de maandag erna dus 10 april. In 1420 viel Palmzondag echter op 31 maart en was 1 april dus wel de maandag na Palmzondag.³⁸ De auteur haalt hier 1419 en 1420 door elkaar, wat er op wijst dat hij nog altijd vanuit zijn herinnering werkte.

Historiografie en identiteit

Het verhaal dat de auteur wil vertellen is dat van de machtsstrijd in Holland en het Sticht. Via het vertoog dat de auteur tentoonspreid, leren we hem kennen als een *Gegenwartshistoriker*: een geschiedschrijver die zich laat leiden door de actuele thematiek in zijn eigen tijd bij het optekenen van gebeurtenissen.³⁹ Vanuit dit identiteitsaspect, kan ook achterhaald worden wanneer de auteur begon met schrijven. De inleidende periode 1393-1417 wordt voornamelijk vanuit militair oogpunt beschreven, waarbij de auteur er telkens aan herinnert hoe bisschop Frederik van Blankenheim verloren gegane gebieden terugwon voor het Sticht en hoe hij het Sticht beschermd heeft tegen haar vijanden. Na 1417 blijft het militaire karakter van de beschreven gebeurtenissen overheersen, maar wordt de auteur uitvoeriger en krijgen ook niet-militaire gebeurtenissen buiten het Sticht meer aandacht. Rond 1420 raakten Hollandse en Utrechtse conflicten nauw met elkaar verbonden. Na de dood van graaf Willem VI in 1417 ontstond in Holland een opvolgingsstrijd tussen Jacoba van Beieren (1401-1436), dochter van

³⁶ L2, 243.

³⁷ L2, 225.

³⁸ H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutsche Mittelalters und der Neuzeit*, Th. Ulrich ed. (Hannover 1971).

³⁹ *Gegenwartshistoriker* onderscheiden zich van *Vergangenheitshistoriker*, die zich met name richten op het (verre) verleden en zich nauwelijks bezighouden met het beschrijven van hun eigen tijd. Schmale, ‘Mentalität’, 5-6.

Willem VI en erfopvolgster in Holland en Jan IV van Beieren (1373-1425), broer van Willem VI en bisschop-elect van Luik (r. 1389-1418).

Utrecht raakte in dit bovengewestelijke conflict betrokken vanwege grensoverschrijdende belangen, waarvan de belegering van IJsselstein door een Utrechts-Hollands leger onder leiding van Jacoba in juni 1417 een goed voorbeeld is. De Utrechtse partijen Lichtenberg en Lockhorst verbonden zich respectievelijk met de Hollandse partijen Hoeken en Kabeljauwen. De Hoeken en Lichtenbergers vochten aan de zijde van Jacoba, terwijl de Kabeljauwen en Lockhorsten zich met Jan van Beieren verbonden. Uit het vertoog van de auteur blijkt duidelijk dat hij op de hand van de Lichtenbergers en Hoeken is.⁴⁰ In het *Vervolg* worden afwisselend (voornamelijk militaire) handelingen over Utrecht en Holland medegedeeld. Het is opvallend dat de auteur deze thematiek als leidraad neemt voor zijn verhaal. De deelname van Utrecht aan de Arkelse Oorlogen (1401-1412) – die hoofdzakelijk als Hollands conflict tussen de graven van Holland en de heren van Arkel moet worden beschouwd – liep na een bestand tussen Utrecht en Arkel in september 1407 af, maar de auteur verzwijgt dit bestand en houdt vast aan de afwisseling van Utrechtse en Hollandse militaire handelingen.⁴¹

Een goed voorbeeld van de Lichtenbergse partijdigheid die de auteur tentoonspreidt vormt de Utrechtse bisschopsverkiezing van november 1423, welke aanleiding was tot het Utrechtse Schisma. De beschrijving van de stemmingsprocedure in het *Vervolg* is opvallend summier; het enige dat de auteur meedeelt is dat Rudolf van Diepholt met de meeste stemmen werd gekozen.⁴² In werkelijkheid was er sprake van een zeer bewogen stemmingsprocedure, waarvan onze auteur ongetwijfeld op de hoogte moet zijn geweest. De eerste stemming leverde namelijk te weinig stemmen op om een meerderheid voor één der kandidaten te bewerkstelligen. Onder druk van de Utrechtse stadsraad en ridderschap drongen de *scrutatores* (stemopnemers) er op aan dat de kanunniken bij een tweede verkiezing voor Rudolf van Diepholt kozen. Rudolf won die tweede verkiezing, maar de paus erkende zijn postulatie niet vanwege de druk die de stadsraad en ridderschap op de kanunniken had uitgeoefend. Uiteindelijk zou paus

⁴⁰ Vgl. Janse, 'Van Utrechts naar Hollands'.

⁴¹ Vgl. Waale, *Arkelse Oorlog*, 126-127.

⁴² L2, 256.

Martinus V (r. 1417-1431) in februari 1425 Zweder van Culemborg tot bisschop benoemen. In augustus 1424 appelleerde Rudolf van Diepholt tegen het pauselijke besluit zijn postulatie niet te confirmeren. Hierin werd hij gesteund door de Statenvergadering van het Neder- en Oversticht, die hij vroeg hem als landsheer te huldigen. Het Nedersticht wilde hier onder druk van de kapittelgeestelijkheid (die grote invloed in de Statenvergadering genoot) geen gehoor aan geven, omdat Rudolf officieel geen bisschop was, maar het Oversticht nam hem in oktober 1424 aan als ruwaard. Op deze wijze ontstond een machtsstrijd tussen Rudolf van Diepholt en Zweder van Culemborg, die bekend staat als het Utrechtse Schisma.⁴³

Voor de bisschopsverkiezing had een voorval plaats dat onze auteur eveneens verzwijgt. Burgemeester Beernt Proys (r. 1345-1425) kwam bij het domkapittel en bonsde op de deur, zijn neef Jacob van Lichtenberg (proost van St. Pieter) toeschreeuwend dat hij op Rudolf moest stemmen, wilde hij de vergadering levend verlaten. Hierop gaven enkele kanunniken die eerder op Zweder van Culemborg hadden gestemd, hun stem aan Rudolf, waardoor deze de verkiezing won.⁴⁴ Gezien zijn goede kennis over Utrechtse aangelegenheden, moet de auteur van dit voorval wel op de hoogte zijn geweest. We mogen aannemen dat de commotie rondom de bisschopsverkiezing bewust verzwegen is. Die indruk wordt versterkt doordat handschrift J1 juist wel uitweidt over de bisschopsverkiezing door toe te voegen dat Zweder zijn stemmen overdroeg aan Rudolf in ruil voor herbevestiging van zijn kerkelijke rechten en een jaarlijkse betaling van 300 Franse schilden uit kerkelijke goederen.⁴⁵ Het lijkt erop dat onze auteur niet teveel wilde uitweiden over deze omstreden verkiezing en de druk die de stadsraad en burgemeester Proys – de hoofdoorzaak voor het Schisma – op de kanunniken had uitgeoefend.

Historisch onderzoek wijst uit dat Rudolf de bisschopskandidaat van de destijds door Lichtenbergers gedomineerde Utrechtse stadsraad was.⁴⁶ De auteur van het *Vervolg* richt zich op het verdedigen van Rudolfs positie

⁴³ Smithuis, *Utrechtse Schisma*, 29-33, J. de Hullu, *Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtse Schisma* (Den Haag 1892) 8-21.

⁴⁴ J.E.A.L. Struijck, *Utrecht door de eeuwen heen* (Utrecht en Antwerpen 1968); De Hullu, *Bijdrage*, 11-13; Smithuis, *Utrechtse Schisma*, 26-27.

⁴⁵ Bruch, *Croniken*, 363-364.

⁴⁶ B. van den Hoven van Genderen, *Het kapittel-generaal en de staten van het Nedersticht in de 15e eeuw* (Zutphen en Linschoten 1987) 37-38.

en de Lichtenbergse zaak en zet daartoe allerlei retorische middelen in, waarvan het weglaten van bepaalde ongunstige gebeurtenissen een belangrijk onderdeel vormt. De reflectie van Utrechts identiteitsbesef in het *Vervolg* ent zich dan ook vooral op de belangen van de Lichtenbergse partij. Vooral na 1426 – toen de Lichtenbergers de macht grepen in Utrecht, bisschop Zweder uit de stad jaagden en openlijk Rudolf van Diepholt kozen – zet de auteur een retorische stijlfiguur in om de Lichtenbergers positief te belichten ten koste van de Lockhorsten, die hij als vijanden van het Sticht portretteert. Dit pro-Lichtenbergse vertoog uit zich zelfs op plaatsen in de tekst waar de auteur in eerste instantie over heel andere zaken lijkt te handelen, via de gezamenlijke strijd die de Hollandse en Utrechtse partijen leverden. Volgens Justine Smithuis werden de oorlog tussen Holland en het Sticht, de strijd tussen Rudolf en Zweder en de partijschappen tussen Hoeken en Kabeljauwen en Lichtenbergers en Lockhorsten ‘tot op zekere hoogte gezamenlijk gevoerd (...), in ieder geval in nauw overleg met elkaar.’⁴⁷ De auteur richt zich echter in hoofdzaak op de Utrechtse bijdrage aan de oorlogshandelingen en beschrijft dan ook vooral acties die direct betrekking hadden op Utrecht of Rudolf van Diepholt. In dat licht kan bijvoorbeeld de opvallende verzwijging van de Zoen van Delft verklaard worden. Hoewel dit verdrag een einde maakte aan de burgeroorlog in Holland, had het voor Utrecht weinig betekenis: er kwam geen vrede tussen Holland en het Sticht.

Zelfs een passage die zeer Hollands oogt, blijkt bij nader inzien toch vanuit het Lichtenbergse vertoog van de auteur te zijn ingegeven. In de kroniek is de oudste beschrijving van de door Willem van Oostervant opgerichte ridderorde, de Orde van de Hollandse Tuin, opgenomen.⁴⁸ Het ordeteken werd door Willem van Oostervant vooral aan Hoeksgezinde edelen toe bedeed. De Orde gold als onderdeel van het Hoeks verbond.⁴⁹ Het lijkt vreemd dat deze ridderorde voor het eerst wordt beschreven in een kroniek met een Utrechtse signatuur. Utrechtse edelen met een Lichtenbergse achtergrond hebben echter ook het ordeteken gekregen, waaronder een lid van de familie Proys. Zelfs Frederik van Blankenheim

⁴⁷ Smithuis, *Utrechtse Schisma*, 48.

⁴⁸ Vgl. D. van Tol, ‘De Orde van de Hollandsche Tuin: de oudste ridderorde van Holland (1387-1418)’, *De Nederlandsche Leeuw* 114 (1997) 6-34: 6.

⁴⁹ *Ibidem*, 9, 30-34.

zou met het ordeteken begiftigd zijn.⁵⁰ In dat opzicht pas de beschrijving uitstekend binnen het vertoog van de auteur: de Orde van de Hollandse Tuin belichaamde hoe Utrechtse en Hollandse zaken met elkaar verbonden raakten en leidden tot een eensgezind Hollands-Utrechts verbond.

Conclusie: het *Vervolg* als legitimatie van Lichtenbergs gezag 1426-1432

Een mogelijk motief voor de aard van het vertoog van onze auteur zou kunnen zijn dat hij zijn kroniek schreef om het optreden van het Lichtenbergse stadsbestuur inzake het Utrechtse Schisma te rechtvaardigen. Vanaf september 1426 nam het verloop van het Schisma voor de stadsraad een belangrijke wending. In mei van dat jaar werd de greep van bisschop Zweder op Utrecht gebroken en kwamen de Lichtenbergers opnieuw aan de macht in de stad. In september werd Zweder van al zijn kerkelijke en wereldlijke ambten geschorst en nam de stadsraad in het generaal kapittel Rudolf van Diepholt als ruwaard aan. Zweder liet het hier echter niet bij zitten en bestreed Utrecht en Rudolfs aanhang niet enkel met oorlogvoering, maar ook met de kerkelijke ban.⁵¹ Het laat zich raden dat de leden van de stadsraad behoorlijk verlegen zaten om een goede verdediging van hun positie en handelen. Wellicht zagen zij in de geschiedschrijving een mogelijkheid om hun optreden te legitimeren.

Er is gesteld dat de auteur met tussenpozen aan zijn kroniek werkte. De mogelijkheid bestaat dat de stadsraad na september 1426 opdracht gaf om het Lichtenbergse optreden in het Utrechtse Schisma te legitimeren. Dit zou kunnen verklaren waarom onze auteur vanaf dit punt in de tekst een sterke contrastwerking tussen de Lichtenbergers en Lockhorsten uitwerkt en opvallend veel nadruk legt op het legitiem handelen van de Utrechtse stadsraad in het Utrechtse Schisma, terwijl deze thema's hiervoor veel minder sterk uitkomen. Ook de legitimering van de positie van Rudolf van Diepholt kan in dit licht gezien worden; hij was immers de Lichtenbergse bisschopskandidaat. De legitimatie van Rudolfs positie legitimeert in het

⁵⁰ Van Tol, 'De Orde van de Hollandsche Tuin', 9-10, 15.

⁵¹ Post, *Geschiedenis der Utrechtse bisschopsverkiezingen tot 1535* (Utrecht 1933) 136-138, 141, 145-147, 152-156; De Hullu, *Bijdrage*, 51-59; Smithuis, *Utrechtse Schisma*, 42-44.

vertoog van onze auteur het optreden van de Utrechtse stadsraad en *vice-versa*. Een laatste observatie met betrekking tot de historiografische positie van het *Vervolg* kan de gedachte dat onze auteur in opdracht van de Utrechtse stadsraad schreef versterken.

De *Nederlandse Beke*, de voorganger van het *Vervolg*, werd vrijwel zeker door een Utrechtse klerk in dienst van de stadsraad geschreven. Janse noemt Jan Tolnaer jr. als een goede kandidaat.⁵² We hebben in de bespreking van het *Vervolg* gezien dat we te maken hebben met een auteur die zeer goed op de hoogte is van Utrechtse aangelegenheden, die met tussenpozen aan zijn werk heeft geschreven en vanaf de gebeurtenissen van 1426 uitgesproken blijkt geeft van een pro-Lichtenbergs, anti-Lockhorsts vertoog. Het is heel goed denkbaar dat onze auteur een stadsklerk was, die werd belast met de voortzetting van de *Nederlandse Beke*. Vanaf 1426 werd het voor het Lichtenbergse stadsbestuur van vitaal belang om hun optreden te legitimeren. Zij steunden de postulaat Rudolf van Diepholt, terwijl paus Martinus V Zweder van Culemborg tot bisschop had benoemd. Zweder deed na zijn vlucht uit Utrecht onmiddellijk al zijn tegenstanders in de ban, waardoor de stad Utrecht in een moeilijke positie geraakte. Misschien zag de Lichtenbergse stadsraad in de historiografie een mogelijkheid om hun daden te verantwoorden. Als de Utrechtse stadsraad eind 1426 inderdaad de behoefte had haar optreden te legitimeren, dan is de keuze om dat verhaal als voortzetting van de *Nederlandse Beke* te presenteren goed te begrijpen. Voor de stadsraad zal het immers ook van belang zijn geweest een legitimatie van hun optreden in te kaderen in een bestaande en geaccepteerde historiografische traditie. Het vermoeden dat de auteur van het *Vervolg* in opdracht van de Utrechtse stadsraad schreef past daarom uitstekend in de relatie tussen de Beke-traditie en de stad Utrecht.

⁵² A. Janse, 'De Nederlandse Beke opnieuw bekeken', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedschrijving* 9 (2006) 116-146: 140-145.

Prof. dr. Robert Black (1946) is Emeritus Professor of Renaissance History at the University of Leeds. In 2014 he was Robert Lehman Visiting Professor at Villa I Tatti, the Harvard University Center for Italian Renaissance Studies in Florence. His books include *Benedetto Accolti and the Florentine Renaissance* (1985), *Studio e scuola in Arezzo durante il medioevo e il rinascimento* (1996), *Humanism and Education in Medieval and Renaissance Italy* (2001), *Education and Society in Florentine Tuscany* (2007), *Machiavelli* (2013) and *The Medici. Citizens and Masters* (2015), edited with John Law. He is the co-author of *Romance and Aretine Humanism in Sienese Comedy* (1993) with Louise George Clubb and of *Boethius's Consolation of Philosophy in Italian Medieval and Renaissance Education* (2000) with Gabriella Pomaro. He is the editor, together with Jill Krave and Laura Nuvoloni, of *Palaeography, Manuscript Illumination and Humanism in Renaissance Italy: Studies in Memory of A. C. de la Mare*, which is being published by The Warburg Institute in 2016.

Dr. Dennis Bos (1969) studeerde Nieuwste Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en promoveerde er in 1996 bij Prof. dr. Piet de Rooy op het proefschrift *Waarachtige volksvrienden*, over vroege socialisten in Amsterdam. Sinds 2005 is hij als docent verbonden aan de sectie Vaderlandse Geschiedenis van de Universiteit Leiden en in 2014 publiceerde hij een omvangrijke studie naar de socialistische herdenkingscultuur rondom de Parijse Commune van 1871: *Bloed en barricaden* (uitgeverij Wereldbibliotheek). Als historicus van de socialistische arbeidersbeweging heeft hij een sterke voorkeur voor geradicaliseerde randfiguren, wat niet verhinderde dat hij als adviseur betrokken was bij de televisieserie *De Strijd* van de VARA.

Dr. Serge ter Braake (1980) promoveerde in 2007 op een proefschrift over de politieke geschiedenis van Holland en Zeeland aan het eind van de Middeleeuwen. In 2009 verscheen een hertaling van de *Deductie* van Johan de Witt van zijn hand. Sinds 2012 is hij werkzaam op het gebied van de *Digital Humanities*, eerst aan de VU en momenteel aan de UvA.

Prof. dr. Felipe Fernández-Armesto (1950) holds the William P. Reynolds Chair for Mission in Arts and Letters at the University of Notre Dame. His earned degrees are from Oxford. Recent books include *A foot in the river* (Oxford 2015), *The World: A History* (3rd ed., New York 2015) and

Personalia

Our America (New York 2014). Awards he has won include Spain's national prize for geography (for *Civilizaciones*, Madrid 2002), The World History Association Book Prize (for *Pathfinders*, New York 2007) and the John Carter Brown Medal. He has been shortlisted for the U.K.'s most valuable literary prize. His work has appeared in twenty-seven languages.

Dr. Antske Fokkens (1982) promoveerde in 2014 in Saarbruecken (Duitsland) binnen het vakgebied van de Computationale Linguïstiek. Ze is sinds 2012 werkzaam bij de VU waar ze zich voornamelijk met automatische tekstanalyse voor *Digital Humanities* bezighoudt. In 2015 ontving ze een Veni-beurs.

Miel Groten, MA (1992) rondde in 2015 de researchmaster Geschiedenis af aan de VU in Amsterdam met een scriptie over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. In 2014-2015 was hij als onderzoeksassistent betrokken bij het *Digital Humanities*-project *BiographyNet*, waar dit artikel een resultaat van is. Momenteel werkt hij aan een promotievoorstel.

Yassine Karimi, BSc, (1989) doet een master in Information Sciences aan de VU. In 2014-2015 was hij als onderzoeksassistent betrokken bij het *Digital Humanities*-project *BiographyNet*, waar dit artikel een resultaat van is. Momenteel is hij onderzoeksassistent voor het project 'Modelling Perspectives in Philosophy'.

Dr. Hugo Koning (1978) is docent aan de universiteit Leiden en het Stanislascollege in Delft. Hij promoveerde in 2010 op de antieke receptie van de Griekse epische dichter Hesiodus. Hij geeft college over wereldmythen, klassieke literatuur, en de Griekse auteurs Homerus en Herodotus. Zijn interessegebieden zijn epos, mythologie, Herodotus en de receptie van klassieken in moderne media. In 2015 verscheen van hem het boekje *Mythologie* in de reeks *Elementaire Deeltjes* van Amsterdam University Press.

Eveline van Rijswijk, MA (1988) studeerde politieke wetenschap en geschiedenis en deed een onderzoeksmaster *Political Culture and National Identities* (Universiteit Leiden). Haar interesse ging daarbij uit naar het gebruik van verwijzingen naar verhalen of personen uit de geschiedenis voor politieke doeleinden. Als freelance historica werkte ze vervolgens voor

de Universiteit Leiden, het Rijksmuseum en als onderzoeker voor tv-programma's. Momenteel is ze hoofdredacteur bij de 'Universiteit van Nederland', een programma waarin wetenschappers uit alle disciplines korte videocolleges geven aan de hand van allerlei vraagstukken uit hun vakgebied.

Prof. dr. Matthew Restall (1964) was educated at Oxford and UCLA and is currently Edwin Erle Sparks Professor of Latin American History and Director of Latin American Studies at the Pennsylvania State University. He has authored, co-authored or edited twenty books and over fifty articles and essays on Maya history, on the African experience in Spanish America, and on the Spanish Conquest including *The Maya World* (1997), *Maya Conquistador* (1998), *Seven Myths of the Spanish Conquest* (2003), *The Black Middle* (2009) and *2012 and the End of the World* (2011). His current book projects are on early Belize and on the Conquest of Mexico.

Mathijs Timmermans, MA (1988) is mediëvist en gespecialiseerd in laatmiddeleeuwse historiografie. Hij is in december 2014 afgestudeerd (Research MA Europe 1000-1800, cum laude) op het auteurschap van het Nederlandse Beke-Vervolg aan de Universiteit Leiden. Sinds oktober 2014 is hij werkzaam als onderzoeksassistent aan het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden en sinds september 2015 werkt hij als onderzoeksassistent van Frits van Oostrom (Universiteit Utrecht).

Dr. Daan Wegener (1982) is wetenschapshistoricus. Na zijn bachelorstudie natuurkunde volgde hij de masteropleiding History and Philosophy of Science in Utrecht. Hij promoveerde in 2009 op het proefschrift *A true Proteus. A history of energy conservation in German science and culture 1847-1914*. Sindsdien is hij als docent wetenschapsgeschiedenis en -filosofie verbonden aan de Universiteit Utrecht.

Mededelingen

Oktober 2016

Het nummer van *Leidschrift* dat gepland staat voor oktober 2016 staat in het teken van de Indonesische Dekolonisatieoorlog. Deze oorlog stond vroeger bekend als de Politionele Acties. Alleen de wijziging van de naam van deze gebeurtenissen wijst al op een veranderende blik op deze periode in de Nederlandse en Indonesische geschiedenis. Inmiddels is de aanvang van deze oorlog bijna zeventig jaar geleden en wordt op dit gebied vernieuwend onderzoek gepubliceerd, door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde. Verschillende onderzoekers van dit instituut zullen in deze editie van *Leidschrift* hun bevindingen publiceren. Ook worden internationale auteurs aan het woord gelaten. Zo beoogt de redactie een breed en internationaal vergelijkend perspectief te bieden, dat bijdraagt aan de kennis over deze episode uit de Nederlandse en Indonesische geschiedenis.

Januari 2017

De editie van *Leidschrift* die gepland staat voor januari 2017 zal in het teken staan van de mythologische stad Atlantis in diens historische context. Atlantis spreekt al eeuwenlang tot de verbeelding, vanaf het moment dat Plato sprak over het 'Eiland van Atlas' tot op heden. Hoewel het motief van de 'verborgen beschaving' geregeld voorkomt in de geschiedenis – denk aan de gouden stad El Dorado of het mysterieuze eiland Avalon uit de Arthursagen – lijkt Atlantis een bijzondere populariteit te hebben genoten. Door de eeuwen heen heeft men verschillende invullingen aan de mythe gegeven, maar de utopische aard van de stad stond telkens buiten kijf. Ondanks de dubieuze historiciteit van de stad, hebben velen getracht het 'echte' Atlantis te vinden. Waarom deden ze dat en wat hoopten ze aan te treffen? *Leidschrift* gaat op zoek naar de antwoorden op deze vragen in de historische context van de zoektochten naar en de beeldvorming van Atlantis. Wat was de literaire invloed van Plato's oorspronkelijke verhaal? Welke invloed had de historische context op de motivaties van Atlantiszoekers? En hoe veranderde de beeldvorming van Atlantis in de loop der tijd?

Eerder verschenen

De volgende uitgaven van *Leidschrift* zijn te verkrijgen. Prijzen zijn voor gedrukte uitgaven. Nummers die alleen digitaal beschikbaar zijn kunnen kosteloos worden gedownload van onze website. Bestellen kan via www.leidschrift.nl, per e-mail naar redactie@leidschrift.nl of per post (adresgegevens staan in het colofon).

Speciale uitgaven	(nummers à € 1,00)
1989	<i>Geschiedenis buiten de perken. De waarde van de geschiedwetenschap voor andere wetenschappen, politiek en beleid en cultuur</i> (digitaal)
1990	<i>Stigmatisering en strafrecht</i>
2009	<i>The role of the state in The Great Divergence</i> (digitaal)

Jaargang 1

1 (oktober 1984)	<i>Arbeid</i> (digitaal)
2 (januari 1985)	<i>Discriminatie</i> (digitaal)
3 (mei 1985)	<i>Millenarisme: religie of sociaal protest?</i> (digitaal)

Jaargang 2

4 (oktober 1985)	<i>Martin L. King en het zwarte protest</i> (digitaal)
5 (januari 1986)	<i>Weimar</i> (digitaal)
6 (mei 1986)	<i>Indonesië, 1900-1958</i> (digitaal)

Jaargang 3

7 (november 1986)	<i>De Spaanse Burgeroorlog</i> (digitaal)
8 (februari 1987)	<i>Mexico</i> (digitaal)
9 (juni 1987)	<i>Elites</i> (digitaal)

Jaargang 4

1 (september 1987)	<i>Revolutie in Nederland</i> (digitaal)
2 (april 1988)	<i>In dienst van de V.O.C.</i> (digitaal)
3 (juni 1988)	<i>Black culture in South Africa</i> (digitaal)

Jaargang 5

1 (november 1988)	<i>Katholieken in conflict 1919-1940</i> (digitaal)
2 (maart 1989)	<i>Beelden van Rusland</i> (digitaal)
3 (juni 1989)	<i>Volk en boek 1450-1800</i> (digitaal)

Eerder verschenen

Jaargang 6

- 1 (december 1989) *Europese samenwerking. Een terugblik* (digitaal)
2 (april 1990) *Suriname: beeld van een onafhankelijke republiek*
(digitaal)
3 (augustus 1990) *De werkelijkheid achter vernis: zeventiende-eeuwse
schilderkunst* (digitaal)

Jaargang 7

- (nummers à € 1,00)
1 (december 1990) *Stad en platteland in pre-industrieel Europa* (digitaal)
2 (maart 1991) *Historische musea*
3 (juni 1991) *Nieuw zicht op de zuilen* (digitaal)

Jaargang 8

- (nummers à € 1,00)
1 (november 1991) *Het ontstaan van het moderne Midden-Oosten 1916-1946*
(digitaal)
2 (februari 1992) *Nationale mythen* (digitaal)
3 (juni 1992) *Techniek*

Jaargang 9

- 1 (september 1992) *Het Hollandse wonder. Handel en politiek in de
zeventiende eeuw* (digitaal)
2 (maart 1993) *De vierde dimensie. Stedenbouw in historisch perspectief*
(digitaal)
3 (juni 1993) *Staatsvorming in vroegmodern Europa* (digitaal)

Jaargang 10

- (nummers à € 1,00)
1 (januari 1994) *De grenzen van collaboratie*
2 (juni 1994) *Politieke cultuur in post-koloniaal Afrika*
3 (november 1994) *In strijd met de tijd. Leidse historici aan het woord*
(digitaal)

Jaargang 11

- 1 (april 1995) *De natie benaderd* (digitaal)
2 (december 1995) *Migratie en acceptatie* (digitaal)
3 (maart 1996) *De donkerste Middeleeuwen* (digitaal)

Jaargang 12

- (nummers à € 1,00)
1 (september 1996) *Leidse scripties*
2 (december 1996) *Eer en belediging* (digitaal)

Eerder verschenen

3 (september 1997) *Reizen in de Middeleeuwen* (digitaal)

Jaargang 13

1 (januari 1998) *Staten en andere machtsystemen* (digitaal)
2 (april 1998) *The Republic's money* (digitaal)
3 (juli 1998) *Hollandse bodem* (digitaal)

Jaargang 14

1 (december 1998) *Nederland omstreeks 1900* (digitaal)
2 (augustus 1999) *Tijd en tijdsbeleving* (digitaal)
3 (oktober 1999) *Duitsland en Europa* (digitaal)

Jaargang 15

1 (april 2000) *Elites* (digitaal)
2 (september 2000) *Van Hanze tot metropool* (digitaal)
3 (december 2000) *Nederlands-Indië. Van handelskolonie tot imperium* (digitaal)

Jaargang 16

1 (april 2001) *De Koude Oorlog. Zes terugblikken* (digitaal)
2 (september 2001) *Feest! Door de eeuwen heen* (digitaal)
3 (december 2001) *Een systeem onder spanning. De USSR onder Stalin en Brezjnev* (digitaal)

Jaargang 17

1 (april 2002) *Mens sana in corpore sano?* (digitaal)
2 (september 2002) *Nederlanders en hun gezagsdragers. Politieke cultuur in Nederland 1950-1990* (digitaal)
3 (december 2002) *De maatschappij verbeeld in de kunst. Van Mozart tot Saddam* (digitaal)

Jaargang 18

1 (april 2003) *American Century. De Amerikaanse buitenlandse politiek 1940-2003* (digitaal)
2 (september 2003) *De maatschappij op stoom. Nieuwe trends in het onderzoek naar de Industriële Revolutie* (digitaal)
3 (december 2003) *Het Rijk van het Midden. China en de buitenwereld 1500-2004* (digitaal)

Eerder verschenen

Jaargang 19

- 1 (april 2004) *Europa bevalt? De Europese integratie in historisch perspectief, 1945-2004* (digitaal)
2 (september 2004) *Gevallen steen. Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam* (digitaal)
3 (december 2004) *De geschiedenis van het politieke denken* (digitaal)

Jaargang 20

- (nummers à € 3,50)
1 (april 2005) *Religieus geweld vanaf de Oudheid tot in de Nieuwe Tijd* (digitaal)
2 (september 2005) *Van kind tot burger. Onderwijs en volksopvoeding in Nederland 1780-1920*
3 (december 2005) *Duitsland en de Eerste Wereldoorlog* (digitaal)

Jaargang 21

- 1 (april 2006) *Cultuur en natuur. Geschiedenis van de mens en zijn leefomgeving* (digitaal)
2 (september 2006) *Van verovering tot onafhankelijkheid. De koloniale relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië* (digitaal)
3 (december 2006) *Cultuurcontact en acculturatieprocessen in de oudheid* (digitaal)

Jaargang 22

- (nummers à € 5,00)
1 (april 2007) *Organisatie en regulering van migratie in de nieuwe tijd*
2 (september 2007) *Ten oorlog! Europese oorlogen 1789-1919*
3 (december 2007) *Helden des Vaderlands. Heldenverering in Nederland door de eeuwen heen* (digitaal)

Jaargang 23

- (nummers à € 5,00)
1 (april 2008) *Historisch terrorisme. De ervaring met politiek geweld in de moderne tijd*
2 (september 2008) *Dynamiek en stagnatie in de Republiek. Vroegmoderne overlevingsstrategieën* (digitaal)
3 (december 2008) *Brood en spelen. Sport als kracht in de samenleving*

Jaargang 24

- (nummers à € 5,00)
1 (april 2009) *Empire and Resistance. Religious beliefs versus the ruling power*

Eerder verschenen

- 2 (september 2009) *Rusland en Europa. Westerse invloeden op Rusland (digitaal)*
- 3 (december 2009) *Verleden in beeld. Geschiedenis en mythe in film*
- Jaargang 25** (nummers à € 7,50)
- 1 (april 2010) *Een goede historicus. Negentiende-eeuwse idealen en praktijken (digitaal)*
- 2 (september 2010) *Eendracht maakt macht. De rol van instituties voor collectieve actie in de vroegmoderne samenleving*
- 3 (december 2010) *Priesters, prostituees en procreatie. Seksuele normen en praktijken in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd*
- Jaargang 26** (nummers à € 7,50)
- 1 (april 2011) *Vergeten verleden. Onderbelichte thema's in de moderne geschiedschrijving*
- 2 (september 2011) *Religieuze politiek. Nieuwe interpretaties van een modern concept.*
- 3 (december 2011) *Een behouden vaart? De Nederlandse betrokkenheid bij kaapvaart en piraterij*
- Jaargang 27** (nummers à € 7,50)
- 1 (april 2012) *Aan het hof. Rivaliteit, legitimiteit en successiestrijd aan de Euraziatische hoven, 1250-1750*
- 2 (september 2012) *Struggles of Democracy. Gaining influence and representation in American politics*
- 3 (december 2012) *Met het kruis getekend. Heilig geweld van Koningsbergen tot Jeruzalem*
- Jaargang 28** (nummers à € 9,00)
- 1 (april 2013) *Onbekend maakt onbemind. Negatieve karakterschetsen in de vroegmoderne tijd*
- 2 (september 2013) *Verraderlijke rijkdom. Economische crisis als historisch fenomeen.*
- 3 (december 2013) *Trauma en nostalgie. Herinneringen aan ondemocratische regimes*

Eerder verschenen

Jaargang 29

(nummers à € 9,00)

1 (april 2014)

Identiteit door strijd. Migranten en minderbeden ten tijde van de Eerste Wereldoorlog.

2 (oktober 2014)

Van bestraffing naar behandeling. Geestesziekten in de moderne tijd.

Jaargang 30

(nummers à € 9,00)

1 (januari 2015)

De invloed van steppevolkeren. Mongools juk of Pax Mongolica?

2 (mei 2015)

Vrijheid, gelijkheid, zusterschap. De tweede feministische golf.

3 (oktober 2015)

Kennis is macht. Een geschiedenis van spionage en inlichtingendiensten.

Jaargang 31

(nummers à € 9,00)

1 (januari 2016)

Herrezen uit de as. Representativiteit en receptie van Pompeii en Herculaneum.

2 (mei 2016)

Helden en antihelden. De memory culture over omstreden individuen.